

UDŽBENIK

DEMOKRATIJA: od teorije do prakse

Autor:
DR GREER BURROUGHS

UDŽBENIK

DEMOKRATIJA: od teorije do prakse

Autor i urednik:

Greer Burroughs

Ko-autori:

Ivana Krstić Davinić

Jelena Jerinić

Jelena Božilović

Branislav Stevanović

Bojan Vranić

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

International Foundation
for Electoral Systems

Ovu publikaciju je razvila Međunarodna fondacija za izborne sisteme (IFES) uz podršku Agencije Sjedinjenih Američkih Država za međunarodni razvoj (USAID). Mišljenja koja su ovde izražena su mišljenja autora i ne odražavaju nužno stavove USAID-a ili Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

Dr Greer Burroughs
DEMOKRATIJA: od teorije do prakse

Izdavač

Predstavništvo International Foundation for Electoral Systems

Za izdavača

Nermin Nišić

Urednica i autorka

Dr Greer Burroughs

Ko-autori

Ivana Krstić Davinić

Jelena Jerinić

Jelena Božilović

Branislav Stevanović

Bojan Vranić

Recezent

Prof. dr Violeta Beširević, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu

Prof. dr Jelena Petković, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu

Docent dr Ivan Stanojević, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Lektura i korektura

Ivana Ćurčić

Tiraž

300

ISBN-978-86-906236-0-0

Mart, 2024

SADRŽAJ

UVOD	9
------------	---

1. DEO

FILOZOFESKE OSNOVE DEMOKRATSKOG UPRAVLJANJA

1.1	FILOZOFESKE OSNOVE DEMOKRATSKOG UPRAVLJANJA	14
	„RAT SVIJU PROTIV SVIH“	16
1.2	FORMIRANJE DRUŠTVA I NACIONALNE DRŽAVE.....	22
	ULOGA(E) DRŽAVE	23
1.3	PRINCIPI DEMOKRATIJE.....	27
	PRINCIPI LIBERALNE DEMOKRATIJE	37
	SAVREMENA DEMOKRATIJA	42

2. DEO

LJUDSKA PRAVA

2.1	ŠTA SU LJUDSKA PRAVA?.....	47
	EVOLUCIJA LJUDSKIH PRAVA.....	48
	FORMIRANJE UJEDINJENIH NACIJA	51
2.2	UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA	55
	RAZUMEVANJE UNIVERZALNE DEKLARACIJE O LJUDSKIM PRAVIMA	56
	NEGATIVNA I POZITIVNA PRAVA	57
2.3	RAZVOJ KONCEPTA LJUDSKIH PRAVA U SRBIJI	59

2.4	MEĐUNARODNE KONVENCIJE I SPORAZUMI U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA.....	66
	ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U VREME ORUŽANIH SUKOBA.....	67
	ODSTUPANJA OD LJUDSKIH PRAVA	68
	KONVENCIJE U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA	69
	KONVENCIJE UN U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA	71
	KONVENCIJA O ELIMINISANJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA	75
	KONVENCIJA O PRAVIMA DETETA.....	77
	KONVENCIJA O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM	79
	EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA	82
	EVROPSKA KONVENCIJA O LJUDSKIM PRAVIMA.....	82
	OSTALE KONVENCIJE SE U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA	84
2.5.	MEHANIZMI ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA	87
	MEHANIZMI U SRBIJI	88
	MEDIJI	89
	PRUŽAOCI BESPLATNE PRAVNE POMOĆI	90
	NEZAVISNA TELA.....	92
	UPRAVNI POSTUPAK I UPRAVNI SUD.....	93
	POSTUPAK PRED SUDOVIMA.....	94
	USTAVNI SUD	95
	PRITUŽBE MEĐUNARODNIM TELIMA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA.....	95
2.6.	PRIMENA I IZAZOVI VEZANO ZA LJUDSKA PRAVA	101
	KONTEKST U SRBIJI.....	102

3. DEO

USTAVNOST, LIBERALNA DEMOKRATIJA I DEŠAVANJA U SRBIJI

3.1	USTAV I DRŽAVA	115
	RAZUMEVANJE „USTAVNOSTI“	115
	IZAZOVI ZA USTAVNE DEMOKRATIJE	117
3.2	ISTORIJA USTAVNOSTI U SRBIJI	121
3.3	PODELA VLASTI	
	I TERITORIJALNA ORGANIZACIJA U SRBIJI	126
	TERITORIJALNA ORGANIZACIJA	131
	LOKALNA SAMOUPRAVA	132
3.4	IZBORI I POLITIČKE STRANKE.....	139
	IZBORNI SISTEM U SRBIJI	139
	POLITIČKE STRANKE U SRBIJI.....	141

4. DEO

CIVILNO DRUŠTVO I DEMOKRATIJA

4.1	DEFINISANJE CIVILNOG DRUŠTVA	146
	KLJUČNE KARAKTERISTIKE CIVILNOG DRUŠTVA	146
	USLOVI ZA USPEŠAN RAD CIVILNOG DRUŠTVA	151
	SLOBODA UDRUŽIVANJA I SLOBODA IZRAŽAVANJA.....	152
	PRENOS DRUŠTVENIH ODGOVORNOSTI	
	I DECENTRALIZACIJA VLASTI	153
	KULTURA POVERENJA I SARADNJE	154
4.2	ISTORIJSKI PREGLED CIVILNOG DRUŠTVA U EVROPI.....	159
4.3	DEMOKRATSKE FUNKCIJE CIVILNOG DRUŠTVA	163
	HAVEL I ULOGA CIVILNOG DRUŠTVA U DEMOKRATIJAMA.....	163

	LERI DAJMOND – DESET FUNKCIJA CIVILNOG DRUŠTVA.....	165
	PRIČA O POLJSKOJ: POKRET SOLIDARNOSTI.....	171
	PRIČA O ČEŠKOJ I VACLAV HAVELU	173
	PRIČA O RUMUNIJI.....	175
	PRIČA O SRBIJI: PETOOKTOBARSKA REVOLUCIJA	176
4.4	DRUŠTVENI KAPITAL: ZNAČAJ I FUNKCIJE	178
	PRIČA O ITALIJI: 19. VEK	181
	ZAJEDNIČKE KARAKTERISTIKE DRUŠTVENOG KAPITALA.....	183
4.5	IZAZOVI CIVILNOG DRUŠTVA	187
	IZAZOVI IZ CIVILNOG DRUŠTVA.....	187
	IZAZOVI ZA VLAST	188
	IZAZOVI OD STRANE VLASTI	189
4.6	CIVILNO DRUŠTVO I DEMOKRATIJA U SRBIJI.....	190
	RASPAD SFRJ TOKOM 90-TIH GODINA.....	197
	CIVILNO DRUŠTVO U SRBIJI NAKON DEMOKRATSKE TRANSFORMACIJE	204
	ZAKLJUČCI.....	209

5. DEO

GRAĐANSKO UČEŠĆE

5. 1.	GRAĐANSTVO I DEMOKRATIJA	212
	ŠTA JE GRAĐANSTVO?	212
	ODGOVORNOSTI GRAĐANA UNUTAR DEMOKRATIJE.....	212
	PREDNOSTI GRAĐANSKOG UČEŠĆA.....	213
5. 2.	METODE GRAĐANSKOG UČEŠĆA	215
	GLASANJE I IZBORI	216

NAČINI UČEŠĆA GRAĐANA U ODLUČIVANJU I OBRAĆANJA VLASTIMA.....	217
UČEŠĆE U ORGANIZACIJAMA.....	219
PRAĆENJE RADA VLASTI.....	221
POVEZIVANJE SA INFORMACIJAMA I AKTUELNIM DEŠAVANJIMA.....	222
EKONOMSKE MERE.....	223
PODRŠKA POLITIČKOM DELOVANJU.....	224
VOLONTERIZAM KAO REDOVNA PRAKSA ILI POJEDINAČNO DELO.....	225
SPROVOĐENJE KAMPANJE ZA PODIZANJE SVESTI.....	225
5. 3. INFORMISANO GRAĐANSTVO	228
5. 4. FAKTORI KOJI UTIČU NA DEMOKRATSKO UČEŠĆE GRAĐANA.....	235
CIVILNA KULTURA.....	235
UPRAVLJANJE ORIJENTISANO NA GRAĐANE.....	237
GRAĐANSKA VRLINA.....	240
KOJA VRSTA GRAĐANINA?.....	241
5.5. GRAĐANSKO ANGAŽOVANJE U SRBIJI	244
KRATAK ISTORIJAT	244
GRAĐANSKI AKTIVIZAM NA LOKALNOM NIVOU.....	245
IZAZOVI.....	248

Demokratski um nije prirodan... egocentrizam i etnocentrizam su primarne sile kod čoveka za koje, kao i za disanje, nije potrebna posebna obuka. Demokratija, s druge strane, sastoji se od navika i kompetencija koje treba negovati i bez kojih ona ne može ni da nikne.

Volter Parker

Obrazovanje demokratskog uma

UVOD

Koje se navike i kompetencije traže od građana u demokratskim društvima? Da li se demokratsko građanstvo znatno razlikuje od drugih oblika građanstva? Ako ljudi nisu prirodno naklonjeni demokratskim principima, kako oni mogu dovoljno da se razviju da bi demokratska društva preživela? Ovo su neka od pitanja koja su usmeravala rad na ovom tekstu. Cilj ovog teksta i kursa, *Demokratija: od teorije do prakse*, jeste da pomogne studentima na univerzitetu da unapređuju demokratske principe i prakse u našem društvu i da iskoriste prednosti koje ovaj sistem donosi zajednici i pojedincima.

Naučnici se, uglavnom, slažu da građani igraju neprocenjivu ulogu u bujanju zdrave demokratije. Iako struktura i funkcionisanje vlasti određene države definišu tip sistema upravljanja, građani igraju ulogu u načinu na koji se usvaja struktura te vlasti. U demokratskim društvima, građani se pozivaju da donesu odluke i preduzmu mere na unapređivanju i zaštiti interesa društva i pojedinaca unutar društva. Da bi se to delotvorno sprovelo, građani moraju da steknu znanje o određenim temama i da razviju niz veština i stavova kojima se podržava demokratija. Ovaj tekst je osmišljen tako da obezbedi veći deo znanja koje će vam biti potrebno da biste razumeli sistem demokratije kakav se razvija u Srbiji i da prepoznate ulogu koju građani mogu i treba da igraju. Za neke će teme, obrađene u ovom tekstu, možda biti nove ideje; za druge, ove informacije mogu da predstavljaju pregled nekih tema sa kojima ste već upoznati. Bez obzira na to gde trenutno nalazite u odnosu na vaše shvatanje demokratskog građanstva, ovaj put, nadamo se, predstavlja celoživotni proces, jer iako demokratija nudi velike slobodne, ona zahteva i veliku odgovornost.

1. DEO

**FILOZOFISKE
OSNOVE
DEMOKRATSKOG
UPRAVLJANJA**

„Možda postoji zver...
a možda smo to samo mi.“

Viljem Golding,
Gospodar muva

U *Gospodaru muva*, grupa dečaka mlađeg školskog uzrasta zadesi se sama na napuštenom ostrvu, nakon što im se avion srušio i pilot poginuo. Oslobođeni nadzora odraslih i društvenih ograničenja, dečaci sami formiraju svoje društvo. Dolazi do sukoba želja jer neki dečaci žele da budu spaseni, drugi žele da istražuju granice svoje nove slobode, a treći preuzimaju uticaj nad grupom. Emocije su zakomplikovane strahom od zveri na ostrvu. Na kraju, dečaci otkrivaju tamnu stranu ljudske prirode dok izbijaju sukobi, a neki od njih umiru. Knjiga se često pominje u kontekstu toga da prikazuje „prirodno stanje“.

... Prirodno stanje može se definisati kao zamišljena zajednica ili društvo u kojem
... ne postoje organi vlasti; hipotetičko mesto gde ljudsko ponašanje ne regulišu
... zakoni, običaji i tradicije koji pozivaju na saradnju. U **prirodnom stanju**, ljudi
... žive u konstantnom takmičenju jedni sa drugima i teže da zaštite samo svoje
... interese, ili eventualno interese svoje najbliže okoline.

Priča prikazuje posledice života u takvom društvu i mogućnosti da se ljudi okrenu jedni protiv drugih, o čemu govori izjava Sajmona, lika iz ovog dela, „Možda postoji zver... a možda smo to samo mi“. Politički filozofi tvrde da je ovaj potencijal „zveri“ unutar čovečanstva ono što nas je dovelo do potrebe za vlašću. Ova teorija će biti dodatno ispitivana u okviru ovog odeljka zajedno sa ostalim aspektima vlasti i demokratije.

1.1

FILOZOFSE OSNOVE DEMOKRATSKOG UPRAVLJANJA

Gde počinju, a gde se završavaju prava nekog pojedinca? Koja su ograničenja slobode postupanja ili govora neke osobe? U **prirodnom stanju**, gde nema vlasti niti formalizovanih pravila, koje radnje možete preduzeti da biste zaštitili svoje interese, da biste zaštitili svoj život? Šta ako jedna osoba pripiše veću vrednost ličnoj dobrobiti svoje porodice nego vašem pravu na život? Kada pojedinac u prirodnom stanju postane svestan da su mu život, sloboda, imovina ili težnja za srećom ugrožene, tada prirodno počne da razmišlja kako da ih zaštititi. Na koje načine pojedinac može da zaštititi ova prava? Šta ako se vaši interesi radikalno razlikuju od interesa drugih u vašoj zajednici?

Ova pitanja nam pomažu da bolje razumemo svrhu i filozofske osnove upravljanja i koncepta upravljanja.

Vlast je institucija koju pojedinci unutar društva mogu da ovlaste da bi pretvorili različite, često potpuno oprečne interese pojedinaca ili grupa u pravne okvire, državne politike i nacionalne strategije. Drugim rečima,

... vlast se može ovladati da pretvori pojedinačne interese u stanje koje ide u prilog
... svih članova u društvu. Ovo stanje se naziva „**opšte dobro**“.

Mogućnost ostvarivanja opšteg dobra motiviše čovečanstvo da se odrekne dela sopstvenih interesa.

Filozofi vekovima pripisuju poreklo vlasti želji čovečanstva da se odmakne od očiglednih opasnosti i haosa koji su sami po sebi prisutni u bezakonju prirodnog stanja. Kroz ovlašćenja koja pojedinci prenose na vlast, uspostavljaju se i sprovode određena pravila i politike. Ova pravila i politike obezbeđuju red i zaštitu određenih prava i interesa, koji se u društvu utvrđuju putem vlasti.

Prelaskom sa prirodnog stanja na društvo kojim se upravlja, pojedinci zamene nešto sloboda i prava za prednosti i zaštite koje nudi život u društvu kojim se upravlja. Da bi se bolje razumela ova zamena određenih ličnih sloboda (na primer, ograničavanje govora mržnje ili krađe od drugih) za prednosti (na primer, mirna koegzistencija kroz vladavinu prava, veći prosperitet i zaštita imovine), filozof Tomas Hobs je u 17. veku definisao teoriju društvenog ugovora. Teorija društvenog ugovora opisuje sistem u kojem se ljudi dogovore da se odreknu nekih prava (sloboda), da bi se oslobodili stanja prirode. Da bi to uspelo, mora se prepoznati neko lice, ili skup lica koja imaju autoritet i ovlašćenja da primenjuju društveni ugovor. Drugim rečima, ljudi se slože da žive zajedno pod zajedničkim zakonima i da stvore *mehanizam za primenu* društvenog ugovora i zakona od kojih je sastavljen. Ovaj mehanizam je vlast. Hobs je verovao da je najbolja vlast apsolutni vladar, kao što je monarh, koji bi obezbedio održavanje društvenog ugovora.

Džon Lok, još jedan engleski filozof iz 17. veka, koji je takođe bio teoretičar društvenog ugovora, verovao je da je formiranje građanske vlasti najbolji put za izlazak iz prirodnog stanja. Za Loka, društveni ugovor sklapa se između pojedinaca i vlasti. Lok je to obrazlagao na sledeći način: da bi se zaštitila nečija prava i imovina, taj neko mora dobrovoljno da prenese neke od tih sloboda i prava na vlast i da pristane na postojanje vlasti. Ova vlast je tada opremljena autoritetom da štiti prirodna ljudska prava svog stanovništva. Ono što je značajno je da je za ovaj sporazum potrebno da ljudi daju legitimitet vlasti da bi ona mogla da definiše pravila društva i sprovodi ova pravila/zakone za opšte dobro. Stoga, prema Lokovoj teoriji, vlast vlada samo zato što ju je na to ovlastilo samo društvo. Jedan od najjasnijih primera gde građani zamenjuju imovinu ili slobode sa organima vlasti je nešto što radimo skoro svaki dan: plaćanje poreza. Korišćenjem prihoda od poreza, vlasti su odgovorne da deluju za opšte dobro i obezbeđuju stvari kao što su vojska i bezbednost, odnosno škole za obrazovanje svih članova društva.

Thomas Hobbes
(1588-1679)

Tomas Hobs: „Rat sviju protiv svih“

Engleski filozof, u svom delu „Levijatan“ (1651) zastupa da prirodno stanje nije poželjno za sve; štaviše, ovo stanje je teško i nemilosrdno. Opisujući prirodno stanje, Hobs kaže da je to „rat sviju protiv svih“. U takvom stanju nema mesta za industriju, jer su njeni plodovi neizvesni: a posledično nema kultivisanja zemlje; nema navigacije, niti korišćenja robe koja se može uvoziti morem; nema izgradnje smeštaja; nema instrumenata za kretanje ili uklanjanje, za takve stvari je potrebna velika snaga; nema znanja o površini zemlje; nema merenja vremena, nema umetnosti; nema književnosti; nema društva; a ono što je najgore od svega, neprekidan je strah i opasnost od nasilne smrti; a život čoveka, usamljen, jadan, opak, sirov i kratak.¹

Stoga, Hobs smatra da su ljudi bili prinuđeni da se dogovore o formiranju organizacija koje bi rešile probleme koje je on opisao. On je to nazvao „**društvenim ugovorom**“.

Njegova glavna ideja je da državu, zakone i vlast ljudska bića formiraju dobrovoljno, da bi ispunila određene potrebe, a ovaj proces nije rezultat natprirodne moći, kao što su tvrdili mnogi verski mislioci tog vremena. Hobs je verovao da samo stroga uprava može da potisne prirodno stanje, da bi se ostvario javni red i opstanak.

1 Thomas Hobbes, Edwin Curley. Leviathan (2007), Hackett. str. 76.

Žan Žak Ruso
(1712-1778)

Žan Žak Ruso: “Opšta volja”

U „Društvenom ugovoru“ (1762), tvrdio je da su svi ljudi rođeni slobodni i da su po svojoj prirodi dobri, ali da su sile društva pokvarile čovečanstvo. Za razliku od Hobsa, Ruso nije smatrao da je postojanje prirodnog stanja problem, već prema Rusou, negativne osobine, kao što su pohlepa i sebičnost, proistekle su iz razvoja društvenih institucija i proporcionalnih normi. Primer ovoga je vlasništvo nad privatnom svojinom, koje je Ruso smatrao destruktivnom praksom, koja podstiče lični interes, pohlepu i srebroljublje. Stoga, za Rusoa postojanje državnih institucija ubija nevinu i naivnu prirodu koja je urođena ljudskim bićima.

On je verovao da je jedini izlaz iz ove dileme da ljudi predaju svoje pojedinačne želje kolektivnoj volji, koju je nazvao „**opšta volja**“, koja predstavlja zajedničke interese nekog društva. Ruso je verovao da opštu volju treba izraziti kroz samoupravljanje i zakone koji odražavaju opšte dobro.

Na ovaj način, on je zastupao da sloboda i autoritet mogu biti kompatibilni, jer su legitimni zakoni zasnovani na samoupravljanju i odražavaju opštu volju građana. Stoga, poštovanjem zakona, pojedinačni građani poštuju sebe kao članove političke zajednice. Prema Rusou, opšta volja je osnova društvenog ugovora i sredstvo putem kojeg ljudi mogu da prevaziđu zla društva koje vodi do toga da je čovečanstvo isključivo vođeno svojim interesima. Ideje Žan Žak Rusoa značajno su uticale na Francusku revoluciju 1789. godine i poslužile kao ideološka osnova postrevolucionarnog perioda u Francuskoj Republici.

Džon Lok
(1632-1704)

Džon Lok: „Diskretni ljudi“

Ideje Džona Loka (1632-1704) igrale su važnu ulogu u formiranju modernih zapadnih reprezentativnih demokratija. Lok je izrazio svoje osnovne ideje u delu „Dve rasprave o vladi“ (1689). Njegovi stavovi se mogu uzeti kao međupozicija između tvrdnji Hobsa i Rusoa. Slično Rusou, on je verovao da su ljudi slobodni i jednaki na rođenju, međutim, delio je Hobsovo stanovište o prirodnom stanju u kojem ljudi stupaju u sukobe jedni sa drugima,

nastojeći da osiguraju i zaštite svoja prava. Lok je takođe delio Hobsovo stanovište da je sistem upravljanja formiran na osnovu društvenog ugovora sredstvo za prevazilaženje prirodnog stanja. Oba ova filozofa delila su osnovnu ideju da ljudi stupaju u društveni ugovor svojevolejno da bi ostvarili određene prednosti iako, da bi ostvarili ove prednosti, moraju i da podnesu neke žrtve. Lokovi stavovi su takođe duboko uvreženi u njegovom verovanju da je Bog ljudima dao kapacitet za rezonovanje da bi mogli da prepoznaju i slede određeni moralni kodeks, zakone prirode, koji će ih dovesti do srećnog i svrsishodnog života. Da bi ostvarili ove ciljeve i zaštitili svoja prava, Lok je verovao da je neophodno da sklopimo društveni ugovor. Stoga, za Loka, ljudi su pristali da budu pod upravom i dali ovlašćenje za primenu zakona prirode vlastima samo u tu svrhu.

Lok je napisao:

„Pravo na donošenje zakona koji propisuju smrtnu kaznu, a posledično i sve manje kazne, za regulisanje i očuvanje imovine, kao i za primenu sile Zajednice, u izvršavanju takvih zakona i u odbranu države od napada spolja, a sve to samo za javno dobro.“²

Lok je dalje verovao da, ako država ne uspe da ispuni svoju dužnost i obezbedi zaštitu prava, onda ljudi imaju prava da smene vlast, čak i silom ako je neophodno. Ovaj stav bio je uticajan tokom engleske Slavne revolucije 1688. godine, kao i Američke revolucije u 18. veku.

² John Locke. "Two Treatises of Government" <https://www.britannica.com/biography/John-Locke#ref1023433>

VEŽBA 1

ZAŠTO SU LJUDI SPREMNI DA SE ODREKNU IMOVINE ILI SLOBODA?

Uzmite u obzir sledeću situaciju: Vi ste takmičar u kvizu.³ Došli ste do poslednjeg kruga i ostali ste samo Vi i još jedan takmičar. Postoji mogućnost da jedno od vas ili oboje osvojite veliku sumu novca. Od Vas se traži da napravite sledeći izbor: A) da uzmete sav novac za sebe ili B) da podelite novac sa drugim takmičarem.

PRE NEGO ŠTO NAPRAVITE IZBOR, RAZMOTRITE MOGUĆE ISHODE IGRE:

Ishod br. 1 - Ako oba igrača odluče da zadrže novac za sebe, onda oba igrača odlaze praznih ruku.

Ishod br. 2 - Ako jedan igrač odluči da podeli novac (Igrač A), a drugi da zadrži sav novac (Igrač B), onda Igrač B odnosi sav novac.

Ishod br. 3 - Ako oba igrača odluče da podele novac, novac se deli podjednako na dva igrača.

ŠTA BISTE MOGLI DA ODLUČITE I ZAŠTO?

- Uzmite u obzir prednosti izbora da zadržite novac, kao i mane ovog izbora.
- Koji bi faktori mogli da vas primoraju da izaberete da podelite novac?
- Koji su razlozi zbog kojih ne biste izabrali da podelite novac?

³ Opisani scenario baziran je na kvizu koji se prikazivao u Britaniji 2001. godine pod nazivom *Shafteed*.

HAJDE DA ANALIZIRAMO

Ako pojedinac odabere da zadrži sav novac za sebe, a druga strana takođe napravi taj izbor, onda niko ne dobija. To sigurno nije željeni ishod ni za jednu stranu. Ovo je prirodno stanje u kojem se svi ponašaju samo u skladu sa ličnim interesom i željom da zaštite svoju imovinu i bezbednost; to je takođe stanje kod kojeg su drugi uvek potencijalni neprijatelji, odnosno drugi takmičar svojim postupcima ima moć da dovede do toga da izgubite novac. U međuvremenu, ako jedna osoba nastupa isključivo iz ličnog interesa, a druga je dobronamernija, onda će osoba koja sledi samo lični interes pobediti. Ovaj scenario može dovesti do prevare i obmane, pri čemu će svaki igrač pokušati da ubedi ovog drugog da će izabrati da podeli novac. Ovaj scenario takođe karakteriše stanje kompeticije i nepoverenja. Kod trećeg ishoda, međutim, oba pojedinca imaju koristi. Stoga je primarni razlog zbog kojeg bi pojedinac izabrao da podeli novac nada da će doći do trećeg ishoda. Ovaj scenario se može razumeti kao vid društvenog ugovora, odluka da se žrtvuje deo ličnog interesa, zarad sticanja sigurnosti. U trećoj mogućnosti nalazi se potencijal za harmoničnim i uzajamno korisnim uslovima. Izbor ovog ishoda primer je

„**prosvetljenog ličnog interesa**“, što je filozofija koja objašnjava da će pojedinci napraviti lične žrtve za dobrobit drugih uz uverenje da će to vremenom biti i u njihovom najboljem interesu.

Ovo je aspekt koji je Aleksis de Tokvil primetio u svojim zapažanjima o tome zašto je održana demokratija u Sjedinjenim Američkim Državama iz 19. veka.⁴ Tokvil je istakao da je ova karakteristika ono što omogućava ljudima različitog porekla da se okupe oko zajedničkih interesa bezbednosti i prosperiteta u mladoj zemlji.

Na osnovu primera kviza, čini se logično da bi pojedinci rado pristali da se odreknu dela ličnog interesa da bi ostvarili neke prednosti. To je koncept „prosvetljenog ličnog interesa“, do kojeg dolazi kada pojedinci preduzimaju mere koje služe drugima i mogu zahtevati žrtvu ili odlaganje zadovoljstva, ali konačno dovode do

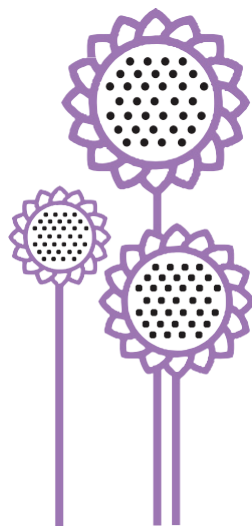
4 Barbara Allen. "Alexis de Tocqueville on Civic Virtue and Self-Interest Rightly Understood in American Democracy." Prezentacija na Godišnjem sastanku Američkog udruženja političkih nauka, održanog u Bostonu, država Massachusetts, 2-6. septembra 1998. godine.

koristi po pojedinca takođe. Međutim, bez potpune vere u to da će drugi takmičar odlučiti da podeli novac, da li bi prosečni pojedinac bio spreman da preuzme rizik izbora da podeli – i time se nada trećem ishodu – kada bi to moglo dovesti do toga da ostane bez novca (ako drugi igrač odluči da zadrži novac, ishod br. 2)? Poverenje da će sistem biti pravedan i pravičan uobičajeno je potrebno pojedincu da bi bio spreman da se odrekne sloboda ili imovine (u ovom slučaju novca). Kada je prisutno ovo poverenje, racionalni pojedinac može da razume prednosti odustajanja od polovine novca da bi zadržao drugu polovinu. Na ovaj način, pojedinac bi se dobrovoljno odrekao vlasništva nad polovinom imovine da bi obezbedio zaštitu druge polovine. Kada ne postoji poverenje da vlast ili sistem upravljanja štiti interese pojedinca, pojedinci mogu biti u iskušenju da postupaju na način koji je isključivo usmeren na lični interes. To se ponekad vidi kada pojedinci pronalaze načine da izbegnu obaveze, kao što je plaćanje poreza ili poštovanje drugih zakona. Kada do toga dođe, društveni ugovor se ruši, a društvo može da trpi.

1.2 FORMIRANJE DRUŠTVA I NACIONALNE DRŽAVE

U mnogim zemljama je dinastička monarhija, u kojoj se vladar određuje na osnovu rođenja i porodičnog nasleđa, bila preovlađujući oblik državne uprave. Unutar dinastičkih monarhija, moć uprave koncentrisana je u rukama vladara i privilegovane političke elite, dok je većina ljudi prosto nižeg ranga i nema učešće u formiranju vlasti. Pod feudalnim sistemom koji je bio dominantan u delovima Evrope, kao i Azije, odanost je uglavnom bila vezana za lokalnog plemića, koji je služio kralju, a ne državi. U srednjovekovnoj monarhiji, prednost je davana ličnoj lojalnosti i poslušnosti monarhu.

Američka revolucija, 1775-1783, koja je dovela do formiranja Sjedinjenih Američkih Država i Francuska revolucija, 1789-1799, predstavljale su promenu u načinu na koji se posmatra uloga vlasti i moći. Prethodne predstave o ovlašćenju za vladanje koje su se po pravilu zasnivale na rođenju i položaju pojedinca u društvu, pretvorile su se u viđenje ljudi kao izvora ovlašćenja u demokratiji. Od tada, moderne demokratske nacionalne države formirale su se na osnovu toga da ovlašćenje vlasti za upravljanje dolazi od ljudi – i da ljudi takođe mogu da ukinu to ovlašćenje.

ULOGA(E) DRŽAVE

ČUVANJE BEZBEDNOSTI I REDA

Mnogi mislioci smatraju da je očuvanje reda i bezbednosti najznačajniji cilj države. Prema Hobsu, samo strogo upravljanje može da umanjí strah koji proizilazi iz prirodnog stanja i osigura poredak. Shodno tome, on je smatrao da je glavni cilj vlasti da obezbedi bezbednost, vladavinu prava i poredak.

Bezbednost označava i unutrašnju i spoljašnju bezbednost. Država štiti spoljašnju bezbednost pomoću vojske/oružanih snaga i službi bezbednosti, koje su odgovorne za zaštitu države od napada i agresije drugih država. Država takođe pregovara savezništva sa stranim silama i ubeđuje putem državne diplomatije. Takvo delovanje takođe služi da jedna nacija ostane bezbedna. Domaća bezbednost države obezbeđuje se putem zakona i policijskih struktura, da bi se izbegle kriminalne radnje i kaos i ostvario poredak.

Maks Veber
(1864-1920)

Maks Veber (1864-1920), nemački sociolog, smatrao je da je pravo na upotrebu legitimne nadležnosti najznačajnija odlika moderne države.⁵ Ova moć omogućava državi da upotrebi fizičku snagu, ili da ostvari pretnju istom, da bi sprečila kriminalne radnje i kaos i obezbedila bezbednost ljudi pod upravom. U savremeno doba ova nadležnost se prenosi na državu.

---

⁵ Max Weber. "Politics as Vocation." <http://anthropos-lab.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Weber-Politics-as-a-Vocation.pdf>

ZAŠTITA PRIVATNE SVOJINE

Prema Džonu Loku, zaštita ljudskih i imovinskih prava treba da bude glavni cilj države i vlasti. Prema ovom stanovištu, ako vlast ne uspe da zaštiti imovinu (koja je plod čovekovog rada), čitav politički i društveni organizam će biti u opasnosti. U drugim slučajevima, kada nisu zaštićena prava privatne svojine, a pravo na slobodno vlasništvo ne postoji, ljudi mogu izgubiti motivaciju da budu aktivni i kreativni jer nemaju garancije kojima bi zaštitili svoj uspeh. Stoga, prema Loku, ako želimo da obrazujemo i očuvamo uređeno i pravično društvo, država mora da podrži radne sposobnosti društva, uglavnom kroz manje uključivanje u privatne živote i kroz zaštitu proizvoda (materijalnih ili intelektualnih) koje kreiraju pripadnici društva. Inače, doći će do povratka na prirodno stanje, jer će se konkurencija sa drugima vođena ličnim interesom, što uključuje borbe i rat, smatrati jedinim odgovorom.

ZAŠTITA UGROŽENOG STANOVNIŠTVA

Posebna briga o najugroženijim pripadnicima društva postala je jedna od funkcija države tokom proteklih decenija. Demokratske vlasti sprovode sve više programa usmerenih na materijalnu i socijalnu sigurnost ugroženih osoba, kao što su manjine i osobe sa invaliditetom. U mnogim modernim demokratijama postoje posebni programi koji se odnose na prava osoba sa invaliditetom na obrazovanje i zaposlenje, a podržava ih država. Kao što ćete pročitati u odeljku o ljudskim pravima, postoje brojni međunarodni i nacionalni zakoni koji obavezuju države da štite ugroženo stanovništvo. Ova funkcija moderne demokratske države se razvija i još uvek izaziva polemike.

OBEZBEĐIVANJE EKONOMSKOG BLAGOSTANJA

Još jedna funkcija države je ekonomski rast i blagostanje. U ovoj ulozi vlast donosi zakone kojima reguliše ekonomske procese kao što su proizvodnja, distribucija, potrošnja i trgovina. Kao i za ostale nadležnosti poverene državi, ne slažu se svi pripadnici društva oko mere u kojoj država treba da reguliše ekonomsku aktivnost, te se ona razlikuje od zemlje do zemlje i u različitim vremenskim periodima. U 18. veku, škotski filozof Adam Smit predstavio je ideju da intervencija države u ekonomiji nije neophodna. Prema Smitu, kada su pojedinci slobodni da ostvaruju

Adam Smit
(1723-1790)

svoje ekonomske interese, potrošačima je dozvoljeno da slobodno izaberu šta će kupiti, a proizvođačima da slobodno biraju šta će prodavati, sile ponude i potražnje dovode do distribucije i cene proizvoda koji su pogodni za sve pojedinačne pripadnike jedne zajednice, a tako i zajednice kao celine. Smit je objasnio ovaj proces uz pomoć metafore „nevidljive ruke“, koja predstavlja nevidljive sile tržišta koje omogućavaju slobodnom tržištu da dođe do stanja ravnoteže kada na potražnju ljudi odgovori ponuda proizvođača po ceni koja svima odgovara.

„Slobodna tržišna ekonomija“, kako se naziva ovaj sistem, takođe se smatra da dovodi do inovacija jer pojedinci nastoje da uđu na tržište i privuku potrošače. Na osnovu svojih stavova, Smit je zastupao da država treba da ima ograničenu ulogu u regulisanju ekonomije. Ekonomija SAD predstavlja mnoge ideale tržišne ekonomije. S druge strane, države Sovjetskog Saveza funkcionisale su po modelu centralizovane socijalističke ekonomije, kod kojeg je država kontrolisala ekonomiju i odluke o proizvodnji i potrošnji. U teoriji, to je bilo da bi se osigurala ekonomska ravnopravnost i stabilnost. Na većini mesta širom sveta, gde se primenjuje planirana ekonomija, rezultati nisu bili zadovoljavajući, a sistemi su vremenom propali. Danas, principi tržišne ekonomije raširili su se širom sveta; međutim, mogu se takođe pronaći i elementi socijalističke ekonomske regulacije. Mnoge zemlje danas imaju mešovitu ekonomiju, kod koje vlast obezbeđuje različiti stepen ekonomske kontrole kroz propise ili putem subvencija ili sistema finansiranja, kao u oblasti zdravstvene zaštite ili obrazovanja.

Iako ekonomski model koji je neka zemlja usvojila i uloga države mogu znatno da se razlikuju, prepoznato je da u svim slučajevima država ima interes u ekonomskom razvoju nacije. Priroda učešća vođena je zakonom, običajima i ustavom svake nacionalne države.

OBEZBEĐIVANJE SOCIJALNE PRAVDE

Neki naučnici smatraju da vlast treba da predvidi socijalnu pravdu, drugim rečima, vlast je odgovorna da štiti ne samo fizičku bezbednost građana, već i njihovu društvenu dobrobit. Prema ovom stanovištu, vlast je odgovorna za iskorenjivanje neravnopravnosti među građanima u smislu ekonomskog razvoja, obrazovanja, zdravstvene zaštite i socijalne sigurnosti. U 20. veku, zapadne države prihvatile su koncept socijalne pravde i počele da sprovode niz državnih programa sa ciljem da spreče nezaposlenost i ostvare socijalnu ravnopravnost. Kao rezultat, većini stanovništva postale su dostupne usluge poput obrazovanja, zdravstvene zaštite, penzije, socijalne zaštite, itd. Severnoevropske zemlje, kao što su Švedska, Danska, Finska i Norveška naročito se ističu u ovom pogledu.

Ne postoji jedan jasan sporazum ili jedinstveno mišljenje o tome kakvu ulogu vlast treba da igra. Kao što je rečeno, mislioci poput Hobsa, verovali su da je uloga države da obezbedi sigurnost, vladavinu prava i red, dok je Lok smatrao primarnom odgovornošću države da štiti privatnu imovinu građana. U modernim liberalnim demokratijama uloga vlasti proširena je i uključuje zaštitu ljudskih prava i unapređivanje socijalne zaštite građana. Postoji takođe nekoliko „principa demokratije“⁶ koji služe da usmere države u kojima je demokratija u razvoju i da se proceni uspešnost ostvarene demokratije. Države koje prolaze kroz demokratske reforme često se oslanjaju na ove principe kao na vodič. U sledećem delu istraživaćemo principe demokratije pregledom primera iz daleke i nedavne prošlosti i na više kontinenata.

6 "Democracy for All." Street Law Inc., 2015. http://streetlaw.org/en/Page/915/Table_of_Contents_Democracy_for_All.

1.3 PRINCIPI DEMOKRATIJE

Scenario 1

Zamislite da je 1215. godina i da ste u Engleskoj. Srednji je vek, a preovlađujući sistem je apsolutistička monarhija, te stoga kralj Engleske ima skoro svu moć nad svojim podanicima. Samo mu je Katolička crkva rival za kompletnu kontrolu. Da bi ispunio svoje finansijske obaveze prema crkvi, kralj određuje visoke namete svojim podanicima. Oni koji ne plaćaju porez strogo se kažnjavaju. Članovima više klase u Engleskoj, plemićima i baronima, naročito smetaju kraljevi postupci, ali šta mogu da učine? Kako mislite da su se plemići osećali što moraju toliko bogatstvo da daju kralju? Da stvar bude još gora, kada kralj izabere da pošalje nekog u zatvor zato što ne može da plati porez, ta osoba nema mnogo izbora. Da li biste se bunili protiv kraljeve moći u takvim uslovima?

Nekoliko plemića se udružilo 1215. godine protiv kralja i izbio je građanski rat. Kada su plemići zauzeli London, kralj je pristao da se sastane sa njima i čuje njihove zahteve. Koje zahteve mislite da su plemići imali i da li je kralj pristao na bilo koje od njih?

Plemići su naterali kralja da potpiše dokument koji je od tada poznat kao Magna karta. Dokument je sadržao mnoge zakone koji su uredili odnose u Engleskoj. Neki od najznačajnijih principa bili su 1) zabrana zatvaranja, proterivanja ili kažnjavanja pojedinca bez prethodne sudske odluke; 2) obaveza da kralj zatraži pristanak Parlamenta pre nego što nametne porez i 3) priznavanje nadležnosti Parlamenta. Završna odredba u Magna karti glasila je da, ako kralj prekrši uslove, plemići imaju pravo da povedu rat protiv njega. Ove odredbe pomogle su da se ustanove demokratski principi **odgovornosti, vladavine prava i kontrole zloupotrebe moći**.

Kao što je Vinston Čerčil rekao 1956. godine, „Evo zakona koji je iznad kralja i koji čak ni on ne sme da prekrši. Potvrda vrhovnog zakona i njegovo iskazivanje u vidu opšte povelje veliko je delo Magna karte; a to samo po sebi opravdava poštovanje koje joj ljudi ukazuju.“⁷

U savremenim demokratijama, ljudi očekuju odgovornost od svojih vlasti. To jednostavno znači da vlast mora da donosi odluke i preduzima mere koje predstavljaju volju naroda. Princip „vlдавine prava“ jedan je od najznačajnijih u demokratskim društvima. Ovaj princip znači da niko nije iznad zakona, da svi moraju da poštuju zakone i da su podjednako odgovorni ako prekrše zakon. Ova ideja se može videti u primeru Magna karte. Kada je kralj bio primoran da pristane na ustupke plemićima, njegova moć je ograničena i od njega je traženo da saraduje sa engleskim Parlamentom, naročito da traži pristanak Parlamenta oko naplaćivanja novog poreza. Prema ovim odredbama od kralja se očekuje da prati odredbe Magna karte i time prenese deo svojih nadležnosti na „viši organ“. U demokratiji, svi pojedinci moraju da prate viši organ legitimne vlasti. Uz to, kadgod neki organ vlasti mora da odgovara drugoj sili, njegova moć je ograničena, a stoga je ograničena i prilika da zloupotrebi moć. Iako je Magna karta prvenstveno garantovala prava plemićima u Engleskoj 13. veka, ova prava su vremenom proširena na običan narod. Magna karta je uspostavila principe na kojima su kasnije izgrađene demokratije, poput one u Sjedinjenim Američkim Državama.

Scenario 2

Druga je polovina 20. veka. Zamislite da ste godinama školovali na maternjem jeziku, a da iznenada vlasti u vašoj zemlji objave da će glavna nastava da se održava na nekom drugom jeziku – koji je sada „zakoniti“ državni jezik. Nekoliko meseci kasnije, vi i ostali đaci u sličnoj situaciji u vašoj školi imate poteškoća da savladate novi jezik i da pređete razred. Sa ovakvom barijerom u obrazovanju, kakve ćete mogućnosti imati? Da li vlasti imaju obavezu da odgovore na vaše potrebe čak i ako govornici vašeg jezika nemaju predstavnike u vlasti? Kako biste odgovorili?

---

7 A History of the English-Speaking Peoples, Volume I, str. 256.

Juna 1976. godine tačno se to dogodilo deci u Sovetu, opštini u Južnoj Africi. Učenici su živeli u sistemu poznatom kao aparthejd. U okviru ovog sistema, ekonomska, politička i društvena moć bile su u rukama bele manjine. Opresivna politika koja je donošena u okviru ovog sistema uskraćivala je građanima koji nisu bele rase, koji su činili 70 odsto stanovništva, mnoga osnovna ljudska i građanska prava. Vladajući režim belaca nametao je stroge zakone koji su ograničavali vrste zaposlenja koje su dostupne onima koji nisu beli, obezbeđivala obrazovni sistem niskog nivoa kvaliteta, pa čak i ograničavala gde ljudi druge rase mogu da žive, putuju i rade. Novi zakon kojim se zahtevalo da se obrazovanje odvija samo na „zvaničnom“ jeziku, bio je samo još jedan metod koji je upotrebljen da se ugnjetavaju građani koji nisu bele rase“. Ovog puta, studenti su odgovorili na nepravdu uličnim protestom. Preko 10.000 studenata okupilo se na protestu, ali su demonstracije bile kratkog daha. Policija je otvorila vatru i ubila 23 studenta.

Iako je Parlament koji je doneo ove zakone izabran, ovaj sistem se teško može smatrati „demokratskim“ jer su narušeni mnogi principi demokratije. Jedno od najosnovnijih kršenja prava koja su pretrpeli ljudi druge rase bilo je kršenje njihovih **ljudskih prava**. Ljudska prava podrazumevaju zaštitu i poštovanje ljudskog života i dostojanstva. Neka ljudska prava, koja su uskraćena ljudima u Južnoj Africi, bila su: pravo na izražavanje, slobodu udruživanja, slobodu okupljanja, pravo na ravnopravnost i pravo na obrazovanje. Ovaj primer, takođe, ilustruje neophodnost principa **ravnopravnosti** u demokratiji. Ravnopravnost u ovom smislu znači da se svi pojedinci podjednako vrednuju kao pripadnici društva i da svi treba da imaju jednake mogućnosti i pristup pravdi. Niko ne treba da bude diskriminisan zbog svoje rase, veroispovesti, etničke pripadnosti, roda ili seksualne orijentacije.

Još jedan princip, koji može da se istraži kroz ovaj primer, jeste ideja **povelje o pravima** kao principa demokratije. U povelji o pravima navode se prava i slobode koji su zagaranтовani svim pojedincima u nekoj zemlji. Mnogi demokratski narodi uključuju povelju o pravima u ustav svoje države, čime se od vlasti zahteva da poštuju ova prava. Hiljade ljudi koji su živeli pod aparthejdom u Južnoj Africi nisu imale takvu zaštitu, te su kršenja njihovih prava smatrana "zakonitim" u okviru sistema. Na sreću, sistem južnoafričkog aparthejda srušio se 1994. godine, delimično zbog pažnje međunarodne zajednice na ovu zemlju nakon ubistava u Sovetu.

Scenario 3

Sada zamislite ne tako davnu prošlost i da ste u modernoj industrijskoj zemlji. Ljudi u ovoj državi uglavnom su zakonima zaštićeni od kršenja njihovih prava. Ovi zakoni su se vremenom razvijali jer je veliki broj manjinskih grupa tražio jednaku zaštitu u skladu sa zakonom. Međutim, jedna grupa ljudi i dalje ima iskustvo diskriminacije zbog svog fizičkog ili mentalnog stanja. Ovi ljudi su prepoznati kao osobe sa invaliditetom. Oni su stigmatizovani i izolovani iz društva na mnoge načine: nemaju mogućnosti za obrazovanje ili zaposlenje, imaju ograničen pristup javnom prostoru kao što su biračka mesta, postoje stereotipi, kao i prepreke u pristupu informacijama, a to su samo neki od izazova sa kojima se oni suočavaju. Zbog ovih okolnosti, ove osobe ne mogu da uživaju prava, zaštitu i mogućnosti koje drugi građani sa drugačijim sposobnostima u državi uživaju. Šta ove osobe mogu da učine da unaprede svoju situaciju? Da li ova grupa može da zahteva izmenu zakona koji se ne odnose na većinu u društvu? Da li vlasti treba da slušaju njihove zahteve? Da li građani koji imaju drugačije sposobnosti i uživaju pun pristup treba da brane prava svojih sugrađana koji nemaju takva prava?

Zemlja u pitanju je Sjedinjene Američke Države, a ovi uslovi opstajali su tokom većeg dela njene istorije, dok mnoge osobe sa invaliditetom, njihovi prijatelji i članovi porodica nisu smatrali da takvi uslovi nisu fer i da ne treba da postoje u demokratskoj državi. Ovi pojedinci su tražili od vlasti da donesu zakone kojima će se okončati diskriminacija osoba sa invaliditetom. Da bi ostvarili ovaj cilj formirali su grupe aktivista i posvetili godine radu na izmenama zakona održavanjem i učestvovanjem u javnim demonstracijama i skupovima, prikupljanjem novca, izradom zakonodavstva, povećavanjem javne svesti o ovim pitanjima, svedočenjem

pred zakonodavnim organima, pregovaranjem sa zakonodavcima, lobiranjem kod državnih zvaničnika, kao i pokretanjem sudskih parnica protiv zakona koje su smatrali diskriminatorским⁸. S obzirom da su osobe sa invaliditetom bile u manjini u Sjedinjenim Američkim Državama, aktivisti su znali da moraju da steknu podršku šire javnosti. To su postigli edukovanjem javnosti i političara o tome ko su zapravo osobe sa invaliditetom, da bi razbili postojeće stereotipe i mitove. Veliki deo posla, koji su aktivisti morali da obave, odnosio se na izmenu percepcije da osobe sa invaliditetom ne mogu da ostvare doprinos u društvu.

Borba za jednaka prava osoba sa invaliditetom dovela je do donošenja brojnih zakona. Neki od najznačajnijih zakona bili su federalni Zakon o rehabilitaciji iz 1973. godine, kojim je zabranjeno agencijama, odnosno organizacijama koje primaju sredstva iz federalnog budžeta, da diskriminišu kvalifikovane pojedince samo na osnovu invaliditeta te osobe, kao i Zakon o obrazovanju sve hendikepirane dece iz 1975. godine, kojim je utvrđeno da deca sa invaliditetom imaju zakonsko pravo na obrazovanje. Iako su aktivisti bili veoma zadovoljni ovim izmenama, verovali su da je da je to nedovoljno, te su nastavili da lobiraju kod vlasti. Njihov se trud isplatio 1990. godine, kada je Kongres Sjedinjenih Američkih Država usvojio, a predsednik Džordž Buš potpisao Zakon o Amerikancima sa invaliditetom. Ovaj značajan zakonodavni akt garantovao je jednake mogućnosti osobama sa invaliditetom pri zapošljavanju (uključujući privatna preduzeća i neprofitne organizacije), prevozu i radu državne uprave i lokalnih uprava. Da bi se obezbedila pravilna primena ovog zakona i ostvarila prava osoba sa invaliditetom, mnogi aktivisti rade na lokalnom nivou. Jedna takva aktivistkinja, Karen Dempsi (osoba sa invaliditetom), radi sa vlastima u svojoj zajednici i ostvaruje napredak. Ona objašnjava,

„Grad se zaista uključio i došlo je do velikih poboljšanja tokom proteklih pet godina primene Tranzicionog plana za primenu ADA (Zakona o Amerikancima sa invaliditetom) iz 2005. godine. Ali, ima stvari na kojima treba da nastavimo da radimo, kao što su rampe na trotoarima i spuštanje ivičnjaka (za korisnike invalidskih kolica) i drugi problemi koji se tiču pristupa.“⁹

8 Arlene Mayerson. "The History of Americans with Disabilities Act." Disability Rights Education & Defense Fund, 1992. <http://law.marquette.edu/s3/site/docs/psconference/history-of-ada.pdf>

9 Chris Bergeron. Activists Seek More from Americans with Disabilities Act. MetroWest Daily News, 24 May 2011, <http://www.metrowestdailynews.com/archive/x1078554340/Activists-seek-more-from-Americans-with-Disabilities-Act#ixzz1RMz6XKA7>

Mnogi građani, poput Karen Dempsi, radili su vredno na tome da dovedu do promene i unaprede uslove za osobe sa invaliditetom. Šta možemo da naučimo o demokratiji od ovih pojedinaca i iz ovog scenarija? Uzmite u obzir koji se principi o kojima smo već diskutovali ovde mogu primeniti. Na primer, da li vidite kako se može primeniti princip ravnopravnosti? Ostali principi koji se mogu primeniti su **učesće građana, politička tolerancija i transparentnost**. Da bi demokratija funkcionisala, potrebno je aktivno učesće građana. Iako se glasanje smatra centralnom građanskom odgovornošću, to je samo jedan način na koji građani mogu da utiču na ishode u demokratskim društvima. Prikupljanjem informacija i formiranjem stava o određenim pitanjima, biranjem da se priključe grupama i udruženjima u zajednici, potpisivanjem peticija odnosno pisanjem pisama političarima, prisustvovanjem sastancima u zajednici, učesćem na organizovanim protestima, značajni su načini da se iskažu stavovi i zauzme mesto u demokratskom društvu. Putem ovakvih akcija usvojeni su zakoni koji su obezbedili jednaka prava za osobe sa invaliditetom.

Još jedan značajan princip koji je istaknut u ovom slučaju, jeste politička tolerancija. To znači da svi pojedinci, čak i kada predstavljaju manjinsko stanovište, moraju da imaju slobodu da istupe i da se organizuju. Nadalje, ovo se mora omogućiti bez reperkusija po takve grupe; stoga, oni treba da imaju pravo na zaštitu u skladu sa zakonom, čak i kada su njihovi stavovi neukusni za većinu ili čak protiv vlasti. Manjinski glasovi se u demokratiji moraju čuti, da bi se izbegla „tiranija većine“, kada se iskazuju i predstavljaju samo većinski stavovi i interesi u društvu. Da zastupnici osoba sa invaliditetom nisu uspeali da se organizuju i iskažu svoje stanovište, možda do promene nikada ne bi ni došlo. Mnogi Amerikanci nisu razumeli nepovoljan položaj osoba sa invaliditetom i možda ga i dalje ne bi razumeli da ovi aktivisti nisu odlučili da skrenu pažnju javnosti i zakonodavaca na ova pitanja.

Još jedan relevantan princip, transparentnost, jeste shvatanje da građani moraju da dobiju informacije o odlukama koje vlast donosi, ko ih donosi i zašto. U mnogim demokratijama, neke odluke se mogu doneti samo nakon što je javnost komentarisala predložene zakone. To je moguće prisustvovanjem javnim sastancima i kontaktiranjem predstavnika vlasti. Mnogi zastupnici osoba sa invaliditetom koriste ove puteve da zastupaju kod vlasti. Neki se čak obraćaju i Kongresu. Zastupnici poput Karen Dempsi, mogu da nastave da prate napredak zbog transparentnosti koja se traži u odnosu na postupanje vlasti, trošenje i primenu zakonodavstva. Svaki od ovih principa ostavlja prostor da se čuju brojni glasovi u društvu.

Scenario 4

Jedan čovek vlada kao predsednik već 30 godina. Prvo se čini da on dobro služi svojoj zemlji, unapređuje infrastrukturu i radi na razvoju ekonomije. Međutim, vremenom, on daje sve više moći svom najbližem krugu saradnika iz porodice i bliskog okruženja. On i njegovi saradnici kontrolišu većinu bogatstva u državi, a velika preduzeća im uplaćuju i do 50 odsto svoje dobiti, dok većina ljudi u zemlji živi u siromaštvu i nema prave ekonomske prilike. Predsednik takođe kontroliše medije i sprovodi stroge zakone koji ograničavaju kritiku vlasti. Iako se izbori održavaju, ni jedan kandidat opozicije ne može delotvorno da se kandiduje protiv trenutnog predsednika. Stanovništvo države ispod trideset godina starosti doseglo je 50 miliona ljudi u zemlji od 80 miliona stanovnika, a ovi mladi ljudi ne vide nadu u sigurnu budućnost i mogućnost da ostvare svoja ljudska prava. Još jednom, treba da se zapitate: šta biste uradili da se suočavate sa ovakvim okolnostima? Drugi koji su govorili protiv vlasti su zatvarani, a ponekad su jednostavno nestajali.

Zemlja o kojoj se govori je Egipat, a mnogi građani, uključujući mlade, ustanovili su da žele da se bore za svoju budućnost i zaštitu svojih ljudskih prava. U vreme vladavine predsednika Hosnija Mubaraka, mnogi principi demokratije nisu realizovani, uključujući i **redovne, slobodne i pravične izbore; višepartijski sistem i ekonomsku slobodu**. Redovni izbori su važni da bi se obezbedilo da politički lideri ostanu odgovorni ljudima kojima treba da služe. Još jedna komponenta slobodnih i pravičnih izbora jeste ta što svi pojedinci u društvu treba da budu slobodni da se kandiduju na izborima, čime se ograničava moć bogatih odnosno vladajuće klase. Uz to, da bi izbori odražavali demokratske ideale, treba slobodno predstavljati suprotna stanovišta – najčešće putem višepartijskog sistema. Izbori, koji su Hosnija Mubaraka doveli na položaj predsednika Egipta mnogo puta tokom njegove tridesetogodišnje vladavine, pokazuju da samo održavanje izbora ne mora i da ispunjava duh ovih principa. Kontrola, koju je Mubarak imao nad medijima, nije dozvolila opozicionim kandidatima da iskažu kritiku vlasti i da se zalažu za promene. Ostali zakoni koji su ograničavali slobodu izražavanja, kao i korupcija vlasti, takođe su onemogućavali otvorene i „pravične“ izbore. Uslovi za višepartijski sistem nisu postojali.

Građani Egipta takođe nisu imali istinsku ekonomsku slobodu. Princip ekonomske slobode možda je najkontroverzniji jer podrazumeva da je potreban određeni

ekonomski sistem da bi demokratija uspevala. Opšte je prihvaćeno među demokratskim državama da vlast mora da omogući privatno vlasništvo nad imovinom i privredom i da ljudi treba slobodno da biraju čime će da se bave. Međutim, mera u kojoj vlasti služe da regulišu ekonomiju znatno se razlikuje od jedne do druge demokratske države. Stoga, mnoge države Zapadne Evrope omogućavaju mnogo aktivniju ulogu vlasti u posedovanju, vođenju i regulisanju proizvodnje robe i usluga. Na primer, države kao što je Švedska, imaju državne sisteme zdravstvene zaštite i transporta, dok država poput SAD tradicionalno više naginje većem nivou privatnog vlasništva i dozvoljavanju da sile slobodnog tržišta upravljaju ekonomskim merama. U demokratskoj državi je na ljudima da odrede koji ekonomski model najviše odgovara potrebama i uslovima date države. Međutim, većina bi se složila da sistem u Egiptu koji je omogućio da se država jako obogati, dok većina građana živi u siromaštvu, predstavlja iskrivljenu ulogu vlasti u regulisanju ekonomije i izuzetno je nedemokratski. Građani Egipta su se konačno pobunili i zatražili smenu Mubaraka.

Scenario 5

Žena se vraća u svoju zemlju nakon što je živela godinama u inostranstvu i saznaje da je nakon državnog udara na vlasti diktatorska vojna vlast. Pod upravom vojne diktature, ljudi se muče svakodnevno jer su im uskraćena osnovna ljudska prava, a korupcija divlja. Vojne vođe na mnoge načine oglašavaju svoje prisustvo. Jedan čovek objašnjava: „Sve što radim je ograničeno. Gde idem, šta radim, s kim se viđam... Moram čak da dobijem odobrenje od organa ako hoću da neko prenoći kod mene.”¹⁰

Tokom godina provedenih u inostranstvu, ova žena je živela u demokratskim zemljama i proučavala ih. Njena iskustva, kao i činjenica da dolazi iz porodice koja ima istorijat državne službe, naveli su je da progovori protiv uslova i pozove na demokratske reforme. Kada je vlast postala svesna njenih postupaka, krenula je da je ućutka, tako što ju je stavila u kućni pritvor i optužila je da želi da podeli vojsku. Ona je potom provela narednih dvadeset godina u kućnom pritvoru, odsećena od spoljnog sveta.

---

10 Kate McGeown. "Life under Burma's Military Regime" <http://news.bbc.co.uk/2/hi/5071966.stm>

Nakon mnogo godina, puštanje na slobodu je delovalo moguće. Zatim je u bizarnom spletu okolnosti, neki čovek upao u njen posed i ona je bila optužena da je prekršila uslove kućnog pritvora jer je imala neodobrenog posetioca. Osuđena je na još 18 meseci kućnog pritvora. Ljudi širom sveta su bili ogorčeni, a lideri su istupili. Predsednik Sjedinjenih Američkih Država, Barak Obama, nazvao je ovo hapšenje „nepravедnim“, a britanski premijer Gordon Braun izjavio je da je „fasada njene optužnice još monstruoznija jer je krajnji cilj da se prekine njena veza sa ljudima za koje je simbol nade i otpora“.¹¹

Žena je Aung San Suu Kji, dobitnica Nobelove nagrade za mir 1991. godine, „za njenu nenasilnu borbu za demokratiju i ljudska prava“. Kako dolazi do takvog izvrgavanja pravde? Veliki deo odgovora leži u činjenici da Suu Kji nikada nije dobila pravdu zbog nepostojanja **nezavisnog pravosuđa** u njenoj rodnoj Burmi. Tokom perioda njenog hapšenja, sudovi u Burmi postupali su samo u službi vlasti. Potreba za sudstvom koje je nezavisno od ostalih grana vlasti i od političkih uticaja, suštinska je komponenta demokratije i od vitalnog značaja za utvrđivanje povreda. Kao što je rekao Endru Džekson, sedmi predsednik Sjedinjenih Američkih Država, „Sva prava obezbeđena građanima u skladu sa Ustavom ništa ne vrede, osim ako ih ne garantuje nezavisno i moralno sudstvo“.

---

11 Thomas Bell. "Aung San Suu Kyi punished with house arrest in Burma" <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/burmamyanmar/6010704/Aung-San-Suu-Kyi-punished-with-house-arrest-in-Burma.html>

Scenario 6

Poslednji princip o kome ćemo diskutovati takođe se odnosi na značaj izbora međutim, neophodnost je za ljude i političare u demokratskom društvu da mirno **prihvate ishod izbora**. Poslednji scenario koji treba to da ilustruje dolazi iz zapadnoafričke države Obale Slonovače. Kada je bivši predsednik Loren Gbagbo izgubio predsedničke izbore od Alasana Ouatara novembra 2010. godine, on i njegovi sledbenici nisu hteli da prihvate rezultate, a on je odbio da se povuče sa položaja. To je dovelo do višemesečnog nasilja koje je uzrokovalo povrede, smrt i ekonomske i društvene nereda koji su pogodili na hiljade stanovnika. Neredi su se završili tek kad je vojska prinudno svrgla predsednika Gbagba. Patnja je mogla da se izbegne da je poštovan ovaj poslednji princip.

U prethodnim pasusima opisani su uslovi odnosno principi povezani sa demokratijom. Korišćenje primera širom sveta i tokom dužeg vremenskog perioda omogućava nam da razmotrimo na koji način razlike u upravljanju i učešću građana mogu da pospeše ili ometaju razvoj demokratije. Principi demokratije iskazuju standarde i ideale demokratije, međutim, ni jedna država ne ispunjava sve ideale u svim vremenskim periodima. Čovečanstvo i dalje uči, a demokratija se i dalje razvija na mnogim mestima.

VEŽBA BR. 2

PRIMENA PRINCIPA DEMOKRATIJE

Reprezentativne demokratije koje su zasnovane na priznavanju individualnih prava i sloboda nazivaju se „liberalne demokratije“. Mnogi principi karakterišu liberalnu demokratiju. Osnovni princip liberalne demokratije, pravo glasa, razvilo se širom sveta. Međutim, mnogi od ovih principa samo se delimično realizuju u demokratskim državama. Pogledajte spisak principa navedenih u nastavku da biste procenili u kojoj meri mislite da Srbija ostvaruje ove ciljeve.

PRINCIPI LIBERALNE DEMOKRATIJE¹²

PRIHVATANJE REZULTATA IZBORA

Na izborima neki pobjede, a drugi izgube. Ponekad oni koji izgube odbijaju da prihvate da su izgubili na izborima. U demokratiji, mora doći do mirnog transfera ovlaštenja sa jedne grupe lidera na sledeću. Tako da, ako su izbori zaista bili „slobodni i pravični“, svi bi trebalo da prihvate njihove rezultate.

ODGOVORNOST

U demokratiji, ljudi koji vode državu moraju da budu odgovorni. To znači da oni treba da donose odluke koje su dobre za sve ljude koje predstavljaju. Oni bi trebalo da postupaju tako da od toga svi imaju koristi, ne samo njihovi prijatelji ili oni sami. Treba ih pozivati na odgovornost zbog odluka i postupaka.

POVELJA O PRAVIMA

Većina demokratskih zemalja ima napisan spisak prava koja štite ljude koji u njima žive. Često se ovaj spisak naziva „povelja o pravima“ i predstavlja deo ustava te zemlje. Uobičajeno, „povelja o pravima“ ne dozvoljava vlastima da

---

¹² "Democracy for All." Street Law Inc., 2015. http://streetlaw.org/en/Page/915/Table_of_Contents_Democracy_for_All.

ograniče slobodu govora ljudima, slobodu štampe, pravo na pravično suđenje, odnosno druge slobode i prava. Sudovi u demokratskim zemljama imaju ovlašćenja da realizuju ova prava.

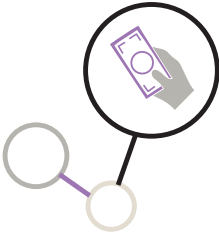
GRAĐANSKO UČEŠĆE

U demokratiji je potrebno učešće pripadnika zajednice u vlasti. Učešće nije samo pravo – ono je i dužnost. Ima mnogo različitih vrsta učešća, uključujući: glasanje, raspravu o pitanjima, protestovanje protiv vlasti, plaćanje poreza. Članovi zajednice treba da mogu da se informišu i prisustvuju sastancima izabраниh organa vlasti. Trebalo bi da mogu da se pridruže grupama u zajednici. Pripadnici zajednice treba da budu slobodni da se i sami kandiduju na izborima. Učešće građana gradi jaču demokratiju.

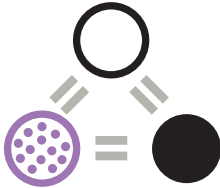
KONTROLA ZLOUPOTREBE MOĆI

Kada državni zvaničnici koriste moć da pomognu sebi ili svojim prijateljima, oni tu moć zloupotrebljavaju. To se naziva korupcija. Zvaničnici su takođe korumpirani ako nezakonito troše državni novac. Demokratske vlasti moraju da kontrolišu zloupotrebu moći. Uobičajeno demokratske vlasti podele moć i odgovornost na različite grane vlasti ili agencije da bi izbegle zloupotrebu moći jednog zvaničnika. Nezavisne agencije i sudovi treba da kažnjavaju državne zvaničnike koji zloupotrebljavaju moć, odnosno koji su korumpirani.

EKONOMSKA SLOBODA

Ljudi u demokratiji moraju imati neku vrstu ekonomske slobode. To znači da država treba da omogući ljudima vlasništvo nad imovinom i privatnim preduzecima. Ljudi treba da mogu da sami biraju svoj posao, kao i da se udružuju u sindikate. U demokratiji bi trebalo da postoji slobodno tržište, a vlast ne bi trebalo potpuno da kontroliše ekonomiju.

RAVNOPRAVNOST

U demokratiji, sa svim ljudima treba postupati pravično, bez obzira na njihovu rasu, veroispovest, etničko poreklo, rod ili seksualnu orijentaciju, a svi treba da imaju iste društvene, političke i ekonomske mogućnosti. Pojedinci i grupe mogu imati različitu kulturu, ličnost, jezik i uverenja, ali sa svima treba postupati jednako po zakonu i obezbediti im jednaku zaštitu u skladu sa zakonom.

LJUDSKA PRAVA

Sve demokratije nastoje da vrednuju ljudski život i dostojanstvo kao i da poštuju i štite ljudska prava svojih građana. Primeri ljudskih prava obuhvataju:

Veroispovest Svi imaju pravo na slobodu misli, uverenja i veroispovesti. To pravo uključuje slobodu da se promeni veroispovest, odnosno da se vera praktikuje samostalno ili u zajednici sa drugima. Takođe obuhvata pravo da neko nema veroispovest.

Govor Svi imaju pravo na slobodu misli izražavanja. Ovo pravo obuhvata slobodu nesmetane misli i traženje i razmenu informacija sa drugima.

Okupljanje Svako ima pravo da organizuje mirne skupove ili da učestvuje u skupovima na miran način. Nije demokratski prinuditi nekoga da pripada nekoj političkoj grupaciji ili da prisustvuje političkim sastancima, odnosno skupovima.

NEZAVISNO SUDSTVO

U demokratijama, sudovi i pravni sistem treba da budu pravični. Sudije i sudska grana vlasti treba da postupaju bez uticaja, odnosno kontrole ostalih grana vlasti. Takođe, ne sme da bude korumpirana. Nezavisno sudstvo je značajno za pravedan i pravičan pravni sistem.

VIŠEPARTIJSKI SISTEMI

Da bi postojala demokratija, na izborima mora da učestvuje više političkih stranaka. Kod višepartijskog sistema postoji organizovana opozicija stranci koja pobjedi na izborima. Kada je na vlasti više stranaka, postoje različiti uglovi gledanja na stvari. Glasači takođe imaju izbor između različitih kandidata, stranaka i politika. Kada u zemlji postoji samo jedna stranka, obično je u pitanju diktatura.

POLITIČKA TOLERANCIJA

Demokratska društva treba da budu politički tolerantna. To znači da iako jedna politička grupa upravlja državom, prava ostalih grupa su i dalje zaštićena. U demokratskom društvu obično postoje ljudi iz različitih kultura, rasa, veroispovesti i etničkih grupa, koji imaju različite tačke gledišta. Ljudi koji nisu na vlasti imaju pravo da se organizuju i da istupaju. Političke manjine se nekada nazivaju „opozicijom“ jer mogu imati ideje koje se razlikuju od ideja većine na vlasti. Ako većina pokuša da oduzme prava ljudi iz manjinskih grupa ili onih čija je tačka gledišta u manjini, ona takođe oduzima i demokratiju.

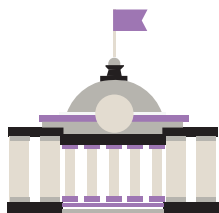
REDOVNI, SLOBODNI I PRAVIČNI IZBORI

Jedan od načina na koji građani iskazuju svoje želje je biranjem zvaničnika koji će ih predstavljati na vlasti. U demokratiji, izbori treba da se održavaju redovno, svakih nekoliko godina. Ljudi treba da biraju izabrane zvaničnike na slobodan i pravičan način. Većina odraslih građana treba da ima pravo glasa i pravo da se kandiduje na izborima - bez obzira na rasu, rod, etničku pripadnost i nivo bogatstva. Ne bi trebalo da postoje prepreke koje bi otežavale ljudima da glasaju.

VLADAVINA PRAVA

U demokratiji, ljudi su upoznati sa pravilima i zakonima. Niko nije iznad zakona. Kraljevi, predsednici, policajci i vojnici moraju da poštuju zakone kao i svi ostali. Svako ko prekrši zakon treba da bude kažnjen. U demokratiji, ljudi mogu da imaju poverenja da se zakoni primenjuju na pravičan, jednak i dosledan način.

TRANSPARENTNOST

U demokratiji, ljudi moraju da mogu da drže svoju vlast na oku. Trebalo bi da mogu da obezbede da vlasti donose odluke i preduzimaju mere koje žele. Ljudi moraju da mogu da pristupe informacijama o odlukama koje se donose, da znaju ko ih donosi i zašto. Transparentne vlasti održavaju javne sastanke i daju informacije o svojim postupcima na raspolaganje medijima i građanima. Transparentnost vodi do snažnije odgovornosti i snažnije demokratije.

SAVREMENA DEMOKRATIJA

Iako demokratija ima korene u civilizaciji antičke Atine, funkcionisala je na način koji se dosta razlikuje od današnjih demokratija. Na primer, u antičkom gradu Atini samo muškarci rođeni u gradu mogli su da učestvuju u upravljanju, čime je većina stanovnika ostajala bez glasa u vlasti. Savremene liberalne demokratije obuhvataju principe demokratije o kojima je već bilo reči. Uz ove principe kao smernice, karakteristike poput ravnopravnosti i povelje o pravima proširile su prava pojedinaca i povećale zastupljenost u vlasti. Međutim, u savremeno doba, vrsta demokratije koja je uobičajena jeste „predstavnička demokratija“. Savremene države imaju veliki broj stanovnika, a većina ljudi je uključena u ostvarivanje prihoda, čime je ograničeno vreme koje ljudi mogu da posvete državnim pitanjima. Uz to, društvena pitanja mogu biti veoma kompleksna i zahtevati da se odluke zasnivaju na njihovom dubinskom razumevanju. Iz ovih razloga, u savremenim demokratijama ljudi daju ovlašćenje za upravljanje pojedincima tako što ih biraju da predstavljaju ljude kojima služe.

Principi demokratije, predstavljeni u prethodnom odeljku, mogu da opstanu samo ako se aktivno radi na ostvarivanju njihovog postojanja. Zašto je to tako? Kao što ukazuju scenarija predstavljena u prethodnom odeljku, neki zastupaju da naša

ljudska priroda naginje ka ličnom interesu, čak i na uštrb ostalih u društvu. Kada nema ograničenja za one na vlasti, oni neizbežno postaju korumpirani. Često se citira jedna izjava lorda Aktona, engleskog historičara i političara s kraja 19. veka, koja je danas istinita kao što je bila i vekovima unazad: „Svaka moć teži da korumpira, apsolutna moć korumpira apsolutno”.¹³ Treba samo da se podsetimo scenarija južnoafričkog aparthejda ili predsednika Mubaraka iz Egipta pa da vidimo koliko štetna može da bude nekontrolisana moć. Kako onda društva prave ravnotežu između stvarnih potreba za upravljanjem, težnje ka ostvarivanju ličnog interesa i korupcije i principa demokratije? Odgovor leži u načinu na koji je vlast strukturisana. Koliko se moći daje vlasti, kako se nadzire vlast da bi se sprečile zloupotrebe i poziva na odgovornost ljudima, i na koji način pojedinci mogu da obezbede svoja prava su od izuzetnog značaja za realizovanje demokratije.

Kroz ovaj udžbenik saznaćete na koji način su principi demokratije postali stvarnost u mnogim zemljama, kao i kakve su mere uvedene u Srbiji da bi došlo do demokratskih reformi, kao i šta još treba uraditi da bi se potpunije realizovali principi demokratije. U sledećem odeljku imaćete priliku da pročitate nešto o ljudskim pravima i jednoj od najosnovnijih funkcija vlasti u demokratiji, a to je zaštita ljudskih prava. U poglavljima koja slede, saznaćete o evoluciji demokratije u Srbiji, značaju civilnog društva u demokratiji i koliko su važne uloge koje vi i ostali građani imate i na koji način obogaćujete i održavate zdravu demokratiju.

---

13 John Emerich Edward Dalberg Acton, et al. *Historical Essays & Studies*. Macmillan and Co., 1907.

Ljudska prava

2. DEO

LJUDSKA PRAVA

“ Nijedna demokratija ne može dugo opstati ako ne prihvati, kao temelj svog postojanja, priznavanje prava manjina. ”

Frenklin Delano Ruzevelt,

32. predsednik Sjedinjenih Američkih Država

2.1

ŠTA SU LJUDSKA PRAVA?

Rođenjem svaki pojedinac dobija određena prava koja se nazivaju „ljudskim pravima“. Ovo nisu prava koja im daje vlast neke države, već neotuđiva prava na koja svi prirodno imaju pravo rođenjem. Ljudska prava su univerzalna, te su stoga ista za svakog pojedinca bilo gde u svetu da živi.

Svi pojedinci su zaštićeni bez obzira na razlike, kao što su rasa, boja kože, rod, jezik, veroispovest, političko ili neko drugo mišljenje, etničko ili socijalno poreklo, imovina, zvanje itd.

Ljudska prava koja se odražavaju u modernim međunarodnim pravnim dokumentima kreirana su u skladu sa standardima koji su usvojeni i doneti kroz proces koji je traje više vekova. Korak po korak, formirane su norme koje odgovaraju demokratskom društvu. Neotuđiva priroda ljudskih prava čini pojedince nezavisnim od države u skladu zakonima o ljudskim pravima. Kako to da neki pojedinac može da tvrdi da mu vlast krši ljudska prava? Na osnovu čega bi pojedinac mogao da zastupa svoj slučaj? Da li bi u tom slučaju prevagnula država ili pojedinac? U ovom odeljku teksta bavimo se ovim i sličnim pitanjima.

Ljudska prava, koja se takođe nazivaju i prirodna prava, univerzalne su prirode i zasnovana su na principu prirodne ravnopravnosti ljudi. To znači da ostvarivanje prava nekog pojedinca ne bi trebalo da ugrožava prava drugih. Na osnovu ovih koncepata, ljudska prava su nepovrediva i neotuđiva, jer su ljudska bića rođena slobodna i niko nema pravo da im oduzme pojedinačna prava i slobode koja im po prirodi pripadaju. Da li je moguće, međutim, da ponekad deluje kao da su prava jedne grupe u sukobu sa pravima neke druge grupe? Pitanja koja se odnose na bezbednost države ili pojedinaca, odnosno pravo na veroispovest i tradiciju, predstavljaju izazove u društvu i zahtevaju medijaciju od strane ovlašćenih strana. U takvim slučajevima smernice pružaju dokumenti u oblasti ljudskih prava.

Međutim, tenzije između tradicije, kulturnih normi i istorijskih praksi dovode do toga da je puna realizacija ljudskih prava za sve pojedince evolucionim procesom. To je proces koji traje već hiljadama godina.

EVOLUCIJA LJUDSKIH PRAVA

Uprkos idealima na kojima je izgrađena filozofija ljudskih prava (i zakonima koji počivaju na ljudskim pravima), ljudi nisu uvek razumeli ni poštovali nepovredivu i neotuđivu prirodu ovih prava. Od antičkih vremena do 17. veka, većina sveta verovala je u koncepte božanskog prava vladavine dinastičkih monarhija. U oba slučaja smatralo se da određeni pojedinci imaju viši položaj u društvu kao rezultat njihovog rođenja i stoga imaju pravo da vladaju drugima. Većina ljudi prebačena je u niže klase i smatrala se slugama monarsima i vladarima. U ovom sistemu skoro uopšte nije bilo koncepta ljudske ravnopravnosti odnosno ljudskih prava. Čak i u antička vremena, međutim, ima dokaza da se razvijao koncept individualnih prava. U Vavilonskom carstvu, 1792-1750. p.n.e. vladar Hamurabi je pokušao da kodifikuje zakone koji će se odnositi na sve pripadnike društva da bi

*„učinio pravdu vidljivom u zemlji, uništio nevaljalu osobu koja čini zlo, da jaki ne bi povredili slabe“.*¹⁴

Hamurabijev zakonik, kako je bio naziv ovim zakonima, nudio je određeni stepen zaštite prava manje privilegovanih i često ugroženih pripadnika društva, kao što su udovice i siročad; time ovaj zakonik predstavlja pokušaj da se vrednuju i zaštite svi pripadnici antičkog društva.

Istorijski događaj, kojim su pojedinci utvrdili svoja prava u odnosu na apsolutnu moć monarhije, bilo je potpisivanje Magna karte 1215. godine, kada su engleski plemići naterali engleskog kralja da potpiše povelju kojom su doveli u pitanje autoritet kralja i podvrgli ga vladavini prava. Između ostalih prava, plemići su utvrdili da

---

¹⁴ *Hammurabi's Code: An Eye for an Eye. Ushistory.org, Independence Hall Association, www.ushistory.org/civ/4c.asp*

*„nijedan slobodan čovek neće biti uhapšen niti zatvoren, niti će mu biti oduzeta prava niti imovina, niti će biti stavljen van zakona ili prognan... osim u skladu sa zakonitom presudom ravnopravnih njemu ili sa zakonom zemlje“.*¹⁵

Danas razumemo ove ideje kao individualna prava na privatno vlasništvo i propisni postupak (o ovoj ideji će biti više reči u narednom odeljku). Iako su se mnoge zaštite koje se nalaze u Magna karti odnosile samo na plemiće, ovaj postupak predstavlja iskorak u evoluciji ljudskih prava i u razgradnji apsolutne vladavine monarha i zaštite određenih prava.

Još jedan značajan korak dolazi iz filozofije Džona Loka. U odeljku 1 pročitali ste o teoriji društvenog ugovora Džona Loka. On je 1689. u „Dve rasprave o vladi“ napisao da su ljudi po prirodi slobodni i jednaki, nasuprot tvrdnji da je Bog učinio da ljudi budu prirodno podvrgnuti monarhu. Lok je zastupao da ljudi imaju prava, kao što je pravo na život, slobodu i imovinu, koja su im zagarantovana ne zakonima bilo koje vlasti ili društva, već prirodno. Lok je pretpostavio da su ljudi, da bi u potpunosti realizovali ova prava, svojevolejno pristali da njima neko upravlja i ušli su u društveni ugovor. Tomas Džeferson je 1776. godine preuzeo i proširio ove ideje kada je pisao Deklaraciju o nezavisnosti, dokument na kojem se zasnivalo obrazloženje američkih kolonija za proglašenje nezavisnosti od Velike Britanije. U ovom dokumentu Tomas Džeferson je napisao:

*„Mi smatramo ove istine samoočiglednim, da su svi ljudi napravljeni jednaki, da im je njihov Tvorac podario određena neotuđiva Prava, da su među njima Život, Sloboda i ostvarivanje Sreće. Da bi obezbedili ova prava, da se među ljudima ne osnivaju Vlade, koje svoje pravične moći crpe iz saglasnosti onih kojima upravljaju. Da je kadgod Vlada narušava ovaj cilj, Pravo Naroda da je promeni ili ukine i da postavi novu Vladu.“*¹⁶

Ideje Džona Loka i Tomasa Džefersona pomogle su da se uobličiti sistem vlasti u SAD, gde moć vlasti dolazi od naroda, ne od božanstva i gde se svi pojedinci smatraju jednakim pred zakonom. Naravno, koncept da su svi ljudi jednaki nije u potpunosti realizovan još dugo vremena u istoriji SAD, ali je ovo ipak ogroman

15 Whipps, Heather. "What Is the Magna Carta?" Live Science, www.livescience.com/2458-magna-carta-changed-world.html.

16 "Declaration of Independence: A Transcription." National Archives and Records Administration, www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript.

napredak u istoriji čovečanstva. Vođe Francuske revolucije su 1789. godine usvojile Deklaraciju o pravima čoveka i građanina, koja je takođe bila zasnovana na filozofskim i političkim idejama mislilaca poput Loka i Žan Žak Rusoa. Ovaj dokument je proglasio sistem vlasti u Francuskoj koji se zasnivao na jednakim mogućnostima, slobodi govora, suverenosti naroda i predstavničkoj vlasti. Te iste godine, dodata je Povelja o pravima, spisak od deset amandmana na Ustav SAD. U Povelji o pravima jasno se navode prava koja imaju svi građani, kao što su prava na slobodno izražavanje, pravo na privatnu svojinu i na propisan postupak (odredbe kojima se osigurava da nepravično, proizvoljno ili nerazumno postupanje prema pojedincu ne može da nastupi i da pravni postupak mora da prati utvrđen skup zakona). Ovi dokumenti su obezbedili modele mnogim državama širom sveta da ih dalje razvijaju kada su kreirale sopstvene sisteme demokratskog upravljanja i predstavljaju napredak u kodifikovanju osnovnih ljudskih prava. Prava koja su identifikovana u ovom periodu, ponekad se pominju kao prava prve generacije, koja se odnose prvenstveno na politička i građanska prava.

... Građanska prava obuhvataju pravo na život, pravo na neotuđivost dostojanstva i časti pojedinaca, prava na slobodu i privatnost, slobodu kretanja, pravo na stanovanje, pravo na fer suđenje, pretpostavku nevinosti itd. Politička prava obuhvataju pravo na učešće u vlasti, slobodu govora, mirnog okupljanja, udruživanja, kretanja itd. Pravo glasa je takođe političko pravo.

Politička prava omogućavaju građanima da učestvuju u vlasti, u javnom i političkom procesu. Međutim, za razliku od privatnih (građanskih) prava, postoje određeni preduslovi za politička prava. Politička prava se odobravaju pojedincima kroz državljanstvo određene države, a takva prava se mogu realizovati samo na osnovu zakona date države.

Pravo na učešće u političkom procesu može da ima više oblika. Neposredno učešće građana u upravljanju može se ostvariti putem referenduma, na primer, putem kojeg pojedinci mogu da iskažu svoju volju po određenim pitanjima i predloženom zakonodavstvu. Pravo na učešće može se doneti pravom glasa i biranja kandidata na određene položaje, koji time predstavljaju građanstvo kao izabrani zvaničnici. Još jedna mogućnost je pravo da budu deo vlasti i kandiduju za izbor u javnu

službu. Ostali oblici političkog učešća (koji će biti detaljno obrađeni u odeljku 5 ovog teksta) obuhvataju pisanje pisama, pozivanje telefonom i prisustvovanje sastancima, da bi se državni zvaničnici obavestili o stavovima pojedinca.

Na osnovu ovih građanskih i političkih prava, lako je pretpostaviti da će izabrani zvaničnici štiti prava svih kojima služe u društvu. Međutim, ako se sećate uvoda, mnogi uticajni mislioci, kao što je Tomas Hobs, verovali su da ljudi imaju težnju da budu usmereni na sebe i da mogu da zloupotrebe moć ako se ne proveravaju. Poznat citat po ovom pitanju je „Apsolutna moć kvvari apsolutno“. Na žalost, istorija je dokazala da su ljudi sposobni da zloupotrebljavaju moć, da uskraćuju drugima njihova prava i da čine velika zlodela. Odgovor na ovakve postupke zahteva nacionalne i globalne mere, o kojima ćete čitati u nastavku.

FORMIRANJE UJEDINJENIH NACIJA

Nakon užasa Drugog svetskog rata, rašireno je bilo slaganje da međunarodna zajednica treba da radi zajedno i obezbedi da se takva ogromna kršenja ljudskih prava nikada ne ponove. Ova osećanja dovela su do kreiranja Ujedinjenih nacija (UN). Demokratska Republika Jugoslavija je bila jedan od osnivača UN. Na prvom okupljanju Generalne skupštine UN 1946. godine, delegati su pregledali nacrt dokumenta koji se zvao Deklaracija o osnovnim ljudskim pravima i slobodama. Počevši odatle, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima usvojena je 1948. godine.¹⁷ Većina univerzalno dogovorenih prava kodifikovana je u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, uključujući i pravo na obrazovanje; pravo na odmor i razonodu; pravo na rad; pravo na mirno okupljanje; slobodu mišljenja, izražavanja i misli; kao i slobodu od proizvoljnog hapšenja, pritvora ili proterivanja.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima dobila je podršku preko 50 od 58 država članica UN koje su učestvovala u izradi finalnog teksta deklaracije, a usvojena je tako što je samo osam država bilo uzdržano od glasanja. Uprkos političkim,

---

¹⁷ "History of the Document." United Nations, www.un.org/en/sections/universal-declaration/history-document/.

ideološkim, ekonomskim, kulturnim i verskim razlikama među državama članicama UN, nijedna država članica nije glasala protiv Deklaracije.

Hernan Santa Kruz iz Čilea, član potkomiteta za izradu deklaracije, napisao je:

„Jasno sam video da sam učestvovao u zaista značajnom istorijskom događaju, tokom kojeg je ostvaren konsenzus oko vrhovne vrednosti ljudskog bića, vrednosti koja ne počiva na odluci svetske sile, već na činjenici postojanja – što je dovelo do neotuđivog prava na život slobodan od oskudice i ugnjetavanja i pun razvoj ličnosti. U Velikoj sali... bila je atmosfera istinske solidarnosti i bratstva među muškarcima i ženama sa svih strana sveta, kakvu nikada nisam ponovo sreo ni u jednom međunarodnom okruženju.”¹⁸

VEŽBA 1

DEFINISANJE LJUDSKIH PRAVA

Kao što ste upravo pročitali, ni jedna država članica UN nije glasala protiv usvajanja Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima 1948. godine. Međutim, da li to znači da su sve države članice tumačile dokument na isti način, kako u prošlosti, tako i danas? Realnost je ideja da definicije, zaštite i primene prava ljudskih prava mogu da se razlikuju u različitim zemljama i okolnostima. U aktivnosti koja sledi, imaćete priliku da primenite svoje razumevanje ljudskih prava i da razmotrite neke kompleksnosti poštovanja ovih prava.

¹⁸ *Ibid.*

AKTIVNOST:¹⁹

Pročitajte izjave i odlučite koji izbor odražava vaše stanovište. Izbori su:

A. U svakom slučaju   **C.** U nekim slučajevima

B. U većini slučajeva   **D.** Ni u kom slučaju

1. Ubistvo je pogrešno.
2. Pogrešno je držati nekoga kao roba.
3. Nakon određenog uzrasta, ljudi bi trebalo da mogu da stupe u brak sa kim god izaberu.
4. Ljudima bi trebalo da bude dozvoljeno da kažu ili da napišu ono što žele.
5. Svi ljudi treba da imaju jednak tretman. Ne bi trebalo da zavisi od stvari kao što je njihov rod, izgled ili zemlja iz koje dolaze.
6. Ljudima u zatvoru treba reći zašto su zatvoreni.
7. Ljudima treba da bude dozvoljeno da kritikuju vlasti.
8. Ljudima treba da bude dozvoljeno da razgovaraju i da se sastaju sa kim god žele.
9. Pogrešno je prisiljavati nekoga na rad.
10. Osobi optuženoj za krivično delo treba da sudi neko ko nema nikakve veze sa tim slučajem.
11. Ljudima treba da bude dozvoljeno da putuju i da napuste njihovu zemlju ako žele.
12. Privatna pisma i telefonske pozive ne treba presretati.
13. Ljudima treba da bude dozvoljeno da imaju, ili da nemaju, verska uverenja kakva god žele.

---

¹⁹ Preuzeto i prilagođeno iz "Where Do You Stand?" Amnesty International <http://www.amnestyusa.org/resources/educators/lesson-plans>

14. Svi ljudi imaju pravo da pripadaju nekoj zemlji.
15. Svi ljudi imaju pravo na medicinsku pomoć ako su bolesni.
16. Svi ljudi imaju pravo na obrazovanje.
17. Roditelji imaju pravo da izaberu vrstu obrazovanja koju će pružiti svojoj deci.

PROŠIRENJE -

Prodiskutujte svoje odgovore sa kolegama i koleginicama u grupi da biste videli oko čega se slažete ili ne slažete. Ako postoji neslaganje, na smenu objasnite svoja stanovišta. Ako promenite neki od svojih odgovora, zabeležite to i razmotrite zašto ste promenili stanovište.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE -

- Da li vam je bilo jednostavno da izaberete odgovore? Zašto jeste / zašto nije?
- Šta ste naučili o ljudskim pravima i njihovoj zaštiti iz ovog zadatka?

2.2

UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima obuhvata preambulu i trideset članova koji definišu ključna ljudska prava i slobode. U članu 1. i 2. razjašnjeno je da svim ljudima pripadaju prava utvrđena dokumentom i da zaštita ljudskih prava nije samo odgovornost vlasti.

Član 1 - Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva.

Član 2 - Svakom pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti. Dalje, neće se praviti nikakva razlika na osnovu političkog, pravnog ili međunarodnog statusa zemlje ili teritorije kojoj neko lice pripada, bilo da je ona nezavisna, pod starateljstvom, nesamoupravna, ili da joj je suverenost na ma koji drugi način ograničena.

Iako je obaveza vlasti da obezbedi sigurnost i dobrobit ljudi svake države, u prva dva člana takođe se ističe da svi ljudi treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva. U članu 2. dalje se navodi da ostvarivanje nečijih ljudskih prava ne zavisi od njegovog položaja u društvu, njegovog nacionalnog porekla, odnosno zemlje u kojoj živi. Ove teze rasvetljavaju da svi ljudi igraju ulogu u zaštiti i unapređivanju ljudskih prava svijuu. O načinu na koji pojedinci mogu da ispune ovaj cilj govoriće se dalje u narednom odeljku ovog poglavlja.

RAZUMEVANJE UNIVERZALNE DEKLARACIJE O LJUDSKIM PRAVIMA

U preostalih 28 članova Deklaracije definisana su posebna prava. Mnogi članovi štite građanska i politička prava, kao što je pravo svih punoletnih osoba da učestvuju u svojoj vlasti, ravnopravnost pred zakonom, pravo na zaštitu zakona, pravo na pravično i javno suđenje pred nepristrasnim sudom, kao i sloboda izražavanja. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima takođe obuhvata mnoga prava, kao što su ekonomska socijalna i kulturna prava, koja prevazilaze razumevanje ljudskih prava predstavljeno u pravima prve generacije. Ovo proširenje prava dovelo je do prava druge generacije i treće generacije, koja su objašnjena u nastavku.

Stalna težnja ljudi da dostignu bolje uslove života i kulturni položaj dala je podsticaj formiranju druge generacije ljudskih prava. Takva prava su u osnovi po svojoj prirodi ekonomska, društvena i kulturna.

Društveno-ekonomska prava obuhvataju pravo na rad i odmor, socijalnu sigurnost, zdravstvenu zaštitu, pravo na pristojan život itd. Društveno-ekonomska prava garantuju pristojan život pojedincu u društvu. Kulturna prava obuhvataju pravo na obrazovanje, pravo na učešće u kulturnom životu, pravo na kreativnost, pravo na korišćenje naučnih dostignuća itd.

Kulturna prava služe emotivnom rastu i omogućavaju pojedincima da doprinesu socijalnom razvoju društva. Sva ova prava navedena su u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima.

Razvoj prava treće generacije ukorenjen je u globalnim problemima, kao što su ekološki i humanitarni problemi. Ova prava uglavnom pripadaju čitavim nacijama ili narodima, pre nego pojedincima. Drugi svetski rat, dekolonizacija mnogih zemalja, kao i pogoršavanje ekoloških i humanitarnih problema, prethodili su formiranju prava treće generacije.

Ljudska prava treće generacije obuhvataju pravo na solidarnost ili kolektivna prava: pravo na život u miru i zdravoj sredini, pravo na samoopredeljenje, pravo na komunikaciju itd.

Kolektivna prava se generalno razumeju kao prava podređena pojedinačnim pravima; smatra se, na primer, da ona ne bi trebalo da narušavaju individualnu slobodu ili dostojanstvo odnosno da ograničavaju položaj nekog pojedinca.

NEGATIVNA I POZITIVNA PRAVA

Ajzeja Berlin
(1909-1997)

Iako se ljudska prava smatraju univerzalnim, nepovredivim i neotudivim, to ne znači da ih u potpunosti realizuju svi pojedinci širom sveta u svako vreme. Vlast treba da igra ulogu u zaštiti ljudskih prava, ali šta se tačno očekuje da vlast uradi predmet je rasprave. Kategorizacija ljudskih prava na „negativna“ i „pozitivna“ prava korisna je u ovoj diskusiji. U jednom eseju iz 1958. godine pod nazivom „Dva koncepta slobode“²⁰, britanski filozof Ajzeja Berlin (1909-1997) proglasio je da negativnim slobodama nije potrebno mešanje spolja, dok se pozitivne slobode odnose na slobodu postupanja po sopstvenoj volji. Za autora negativna sloboda je sloboda da se slede sopstveni interesi po slobodnoj volji i bez „mešanja spoljnih tela“. Praktično gledano, to znači da

... **negativno** pravo samo obavezuje druge da se uzdrže od mešanja u vaše postupanje. Stoga, odgovornost je vlasti da obezbedi da postoje uslovi za realizaciju ovog prava.

---

20 Berlin, Isaiah. "Four Essays on Liberty." Oxford University Press, 1969.

Negativne odgovornosti države obavezuju vlast da ne ograničava slobode pojedinaca nezakonito i da se ne meša u njegov/njen privatni život. Na primer, u društvu u kojem zakoni sprečavaju vlast da ugrožava pravo pojedinca na slobodno izražavanje, ovu slobodu mogu da uživaju svi, bez dodatnih mera vlasti.

S druge strane, neke slobode ne mogu da se pribave zbog toga što neki u društvu nemaju dostupne resurse; stoga, nekad je potrebno da interveniše vlast. Takav jedan primer je pravo na obrazovanje. Iako bi se većina ljudi složila da treba da postoje uslovi da svi dobiju nivo obrazovanja neophodan za ostvarivanje prihoda, da li bi to trebalo da se odnosi na obrazovanje koje omogućava pojedincima da ostvare svoj pun intelektualni kapacitet i samoaktuelizaciju? Mnogim pojedincima nedostaju resursi da pristupe čak i osnovnom obrazovanju, a kamoli obrazovanju koje vodi do ispunjavanja takvih ciljeva. Stoga, da li bi vlast trebalo da napravi zakone i uslove koji to omogućavaju? Prava ove prirode,

- koja zahtevaju mere vlasti, pominju se kao **pozitivna** prava, odnosno slobode.
- Pozitivna prava obično nalažu delovanje i uključivanje države da zaštiti prava
- koja su uobičajeno socijalne, ekonomske ili kulturne prirode.

Primeri su pravo na rad i slobodno vreme, obrazovanje, socijalnu sigurnost, zdravstvenu zaštitu itd.

Klasifikacije pozitivnih i negativnih prava korisne su u diskusiji o tome koliko se mogu razlikovati stavovi o ulozi vlasti, a ponekad čak biti i suprotstavljeni.

2.3

RAZVOJ KONCEPTA LJUDSKIH PRAVA U SRBIJI

„Država je dužna da štiti građane. Odnos između građana spada u građansko pravo.“

- Zoran Đinđić

„Napisavši svojevremeno knjigu o terorizmu kao metodu političke borbe protiv vlasti, stekao sam utisak da je teror koji sprovode posjednici vlasti opasniji, da odnosi mnogo više nevinih žrtava, daleko niže spušta ljudsko dostojanstvo i postoji kao stalna pretnja društvu.“

- Vojin Dimitrijević

Srbija ima dugu tradiciju ustavnosti i priznavanja ljudskih prava. Jedan od glavnih dokumenata koji se smatra pretečom dokumenata o ljudskim pravima je Dušanov zakonik. Ovaj dokument predstavlja kompilaciju nekoliko zakonskih sistema koje je doneo srpski Car Dušan 1349. godine. Dušanov zakonik se primenjivao u Srpskom carstvu, i smatra se prvim i najznačajnijim zakonom (ranim Ustavom) srednjevekovne Srbije. Smatra se ranim ustavom jer je uređivao različite aspekte života, kao što je veroispovest, pravo na imovinu, zabrana nasilja itd.

Prvi Ustav Srbije usvojen je 1835. godine i propisao je podelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, što se do današnjeg dana smatra standardom demokratije i ustavnosti. Takođe, prvi Ustav je garantovao prava i slobode građanima, kao što su nepovredivost ličnosti, nezavisnost sudstva i pravo na suđenje, sloboda kretanja i stanovanja, nepovredivost stana, pravo na izbor zanimanja i ravnopravnost građana bez obzira na versku ili nacionalnu pripadnost. Ropstvo i feudalni odnosi zabranjeni su ovim Ustavom. Naredni ustavi usvojeni su 1838, 1869, 1888, 1901. i 1903. Ovi dokumenti su propisivali skoro isti katalog građanskih prava, ali se

glavna razlika odnosila na kontinuiranu borbu za veću moć između parlamenta i monarhije (kralj Milan i kralj Aleksandar Obrenović).

Prvi Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca donet je 1921. godine. Njime su takođe utvrđena građanska prava, uključujući i klauzulu o ravnopravnosti, a sadržao je i društveno-ekonomske odredbe.²¹ Naročito, Ustav je garantovao slobodu veroispovesti, medija i slobodu udruživanja. Bio je na snazi do 6. januara 1929. godine, kada je uvedena diktatura kralja Aleksandra Karađorđevića. Tokom diktature, većina građanskih prava formalno je zadržana, ali je njihovo uživanje u praksi ograničeno činjenicom da je kralj imao isključivu moć umesto parlamenta. Međutim, neka prava su zabranjena, kao što je rad svih političkih stranaka, uvedena je stroga cenzura novina i knjiga, a svi politički skupovi nacionalnih, sindikalnih i verskih organizacija i upotreba nacionalnih naziva i amblema je zabranjena. Drugi Ustav Kraljevine Jugoslavije usvojen je 1931. godine, kojim je okončana diktatura i utvrđena su skoro ista građanska prava kao i u Ustavu iz 1921. godine, dok su društveno-ekonomske odredbe značajno smanjene. Za razliku od Ustava iz 1921. godine, u kojem je 23 opširnih članova bilo posvećeno društvenim i ekonomskim pitanjima, Ustav iz 1931. godine sadržao je samo četiri člana, koji su se odnosili na zaštitu braka, porodice i dece.

U ovom periodu, a tokom Federativne Narodne Rrepublike Jugoslavije (FNRJ), odnosno Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), usvojeno je nekoliko ustava i njihovih izmena i dopuna, naime 1946, 1953, 1963. i 1974. godine. Pažnja je bila usmerena na drugu generaciju ljudskih prava, kao što je pravo na rad, pravo na socijalnu zaštitu, pravo na obrazovanje, nauku i kulturu, zaštita majki, starijih, dece, itd. Takođe je zanimljivo napomenuti da je Ustavom priznato pravo na zdravu životnu sredinu, što pripada trećoj generaciji ljudskih prava. Nakon raspada države, novi Ustav je usvojen 1990. godine i sadržao je katalog ljudskih prava kojim se priznavala posebna zaštita porodice, majki, dece i starijih. Međutim, tokom ovog vremena, na vlasti je bio režim Slobodana Miloševića, a mnoga prava i slobode su u praksi kršena, kao što je sloboda govora, sloboda udruživanja, sloboda od nasilnog nestanka itd. Milošević je prepoznat kao neko ko je imao značajnu ulogu u ratovima u Jugoslaviji, a tokom njegove vladavine održavali su se brojni protesti protiv vlasti i oružanog sukoba. Do 2000. godine priznavanje ljudskih prava u zakonu je bilo veoma solidno, ali je njihova realizacija

---

21 Zoran Mirković, Srpska pravna istorija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2019, str. 225.

u praksi bila problematična, čime je pokazano neslaganje između pravnih normi i njihove praktične primene.²²

Od demokratskih promena 2000. godine, u Srbiji su započete ozbiljne društvene, političke i ekonomske reforme. U mnogim oblastima prava, usvojeni su novi zakoni ili velike izmene postojećih, da bi se nacionalno zakonodavstvo i praksa uskladili sa međunarodnim i evropskim standardima u oblasti ljudskih prava.

Srbija je usvojila novi Ustav 2006. godine²³, koji sadrži katalog zagarantovanih ljudskih prava. Ustavom je predviđen širok katalog ljudskih i manjinskih prava u II delu²⁴, garantovanjem građanskih i političkih prava, koja su praćena nizom prava takozvane druge i treće generacije, u rasponu od zdravstvene zaštite, preko socijalne zaštite, socijalne sigurnosti, penzijskog osiguranja, prava na obrazovanje, prava na zdravo okruženje, do zaštite potrošača. Članom 21. Ustava uvedena je odredba o ravnopravnosti, kojom se proglašava da su svi pojedinci „jednaki pred Ustavom i zakonom“ i svako „ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije“. Ustavom je zabranjena svaka, neposredna i posredna diskriminacija, a iako se izričito ne prepoznaju neki osnovi za diskriminaciju, kao što je seksualna orijentacija i invaliditet, on sadrži otvorenu klauzulu, što znači da su i ovi osnovi takođe zaštićeni. Ono što je značajno, Ustavom iz 2006. godine uklonjena su ograničenja na pravo okupljanja, koja su utvrđena Ustavom iz 1990. godine, da se mogu ograničiti ako ometaju javni saobraćaj. Sadržaj većine odredbi u skladu je sa evropskim standardima, pa čak ih u nekim aspektima i prevazilaze.²⁵

Međutim, neke ustavne odredbe su nejasne, neprecizne, odnosno odražavaju tradicionalne stavove. Na primer, član 1. Ustava glasi:

„Republika Srbija je država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima.“

22 Vojin Dimitrijević (ur.), Ljudska prava u Jugoslaviji 2000. Pravo i praksa u Saveznoj Republici Jugoslaviji i međunarodni standardi ljudskih prava, Beogradski centar za ljudska prava, 2001, str. 268.

23 *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.

24 Članovi 18. do 81. Ustava.

25 Vidi: European Commission for Democracy Through Law, *Opinion on the Constitution of Serbia*, no. 405/2006, Strasbourg, 19 mart 2006, stav 23.

Zanimljivo je napomenuti da u Ustavu Srbije iz 1990. godine u članu 1. stoji da je Srbija „demokratska država svih građana koji u njoj žive“, što je posmatrano iz perspektive manjina korak dalje u odnosu na Ustav iz 2006. Odredbe iz 2006. umanjuju položaj manjina, što se vidi u članu 10. u kojem stoji „u Republici Srbiji u službenoj upotrebi su srpski jezik i ćiriličko pismo“, dok se „Službena upotreba drugih jezika i pisama uređuje zakonom, na osnovu Ustava“. Ustav iz 1990. godine sadržao je član 8. kojim je utvrđena službena upotreba latiničkog pisma na način utvrđen zakonom, što je takođe korak dalje u odnosu na kasnije rešenje. Međutim, Ustavom iz 2006. godine takođe je priznato i latiničko pismo kao poseban deo manjinskih prava kojima je zagarantovana službena upotreba jezika i pisma.²⁶

Ustav prepoznaje afirmativne mere, propisujući da se „ne smatraju diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima“.²⁷ Ove mere su, na primer, one kojima se garantuje minimalna kvota od 40% žena kandidata na izbornim listama na parlamentarnim i lokalnim izborima, odnosno upis romskih učenika i studenata pod posebnim uslovima.

Međutim, iako se pozdravlja što Ustav prepoznaje odstupanje od formalne ravnopravnosti u vidu „posebnih mera“, osmišljenih tako da pomognu diskriminisanim grupama da ostvare suštinsku jednakost, ova odredba ne garantuje da su mere afirmativne akcije trajne. One se primenjuju do ostvarivanja njihove svrhe, ili nasuprot tome, ako je jasno da u praksi ne mogu dovesti do ostvarenja tog cilja. Zanimljivo je napomenuti da je ovaj vremenski uslov uveden u Povelju o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (Povelja o ljudskim pravima) državne zajednice Srbija i Crna Gora iz 2003. godine²⁸ (koja je činila sastavni deo Ustavne povelje²⁹). Povelja o ljudskim pravima bila je poznata kao pravni dokument koji je sadržao moderan i opširan katalog ljudskih prava³⁰ i ostaje nejasno zašto neke odredbe nisu uključene u aktuelni Ustav ili su iz njega izostavljene, kao na primer pravo na privatnost koje je garantovano Poveljom o ljudskim pravima.³¹

26 Članovi 75. do 81. Ustava.

27 Član 21, stav 4. Ustava.

28 *Službeni list Republike Srbije i Crna Gora*, br. 06/2003.

29 *Službeni list Republike Srbije i Crna Gora*, br. 01/2003.

30 Vidi: Jan E. Helgesen, Venice Commission for Democracy Through Law, *Comments on the Draft Charter on Human and Minority Rights and Civil Liberties*, Opinion br. 234/03, 2. april 2003.

31 Član 24. Povelje o ljudskim pravima.

U Srbiji su prisutni brojni aktivisti i branitelji ljudskih prava. Profesor Vojin Dimitrijević uveo je Međunarodno pravo ljudskih prava kao poseban predmet na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu početkom devedesetih godina 20. veka, kao jedan od prvih specijalizovanih kurseva na univerzitetskom nivou. Zanimljivo je napomenuti je da je ovaj predmet uveden tokom Miloševićevog režima. Profesor Dimitrijević bio je istaknuti branitelj ljudskih prava, član i potpredsednik Komiteta UN za ljudska prava (1983-1994), *ad hoc* sudija Međunarodnog suda pravde (2001-2003), član Venecijanske komisije Saveta Evrope za demokratiju kroz pravo i član Stalnog arbitražnog suda u Hagu. Osim njegove međunarodne karijere, takođe je bio direktor jedne od najznačajnijih i najuticajnijih nevladinih organizacija – Beogradskog centra za ljudska prava. Centar je osnovan 1995. godine, sa ciljem unapređivanja znanja o ljudskim pravima u društvu u kojem u to vreme nije postojala povoljna klima za njihovo puno uživanje. Njegovo delo nastavili su brojni aktivisti i mnoge organizacije civilnog društva koje su aktivne u različitim oblastima ljudskih prava.

Branioци ljudskih prava imaju posebno važnu ulogu u društvu – zalaže se za stalno unapređivanje zakonodavstva u oblasti ljudskih prava i njegovu pravilnu primenu u praksi. Na primer, Biljana Kovačević Vučo bila je istaknuta braniteljka ljudskih prava i osnivačica nekoliko nevladinih organizacija: Saveta za ljudska prava i Centra za antiratne akcije u Beogradu, gde je vodila SOS telefon za pravnu pomoć za žrtve političke, etničke i diskriminacije na radu (1992-1995), Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Jugoslovenske akcije NVO, Saveza samostalnih sindikata „Nezavisnost“, kao i Centra za tranziciju ka demokratiji. Međutim, najpoznatija je bila kao direktorka Komiteta pravnika za ljudska prava – YUCOM (od 1997. do 2010. godine), još jedne istaknute nevladine organizacije u Srbiji. Često pod pretnjom vlasti, zbog njene samopožrtvovane borbe za ljudska prava imala je široku podršku najpriznatijih međunarodnih nevladinih organizacija, kao što su *Amnesty International*, *Front Line* i *Urgent Action Fund for Women's Human Rights*. Mnogi drugi aktivisti koji su bili aktivni tokom devedesetih godina 20. veka borili su se protiv nekažnjavanja ratnih zločina, za zaštitu manjina, za razvoj demokratije i vladavinu prava. Čak i danas se značaj rada nekih branitelja ljudskih prava ne samo prepoznaje, već i javno osuđuje.

VEŽBA 2

EVOLUCIJA LJUDSKIH PRAVA U SRBIJI

Kao što ste upravo pročitali, postoje primeri u istoriji Srbije kod kojih je pojam individualnih prava i zaštita ovih prava od strane vlasti definisana i uređena zakonom. Međutim, ovi rani pokušaji nisu uključivali pun opseg ljudskih prava koje neko ima, a često se u praksi dešavalo da građani nisu realizovali ova prava. Neka prava su dodatno razvijena u novim ustavnim dokumentima, a jedno od njih je sloboda okupljanja.

Ustav Srbije iz 1990. godine, pravo na okupljanje, član 43.

Građanima se jamči sloboda zbora i drugog okupljanja i bez odobrenja, uz prethodnu prijavu nadležnom organu.

Sloboda zbora i drugog okupljanja građana može se ograničiti odlukom nadležnog organa, radi sprečavanja ometanja javnog saobraćaja, ugrožavanja zdravlja, javnog morala ili bezbednosti ljudi i imovine.

Ustav Srbije iz 2006. godine takođe garantuje slobodu okupljanja u članu 54.

Mirno okupljanje građana je slobodno.

Okupljanje u zatvorenom prostoru ne podleže odobrenju, ni prijavljivanju.

Zborovi, demonstracije i druga okupljanja građana na otvorenom prostoru prijavljuju se državnom organu, u skladu sa zakonom.

Sloboda okupljanja može se zakonom ograničiti samo ako je to neophodno radi zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije.

Diskusija:

Koja od ove dve odredbe, po vašem mišljenju, manje ograničava slobodu okupljanja?

Da li je legitimno ograničiti ovo pravo u svrhu sprečavanja ometanja saobraćaja?

Šta je sa javnim moralom i pravima drugih? Da li to znači da je legitimno ograničiti pravo na okupljanje LGBTIQ+ osoba, ako ih većina građana ne voli i ne podržava?

2.4 MEĐUNARODNE KONVENCIJE I SPORAZUMI U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima predstavlja ključni dokument u oblasti ljudskih prava, koji su sastavili predstavnici iz različitih političkih, kulturnih, društvenih i pravnih konteksta. Prilikom izrade teksta dokumenta jugoslovenska delegacija je bila veoma aktivna i iskazala je bojazan da će bez suštinskog sadržaja Deklaracija biti zaboravljena i podstakla druge države „da ulože sav mogući napor da napišu tekst koji će ispuniti legitimne težnje naroda”.³² Međutim, čak i sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, nastavila su se (i dalje se nastavljaju) mnoga kršenja ljudskih prava širom sveta. U međuvremenu, veliki broj pojedinaca i organizacija rade na otkrivanju kršenja i borbi za prava svih. Često su pojedinci koji su meta zloupotreba ljudskih prava najranjiviji pripadnici društva. To su obično pojedinci koji nisu u poziciji da sami za sebe istupaju, ili nisu opremljeni resursima da odgovore na zloupotrebu moći.

Da bi koncept ljudskih prava funkcionisao, od suštinskog je značaja usvojiti dodatne međunarodne dokumente, koji kada se ratifikuju, obavezuju države da ispunjavaju svoje obaveze i da se pridržavaju odredbi sporazuma. U ovom odeljku predstavljeni su neki od ovih dokumenata. Razmotrite primere tamo gde su prava zagarantovana da li se i ispunjavaju. Takođe, razmotrite da li postoje slučajevi kada treba uraditi više da bi se obezbedila puna zaštita i garantovanje prava.

32 Yearbook of the United Nations 1948-49, November 1950, str. 529.

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U VREME ORUŽANIH SUKOBA

Kroz čitavu ljudsku civilizaciju postojali su sukobi među ljudima. Kada konflikt preraste u nasilje i rat, slede gruba kršenja ljudskih prava. Pokušaji da se ove zloupotrebe prevaziđu doveli su do razvoja međunarodnog humanitarnog prava, koje predstavlja skup pravila kojima se ograničavaju posledice oružanih sukoba i štite osobe koje ne učestvuju ili više ne učestvuju u neprijateljskom ponašanju, kao i da bi se ograničila sredstva i metode ratovanja.³³ Univerzalna kodifikacija međunarodnog humanitarnog prava započela je u devetnaestom veku prvom Ženevskom konvencijom iz 1864. godine, Konvencijom za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu. Da bi se obezbedila zaštita ranjenika predloženo je da se ustanove posebna društva za pružanje nege.

Sporazum je pozvao na neutralnost za medicinsko osoblje, za slanje medicinske robe, kao i za usvajanje posebnih oznaka za identifikaciju (koja je od sedamdesetih godina 19. veka crveni krst na beloj pozadini).³⁴ Ovaj sporazum doveo je do osnivanja Međunarodnog komiteta Crvenog krsta.

Krajem 19. i početkom 20. veka, takođe su nastale Haške konvencije. Ovi međunarodni sporazumi uređivali su ponašanje u ratu i dodali odredbe kao što je zabrana upotrebe hemijskog oružja.³⁵ Ovim je uspostavljen model multilateralnih sporazuma u pogledu određenih zaštita ljudskih prava. Pomenuti okvir dodatno je proširen Ženevskim aktom, a kasnije i konvencijom, koja propisuje zaštitu lica koja ne učestvuju u borbi, kao što su civili. Kršenje Ženevskog akta i kasnije konvencije smatra se ratnim zločinom i podložno je ličnoj krivičnoj odgovornosti za postupanje boraca tokom oružanih sukoba, kao što je namerno ubijanje civila, mučenje, uzimanje talaca, bespotrebno uništavanje civilne imovine itd. Ako država nije spremna ili nije u mogućnosti da krivično goni pojedince za ratne zločine i druga

---

33 What Is International Humanitarian Law?, International Committee of the Red Cross, dostupno na: www.icrc.org/eng/assets/files/other/what_is_ihl.pdf.

34 The History of International Humanitarian Law, Information Platform Humanrights.ch, dostupno na: www.humanrights.ch/en/standards/international-humanitarian-law/history/.

35 *Ibid.*

međunarodna dela, postupak se može voditi i odluke donositi pred Međunarodnim krivičnim sudom. Takođe postoje dva *ad hoc* tribunala, formirana devedesetih godina 20. veka, sa ciljem da se odgovori na užase učinjene tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju) i Ruandi (Međunarodni krivični sud za Ruandu). Oba suda formirao je Savet bezbednosti UN i nalaze se u Hagu.

ODSTUPANJA OD LJUDSKIH PRAVA

Važno je napomenuti da se određena ljudska prava mogu ograničiti u doba oružanih sukoba i drugih pretnji po nacionalnu bezbednost. Međutim, čak i u vanrednim situacijama, države moraju da ispune određene zahteve, koji su propisani u sporazumima o ljudskim pravima, kao što je član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i član 15. Evropske konvencije o ljudskim pravima.³⁶ Pandemija kovida-19 tretirana je kao osnov za ozbiljna ograničenja ljudskih prava širom sveta. U Srbiji je vanredno stanje proglašeno 15. marta, a ukinuto 6. maja 2020. godine. Tokom ovog perioda, ozbiljno su ograničena mnoga ljudska prava. Na primer, odgođeni su parlamentarni, pokrajinski i opštinski izbori. Uvedeno je ograničenje kretanja, čime je ozbiljno ograničena sloboda kretanja, naročito starijih lica. Pravo na okupljanje je ograničeno propisivanjem maksimalnog broja ljudi u zatvorenom i otvorenom prostoru. Takođe, obavezno zatvaranje lokala i objekata dovelo je do ograničenja prava na rad, prava na imovinu i prava na obrazovanje. To su samo neki od primera prava i sloboda koji su ograničeni sa ciljem da se zaštiti javno zdravlje.

Ipak, uprkos postojanju vanredne situacije, instrumenti za zaštitu ljudskih prava sadrže spisak prava koja se smatraju apsolutnim.³⁷ Ova prava se ne mogu ograničiti, niti se od njih odstupiti ni pod kojim uslovima. Ustav Srbije sadrži daleko

---

36 Ove odredbe zahtevaju da države uvedu mere isključivo u obimu koji nalaže situacija, koje mere nisu u skladu sa ostalim obavezama u odnosu na međunarodno pravo, kao i da su međunarodna tela u potpunosti informisana o merama koje su preduzele i o razlozima za te mere.

37 Više o diskusiji o apsolutnim i relativnim pravima kod: Rut Rubio Marin, Rory O'Connell, The European Convention and the Relative Rights of Resident Aliens, *European Law Journal*, Vol. 5, No. 1, March, 1999, str. 4-22.

opširniji spisak apsolutnih prava u članu 202, kao što su: dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, pravo na život, zabrana mučenja, zabrana ropstva i prinudnog rada, postupanje s licem lišenim slobode, pravo na pravično suđenje, pravna sigurnost, pravo na pravnu ličnost, pravo na državljanstvo, sloboda misli, savesti i veroispovesti, prigovor savesti, sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti, zabrana izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje, pravo na zaključenje braka i ravnopravnost supružnika, sloboda odlučivanja o rađanju, prava deteta i zabrana nasilne asimilacije.

Ova odredba zahteva da nakon proglašenja vanredne situacije ili rata, odstupanja od ljudskih i manjinskih prava moraju biti neophodna, što znači da se mora ostvariti načelo proporcionalnosti. Dalje, mere ne mogu biti diskriminatorne po osnovu rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti ili društvenog porekla. Povrh toga, ove mere prestaju da važe nakon prekida vanrednog stanja. Sve mere uvodi Vlada, a kontroliše Parlament.

KONVENCIJE U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA

Glavni izvor međunarodnog prava ljudskih prava jesu multilateralne konvencije, čiji se tekst pregovara na konferencijama, a kasnije ih prihvataju države. Pravni sistem Srbije zahteva da, nakon što se tekst konvencije prihvati i nakon što se potpiše na međunarodnom nivou, svaku konvenciju takođe potvrdi Narodna skupština u vidu zakona. To znači da je međunarodna konvencija u potpunosti prihvaćena u Srbiji i da preuzima obaveze i dužnosti koje proističu iz te konvencije.

Obaveze države u skladu sa međunarodnim pravom su:

1) POŠTOVANJE LJUDSKIH PRAVA	2) ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA	3) ISPUNJAVANJE LJUDSKIH PRAVA
Država mora da se suzdrži od mešanja i ograničavanja uživanja ljudskih prava	Država mora da zaštiti osobe od kršenja ljudskih prava	Države moraju da preuzmu pozitivne mere i omogućće uživanje ljudskih prava

Položaj međunarodnog prava u nacionalnom sistemu Srbije definisan je Ustavom. Stoga, Ustav Srbije prepoznaje narednu hijerarhiju pravnih normi: Ustav, međunarodni izvori, zakoni i podzakonski akti.³⁸ To znači da kada država ratifikuje neku međunarodnu konvenciju, ona treba da prilagodi svoje zakonodavstvo sa ciljem da obezbedi pravni lek za kršenje ljudskih prava. Na primer, ako je neka osoba žrtva mučenja, nakon ratifikacije Konvencije UN protiv torture, mora da postoji krivično delo mučenja u krivičnom zakonodavstvu Srbije i da su propisane moguće kazne za ovo krivično delo. Drugim rečima, država treba da uvede u domaće zakonodavstvo i mere koji su kompatibilne sa njenim obavezama u skladu sa odredbama sporazuma. Takođe, Ustav Srbije propisuje jednu veoma važnu obavezu države da se „odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje“.³⁹

Danas postoje dva glavna sistema ljudskih prava, koje su uspostavile međunarodne organizacije, sa ciljem standardizacije, zaštite i unapređivanja ljudskih prava. To su:

1) UNIVERZALNI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

pod okriljem UN

2) REGIONALNI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

interamerički, afrički i evropski sistem

Univerzalni sistem zaštite ljudskih prava zasniva se na ideji univerzalnosti ljudskih prava i odnosi se na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i devet osnovnih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava. Njime su uspostavljena određena tela sa ciljem da se prati poštovanje obaveza država u oblasti ljudskih prava.

Regionalni sistem ljudskih prava ostavlja mogućnost da se uzmu u obzir regionalne vrednosti kada se definišu norme u oblasti ljudskih prava. Ponekad su regionalne konvencije preciznije, bolje odražavaju tradiciju država u određenom regionu, te stoga omogućavaju bolju primenu normi u oblasti ljudskih prava. Takođe omogućavaju mehanizme za sprovođenje koji bolje odgovaraju regionalnim uslovima i pojavljuju se i u obliku pravosudnih tela, čije su odluke obavezujuće. Za Srbiju najznačajniji regionalni sistem je evropski, koji je uspostavljen pod

38 Član 16. i 194. Ustava.

39 Član 18. stav 3. Ustava.

okriljem tri međunarodne organizacije: Saveta Evrope (SE), Evropske unije (EU) i Organizacije za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS). S obzirom da Srbija još uvek nije punopravna članica EU, a da je sistem OEBS-a prilično specifičan, u nastavku će biti objašnjen samo sistem SE.

KONVENCIJE UN U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA

U okviru sistema UN usvojeno je devet osnovnih konvencija u oblasti zaštite ljudskih prava. Iako su sve one značajne i predstavljaju relevantne standarde u oblasti ljudskih prava, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, zajedno sa Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima i Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, smatraju se međunarodnom poveljom o ljudskim pravima.

Republika Srbija je članica UN od njenog osnivanja, prvo u okviru FNRJ/SFRJ (1945), a zatim kao nezavisna država (2000). Ratifikovala je skoro sve osnovne konvencije u oblasti ljudskih prava: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni ili postupka, Konvenciju o pravima deteta, Međunarodnu konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom i Međunarodnu konvenciju za zaštitu svih lica od prisilnih nestanaka. Jedina konvencija koja je potpisana, ali još uvek nije ratifikovana od strane Republike Srbije jeste Konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica.⁴⁰ Republika Srbija je takođe ratifikovala prateće protokole uz ove konvencije i poznata je kao zemlja koja ne ograničava odredbe ovih sporazuma rezervama. Država stavlja rezervu nakon potpisivanja ili potvrđivanja određenog sporazuma, izjavom da se određena odredba ne primenjuje ili da je njeno dejstvo ograničeno. Na primer, Saudijska Arabija je stavila rezervu na Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena koja je oslobađa obaveze da poštuje uslove koji su u suprotnosti sa normama šerijatskog prava.

---

⁴⁰ Ova konvencija potpisana je 4. novembra 2004. godine. Bečka konvencija o ugovornom pravu iz 1969. godine u članu 18. stav 1. predviđa da ako je država potpisala sporazum a nije ga ratifikovala, u obavezi je da se suzdrži od dela koja bi bila u suprotnosti sa predmetom i svrhom tog sporazuma.

Prihvatanje osnovnih sporazuma o ljudskim pravima u Srbiji

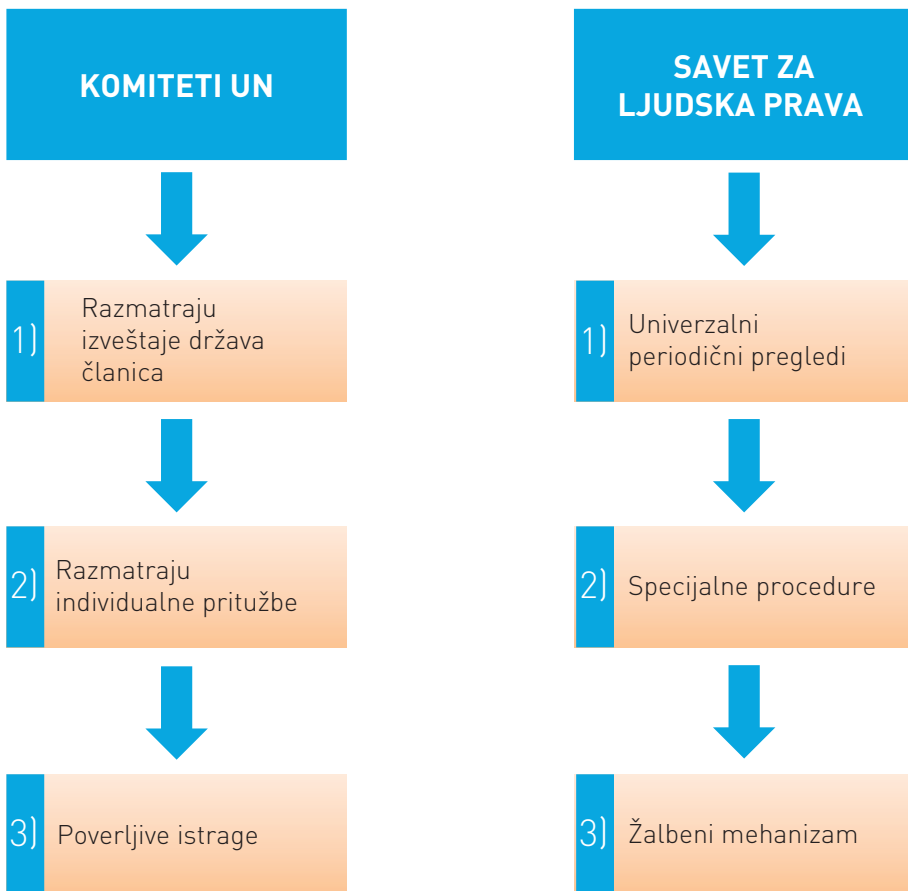
Konvencija	Potpisana	Ratifikovana	Sukcesija
Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR)	8. avgusta 1967.	2. juna 1971.	12. marta 2001.
Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR)	8. avgusta 1967.	2. juna 1971.	12. marta 2001.
Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (ICERD)	15. aprila 1966.	26. oktobra 1967.	12. marta 2001.
Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)	17. jula 1980.	februara 1982.	12. marta 2001.
Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni ili postupka (CAT)	18. aprila 1989.	10. septembra 1991.	12. marta 2001.
Konvencija o pravima deteta (CRC)	26. januara 1990.	3. januara 1991.	12. marta 2001.
Međunarodna konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (ICRPD)	17. decembra 2007.	31. jula 2009.	
Međunarodna konvencija za zaštitu svih lica od prisilnih nestanaka (ICPPED)	6. februara 2007.	18. maja 2011.	
Konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica	11. novembra 2004.	Nije ratifikovana	

Kao što je ilustrovano u prethodnom tekstu, Srbija ne okleva da prihvati međunarodne obaveze u oblasti ljudskih prava, iako ratifikacija obično nije praćena merama za njihovo sprovođenje. To nije slučaj samo u Srbiji. Da bi postojala prava domaća realizacija normi u oblasti ljudskih prava, usvajaju se različiti mehanizmi za praćenje ljudskih prava. Ovi mehanizmi mogu biti:

- 1) **Mehanizmi zasnovani na sporazumima** – komiteti UN uspostavljeni za praćenje primene konvencija UN u oblasti ljudskih prava (na primer, Komitet za ljudska prava); i

- 2) **Mehanizmi zasnovani na poveljama** – glavna i sporedna tela UN, uspostavljena da prate ljudska prava u državama članicama UN (najvažnije telo je Savet za ljudska prava).

Najznačajniji mehanizmi:

Mehanizmi za nadzor uspostavljeni pod okriljem UN doveli su do unapređenja situacije u oblasti ljudskih prava u Srbiji u mnogim oblastima. Komiteti UN sastavljeni su od nezavisnih stručnjaka koji prate realizaciju obaveza koje iz

njih proističu. Ovi komiteti obavljaju brojne funkcije, u skladu sa odredbama sporazuma u okviru kojih su nastali. Međutim, za Srbiju su najrelevantnija dva alata za praćenje: razmatranje državnih izveštaja i razmatranje pojedinačnih komunikacija. Srbija redovno podnosi izveštaje komitetima UN i otvara dijalog sa njenim članicama. Izveštaji i zaključna zapažanja komiteta UN prevode se na srpski i objavljuju na internet prezentaciji ministarstva zaduženog za ljudska i manjinska prava. Takođe, ministarstvo otvara dijalog sa organizacijama civilnog društva koje pišu komitetima izveštaje iz senke. Izveštaji iz senke znače da organizacije civilnog društva imaju mogućnost da istaknu pitanja koja Vlada nije pomenula, ili koja ukazuju na drugačije stanje stvari. Po prvi put je 2021. godine Republika Srbija uključila ove izveštaje u aneks sopstvenog izveštaja koji je podnela Komitetu za ekonomska, socijalna i kulturna prava. Takođe, po prvi put, studenti Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu okupili su se oko Centra za ljudska prava i podneli izveštaj iz senke Komitetu, kojim su ilustrovali odnos između neadekvatne zaštite životne sredine i negativnog uticaja na zdravlje.

Srbija je 2013. godine u okviru mehanizma univerzalnog periodičnog izveštaja dobila preporuku da uspostavi telo koje će pratiti primenu preporuka dobijenih od mehanizama UN za ljudska prava. U decembru 2014. godine, uspostavljen je Savet za praćenje primene preporuka. Uprkos tome, izveštaji nisu dostupni široj javnosti i treba da budu predstavljeni većoj publici. Značajan deo ovih izveštaja posvećen je ravnopravnosti i nediskriminaciji, a različiti komiteti u svojim zaključnim zapažanjima pronašli su da bi Srbija mogla da ostvari dodatni napredak u ovoj oblasti. Takođe, u pojedinačnim slučajevima, po odluci različitih komiteta, skoro sve se tiču nekih aspekata diskriminacije. Stoga, osnivanje Saveta veoma je značajno jer je Vlada godinama oklevala da poštuje mišljenja i da postupa po izdatim preporukama, kao na primer u slučaju „Ristić“, gde je policija godinama izbegavala da istraži okolnosti gubitka života Milana Ristića u februaru 1995. godine u Šapcu, kada su ga tri policajca uhapsila jer je ličio na osumnjičenog za ubistvo.⁴¹

---

41 Vidi: *Milan Ristić against FRJ*, communication no. 113/1998, [2001].

KONVENCIJA O ELIMINISANJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA

Ujedinjene nacije su 18. decembra 1979. donele Konvenciju u ukidanju svih oblika diskriminacije žena. Ova Konvencija ima veoma širok opseg primene, jer sadrži definiciju rodne ravnopravnosti (član 1) i propisuje da su države u obavezi da promene društvene i kulturne norme da bi ostvarile punu, suštinsku ravnopravnost (član 5).

Konvencija obavezuje države članice da eliminišu rodnu diskriminaciju uvođenjem skupa mera radi:

- uvođenja ravnopravnosti muškaraca i žena u njihove nacionalne ustave i drugo odgovarajuće zakonodavstvo;
- donošenja odgovarajućih zakonodavnih i drugih mera, uključujući sankcije, da bi se zabranila diskriminacija žena;
- uspostavljanja delotvorne pravne zaštite od rodne diskriminacije;
- uzdržavanja od uključivanja u bilo koji akt ili praksu rodne diskriminacije i obezbeđivanja da javni organi i institucije postupaju u skladu sa ovom obavezom;
- preduzimanja svih odgovarajućih mera za eliminisanje rodne diskriminacije od strane bilo kog lica, organizacije ili preduzeća;
- preduzimanja svih odgovarajućih mera i prilagođavanja ili ukidanja postojećih zakona, propisa, običaja i praksi koji predstavljaju rodnu diskriminaciju i
- ukidanja svih nacionalnih kaznenih odredbi koje predstavljaju rodnu diskriminaciju.

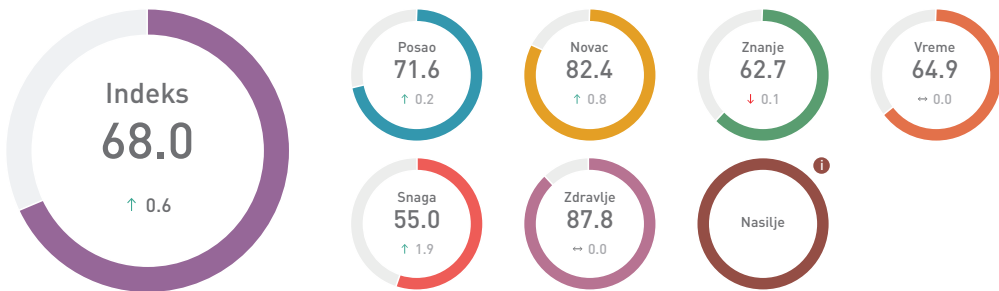
SFRJ je potpisala i ratifikovala Konvenciju 17. jula 1980. godine, odnosno 26. februara 1982, a Srbija je prihvatila ovaj instrument 12. marta 2001. godine. Konvencija je takođe bila osnov da Srbija usvoji Zakon o ravnopravnosti polova

2009. godine⁴² i da uvede novo moderno zakonodavstvo 2021. u vidu Zakona o rodnoj ravnopravnosti.⁴³ Uprkos veoma solidnom pravnom okviru, problemi diskriminacije žena i dalje su vidljivi u Srbiji. Potrebno je bolje razumevanje normi u oblasti rodne ravnopravnosti, senzitivizacija o ovom pitanju, kao i dalja borba protiv rodnih stereotipa i predrasuda od strane državnih zvaničnika, uključujući sudije i tužioce.⁴⁴ Diskriminacija trudnica i žena sa malom decom na radnom mestu deo je svakog godišnjeg izveštaja Poverenika za zaštitu ravnopravnosti.

Srbija je prva zemlja izvan Evropske unije koja je izračunala Indeks rodne ravnopravnosti i predstavila ga još 2016. godine. Srbija je imala 52,4 poena 2016. godine, 55,8 poena 2018. i 28,0 poena 2021. Ovaj nivo je i dalje ispod proseka za EU (68,0), iako ukazuje na kontinuirani napredak na unapređivanju rodne ravnopravnosti. Najveći napredak ostvaren je u domenu moći, dok je u drugim domenima napredak sporiji, kao što su domen rada, novca i zdravlja. Međutim, rezultat u domenu znanja se čak i smanjio za 0,9 poena od 2016. godine.

Treći Indeks rodne ravnopravnosti za Srbiju

INDEKS RODNE RAVNOPRAVNOSTI 2021

42 Službeni glasnik RS, br. 104/2009, 24. decembar 2009.

43 Službeni glasnik RS, br. 52/2021, 24. maj 2021.

44 Ivana Krstić, Serbia 2021, Country report - Gender Equality, European Commission, 2022, str. 87.

KONVENCIJA O PRAVIMA DETETA

Konvencija o pravima deteta⁴⁵ usvojena je 1989. godine. Preambula Konvencije potvrđuje da deci treba obezbediti posebnu brigu i zaštitu zbog njihove ranjivosti. Konvencija:

„stavlja poseban naglasak na primarnu brigu i zaštitnu odgovornost porodice, potrebu za pravnom i drugom zaštitom deteta, značaj poštovanja kulturnih vrednosti zajednice deteta, kao i vitalnu ulogu međunarodne saradnje u postizanju realizacije dečjih prava.“

Prema odredbama Konvencije, države treba da ispune osnovne potrebe dece i da im pomognu da ostvare svoj pun potencijal. Najznačajnije za to je priznanje da svako dete ima osnovna prava. To su pravo:

- na život, opstanak i razvoj;
- na zaštitu od nasilja, zloupotrebe ili zanemarivanja;
- na obrazovanje koje omogućava deci da ispune svoj potencijal;
- da ih vaspitavaju njihovi roditelji ili da imaju odnos sa njima;
- da iskažu svoje mišljenje i da ono bude uzeto u obzir.

Konvenciju su pratila tri dopunska protokola. Jedan nalaže da deca ispod 18 godina starosti ne smeju da budu prisilno regrutovana u oružane snage, drugi zabranjuje dečju prostituciju, dečju pornografiju i prodaju dece u ropstvo, a treći protokol omogućava deci, čija su prava povređena, da se žale direktno Komitetu UN za prava deteta.

SFRJ je potpisala i ratifikovala Konvenciju 26. januara 1990, odnosno 3. januara 1991. godine. Srbija je prihvatila ovaj instrument pristupanjem 12. marta 2001. Takođe je ratifikovala Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću

---

⁴⁵ Convention on the Rights of the Child, United Nations, dostupno na: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf>.

dece u oružanim sukobima 31. januara 2003. godine, kao i Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji 10. oktobra 2002. godine. Međutim, nije ratifikovala Opcioni protokol uz Konvenciju kojim se prihvataju individualne komunikacije.

Deca su prepoznata kao ustavna kategorija u članu 64. Ustava Srbije u kojem stoji da će svako dete „uživati ljudska prava u skladu sa svojim uzrastom i mentalnom zrelošću“. On dalje garantuje pravo na lično ime, upis u matičnu knjigu rođenja, pravo da zna svoje poreklo i pravo da sačuva identitet. Svako dete treba da bude zaštićeno od psihološkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog oblika eksploatacije i zlostavljanja. Takođe, Ustav izjednačava vanbračnu decu i decu rođenu u braku. Konačno, Ustav propisuje da prava dece i njihovu zaštitu uređuje zakon. Stoga, tokom protekle decenije, radilo se na usvajanju Zakona o deci, koji će dalje razraditi garancije navedene u Konvenciji i obezbediti adekvatnu zaštitu dece. Svrha Zakona je da propiše načine i procedure za zaštitu prava deteta i da ustanovi Zaštitnika dečjih prava (Ombudsmana) kao nezavisnu ustanovu, nadležnu za zaštitu i ostvarivanje dečjih prava. Ipak, zakon još uvek nije usvojen.

Komitet za prava deteta prepoznao je da ovaj proces nije završen i:

„ostaje zabrinut zbog neadekvatnog usklađivanja zakonodavstva i odsustva sveobuhvatnog dečjeg zakona i napominje da oklevanje da se takav zakon donese predstavlja priličan izazov u odnosu na unapređivanje dečjih prava u državi članici.“⁴⁶

Komitet beleži kao pozitivan razvoj programa za podizanje svesti i obuka koje se odnose na Konvenciju, kao tematskih medijskih kampanja u Srbiji. Međutim, iskazuje zabrinutost zbog toga što romska deca i deca sa invaliditetom nemaju uvek pristup takvim materijalima i često ne poznaju svoja prava garantovana u Konvenciji.⁴⁷ Dalje nalaže da Srbija ojača sistem upravljanja informacijama i prikupljanja podataka na svim nivoima, kao i da uvede razvrstane podatke sa ciljem da „omogući analizu situacije sve dece, naročito one u situaciji ranjivosti“.⁴⁸ Srbija, takođe treba još da učini da bi „odgovorila na negativne društvene stavove prema

46 Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Serbia, 7. mart 2017, stav 6, dostupno na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fSRB%2fCO%2f2-3&Lang=en.

47 *Ibid*, stav 18.

48 *Ibid*, stav 15.

romskoj deci, deci sa invaliditetom, manjinskoj deci, deci izbeglicama i tražiocima azila, deci migrantima, deci sa ulice, LGBT deci i deci sa HIV-om/AIDS-om".⁴⁹

KONVENCIJA O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM

Osobe sa invaliditetom imaju jedinstvene potrebe koje zahtevaju dodatne mere i zaštitu u društvu. Uopšteno gledano, osobe sa invaliditetom lošijeg su zdravlja, imaju slabiji uspeh u obrazovanju, manje ekonomskih prilika i višu stopu siromaštva od osoba bez invaliditeta, a češće su i žrtve nasilja.⁵⁰ Da bi se odgovorilo na ove potrebe, usvojena je Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom⁵¹ 13. decembra 2006. godine i stupila je na snagu 3. maja 2008.

Konvencija pruža državama okvir za kreiranje politika za izgradnju inkluzivnih društava zasnovanih na osam vodećih principa koji se nalaze u osnovi Konvencije i svakom od njenih posebnih članova.⁵² Ovi principi su:

- poštovanje urođenog dostojanstva, individualna samostalnost uključujući slobodu vlastitog izbora i nezavisnost osoba;
- zabrana diskriminacije;
- puno i efikasno učešće i uključivanje u društvo;
- uvažavanje razlika i prihvatanje osoba sa invaliditetom kao dela ljudske raznolikosti i čovečanstva;

---

49 *Ibid*, stav 23.

50 International Day of Persons with Disabilities 3 December, United Nations, dostupno na: www.un.org/en/events/disabilitiesday/background.shtml.

51 Convention on the Rights of Persons with Disabilities, United Nations, dostupno na: <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.

52 Division for Social Policy and Development Disability, United Nations, dostupno na: www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/guiding-principles-of-the-convention.html.

- jednake mogućnosti;
- dostupnost;
- ravnopravnost žena i muškaraca;
- uvažavanje razvojnih sposobnosti dece sa invaliditetom, kao i poštovanje prava dece sa invaliditetom na očuvanje svog identiteta.

Srbija je potpisala Konvenciju 17. decembra 2007. godine, a ratifikovana je zajedno sa Opcionim protokolom 31. jula 2009. Stoga je Srbija prihvatila pojedinačne komunikacije upućene Komitetu za prava osoba sa invaliditetom.

Pre nego što je Srbija ratifikovala Konvenciju 2006. godine, usvojen je prvi zakon o zabrani diskriminacije u vidu Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom⁵³, koji je dopunjen Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji osoba sa invaliditetom.⁵⁴ Usvojeni su i neki dodatni zakoni uz Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, kao što je Zakon o kretanju uz pomoć psa vodiča⁵⁵ i Zakon o upotrebi znakovnog jezika.⁵⁶ Srbija je 2009. godine usvojila Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja kojim je zagarantovano inkluzivno obrazovanje za svu decu bez diskriminacije⁵⁷, a 2011. godine Zakon o socijalnoj zaštiti⁵⁸ kojim je uveden čitav niz usluga u zajednici.

Međutim, uprkos veoma solidnom pravnom okviru, diskriminacija osoba sa invaliditetom u Srbiji i dalje je prisutna. Na primer, organizacija *Disability Rights International* i Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom - Srbija (MDRI-S) objavili su izveštaj 2021. godine u kojem se ilustruje kontinuirana segregacija dece sa invaliditetom.⁵⁹ Autori, između ostalog zaključuju sledeće:

---

53 *Službeni glasnik RS*, br. 33/2006 i 13/2016.

54 *Službeni glasnik RS*, br. 36/2009, 32/2013, 14/2022 - dr. zakon.

55 *Službeni glasnik RS*, br. 29/2015.

56 *Službeni glasnik RS*, br. 38/2015.

57 *Službeni glasnik RS*, br. 72/2009 i 52/2011.

58 *Službeni glasnik RS*, br. 24/2011.

59 Eric Rosenthal and others, Serbia's Forgotten Children, DRI, MDRI-S, jun 2021, dostupno na: <https://www.driadvocacy.org/wp-content/uploads/Serbia-2021-web-ENG-1.pdf>.

„Inkluzivno obrazovanje je uvedeno kao zagarantovano pravo u Srbiji 2009. godine. Prema svedočenju zaposlenih u školi za decu sa invaliditetom, pre 2009. godine su deca sa „blagim i umerenim“ invaliditetom pohađala „specijalne“ škole, dok se za decu sa „teškim“ invaliditetom smatralo da ne mogu da se obrazuju i ostajala su kod kuće. U teoriji, kategorizacija dece sa invaliditetom kao „blagim, umerenim i teškim“ više u Srbiji ne postoji. Međutim, više puta nam je rečeno da deca u specijalnim školama imaju „težak invaliditet“. ...

Istraživačima je više puta rečeno da redovne škole nemaju opremu ili podršku koju imaju specijalne škole, tako da je deci sa invaliditetom „bolje“ u specijalnim školama. U specijalnim školama tim je primetio dete koje ima disleksiju i ide kod logopeda na terapiju u specijalnoj školi, iako pohađa običnu školu. Logoped je rekao da je majka deteta razmatrala da ga prebaci u specijalnu školu zato što nije dobijao podršku koja mu je bila potrebna u redovnoj školi.

Roditelji dece sa invaliditetom takođe nekada moraju da prelaze velike razdaljine da bi pristupile podršci u specijalnoj školi. U školi za slepe, istraživačima je rečeno da jedan otac vozi svog sina po dva sata tamo i nazad u školu svaki dan. Ovo dete bi moglo da ostane u internatu, ali otac želi da mu sin bude kod kuće. Ova lična žrtva tipična je za nemoguće izbore sa kojima se mnogi roditelji suočavaju da bi pristupili uslugama koje su potrebne njihovoj deci.”⁶⁰

U svojim zaključnim zapažanjima, Komitet za prava osoba sa invaliditetom takođe je pronašao da stručnjaci i zaposleni koji rade sa osobama sa invaliditetom nisu adekvatno obučeni.⁶¹ Diskriminacija je raširena, a posebnu pažnju treba usmeriti na žene i decu sa invaliditetom.

Takođe, Komitet se naročito „brine zbog nedostatka nacionalne strategije ili zakona koji se tiču pristupačnosti sa delotvornim sankcijama za nepoštovanje i niskog stepena pristupačnosti javnih zgrada, institucija i usluga, kao i elektronskih masovnih medija i servisa”.⁶² Neke druge oblasti oko kojih postoji zabrinutost su pristup pravdi, sloboda i bezbednost ličnosti, zabrana torture, eksploatacija, zanemarivanje i zlostavljanje itd.

---

⁶⁰ *Ibid*, str. 35-36.

⁶¹ CRPD, Concluding observations on the initial report of Serbia, 23. maj 2016, stav 7, dostupno na: <https://digitallibrary.un.org/record/831042>.

⁶² *Ibid*, stav 17.

EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima obezbedila je mapu puta za ljudska prava, ali je na praktičnom nivou bilo teško primeniti je na regionalnom nivou. Stoga su 5. maja 1949. godine ministri inostranih poslova deset evropskih država potpisali Povelju Saveta Evrope u Londonu. Još osam država pristupilo je Savetu Evrope 1970. godine, a oktobra 1993. se Savet Evrope još proširio i na kraju obuhvatio 47 država članica. S obzirom da je Rusija isključena iz članstva 2021. godine, trenutno ima 46 država članica. Stoga, SE se zasniva na vrednostima demokratije, vladavine prava i ljudskih prava, a više je specijalizovan da se bavi ljudskim pravima, s obzirom da UN ima šire kompetencije, uključujući mir i bezbednost. Takođe, pod okriljem SE doneto je preko 100 konvencija, kojima su uvedeni regionalni standardi koji su primenljiviji nego na nivou UN. Ima brojna tela za praćenje, uključujući i sudsko, čije su presude obavezne za državu, a njihovo izvršavanje nadzire Savet ministara. Međutim, standardi i zaštita koje pružaju obe organizacije komplementarni su, a od 1951. zaključen je i sporazum kojim je uspostavljena zvanična saradnja.

Iako obe organizacije imaju znatan uticaj na zaštitu ljudskih prava u Srbiji, većina građana je upoznatija sa Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu, nego sa telima UN u Ženevi. Takođe, stručnjaci u oblasti pravosuđa poklanjaju veću pažnju na standarde koje je razvio ovaj sud.

EVROPSKA KONVENCIJA O LJUDSKIM PRAVIMA

Ciljevi SE su da štiti ljudska prava, pluralističku demokratiju i vladavinu prava; da podrži održavanje i razvoj zajedničke evropske kulture i da rešava zajedničke evropske probleme, kao što su diskriminacija manjina, ksenofobija, problemi životne sredine, kloniranje, sida, upotreba droga, organizovani kriminal i tako dalje.⁶³ Da bi se ostvarilo veće jedinstvo između njenih država članica kroz održavanje i

---

63 International Law of Human Rights, Dictionary-Guide, Tbilisi, 2005. str. 78.

dalju realizaciju ljudskih prava, SE je usvojio Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija o ljudskim pravima, EKLJP) u Rimu, 4. novembra 1950. godine. Konvencija je stupila na snagu 1953. godine; u njoj stoji da:

*„Države imaju međunarodnu odgovornost da poštuju Konvenciju. Sve države članice SE danas su integrisale ili prilagodile odredbe Konvencije u svom unutrašnjem pravu, koje ih obavezuje da postupaju u skladu sa normama Konvencije.“*⁶⁴

Evropska konvencija o ljudskim pravima je glavni instrument u oblasti ljudskih prava kojim se garantuju građanska i politička prava i slobode, čiji je opseg proširen presudama Evropskog suda za ljudska prava.

Srbija je ratifikovala Konvenciju 2003. godine, kada je postala država članica SE, a stupila je na snagu 3. marta 2004. godine. Od ovog datuma, započet je proces prilagođavanja nacionalnih zakona standardima SE, a naročito Evropske konvencije o ljudskim pravima. Danas su mnogi zakoni usvojeni ili izmenjeni, kao što je antidiskriminaciono zakonodavstvo, koje je osnov zaštite ljudskih prava. Takođe, svi pojedinci koji su u nadležnosti Srbije, mogu da podnesu predstavke Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu za bilo kakvo kršenje Evropske konvencije o ljudskim pravima. Tu se podrazumevaju građani, ali takođe i stranci, izbeglice, migranti ili čak lica bez državljanstva.

Evropski sud za ljudska prava jedan je od najefikasnijih instrumenata za zaštitu ljudskih prava. On je utvrđen u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i osnovan 1959. godine. Sud određuje dužnosti i odgovornosti koje su pravno obavezujuće za njegove države članice. Trenutno, nadležnost Evropskog suda za ljudska prava pokriva oko 700 miliona ljudi u 46 država. On se nalazi u Strazburu u Francuskoj, u Palati ljudskih prava. Sud ima 47 sudija.

Sud prati na koji način države ispunjavaju svoje obaveze da zaštite ljudska prava preuzete u skladu sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i njenim protokolima, koji:

„garantuju pravo na život, pravo na pravično suđenje u krivičnim i građanskim predmetima, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, slobodu izražavanja, slobodu misli, savesti i veroispovesti, pravo na korišćenje

---

64 European Court of Justice for Data Protection, Tbilisi, 2015. str. 19.

*odgovarajućih prostorija za pravnu odbranu, pravo na mirno uživanje privatne svojine, pravo na glasanje i kandidovanje na izborima”.*⁶⁵

Fizička i pravna lica, kao i države, mogu da podnesu predstavke Evropskom sudu za ljudska prava. Nije neophodno da je lice državljanin države članice SE da bi podnelo predstavku sudu. Ako jedna od država ugovornica prekrši ljudska prava u okviru svoje nadležnosti, bilo koje lice koje je izloženo ovakvom kršenju može da podnese predstavku sudu. Dakle, samo žrtva ili njen zvanični zastupnik može da podnese predstavku sudu. Predstavka mora da ispunjava različite kriterijume, a jedan od njih je da se iscrpe svi dostupni i delotvorni domaći pravni lekovi pre nego što se predstavka podnese sudu.

Ako sud zaključi da je bilo koja druga država ugovornica prekršila ljudska prava priznata Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, on će prihvatiti predmet i doneti odluku. Presuda suda je obavezujuća; pa ipak, njeno izvršenje prevazilazi delokrug suda. Savet ministara SE, sastavljen od ministara inostranih poslova država članica, odgovoran je za nadzor nad izvršenjem presuda u državama.

OSTALE KONVENCIJE SE U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA

Postoje i brojne druge značajne konvencije usvojene pod okriljem SE, koje je Srbija ratifikovala. Na primer, Srbija je ratifikovala revidiranu Evropsku socijalnu povelju, usmerenu na zaštitu ekonomskih i socijalnih prava. Takođe je ratifikovala Evropsku konvenciju za prevenciju torture i neljudskih i ponižavajućih kazni i postupaka, koja je jedna od osnova zaštite fizičkog i psihološkog integriteta i dobrobiti lica. Srbija je prihvatila Konvenciju o borbi protiv trgovine ljudima, koja ima sveobuhvatan opseg primene i obuhvata sve oblike trgovine. Srbija je ratifikovala i Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulsku konvenciju), koja ima četiri stuba: prevenciju, zaštitu, krivično gonjenje i koordinaciju politika.

---

⁶⁵ Questions & Answers, European Court of Human Rights, Secretariat of the European Court of Human Rights, Tbilisi, 2009. str. 4.

Srbija je takođe ratifikovala dve konvencije usvojene u okviru SE kojima se štite manjine. Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima, koja ima za cilj zaštitu i unapređivanje jezika koje koriste tradicionalne manjine, ratifikovala je 2006. godine. Komitet eksperata, nadzorno telo uspostavljeno ovom poveljom, do sada je primio inicijalni izveštaj Srbije i pet periodičnih izveštaja i izdao preporuke o primeni povelje u Srbiji. Preporuke se tiču dostupnosti adekvatne nastave određenih manjinskih jezika, omogućavanja emitovanja javnih i privatnih radijskih i televizijskih programa na manjinskim jezicima, povećanu upotrebu manjinskih jezika u administrativnim i sudskim postupcima, jačanja kapaciteta nacionalnih saveta nacionalnih manjina i promovisanje svesti i tolerancije u društvu.

Srbija je pristupila i Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina 2001. godine. Savetodavni odbor, nadzorno telo konvencije, do sada je razmotrio četiri izveštaja o sprovođenju Konvencije u Srbiji. Najnoviji izveštaj iz 2017. godine sadrži procenu brojnih aktivnosti i preporuka za unapređenje procesa njenog sprovođenja.

Prihvatanje osnovnih sporazuma u oblasti ljudskih prava u Srbiji

Konvencija	Potpisana	Ratifikovana
Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP)	3. aprila 2003.	3. marta 2004.
Revidirana evropska socijalna povelja	22. marta 2005.	14. septembra 2009.
Evropska konvencija za prevenciju torture i neljudskih i ponižavajućih kazni i postupaka	3. marta 2003.	3. marta 2004.
Konvencija o borbi protiv trgovine ljudima	16. maja 2005.	14. aprila 2009.
Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)	4. aprila 2012.	21. novembra 2013.
Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima	22. marta 2005.	15. februara 2006.
Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina		11. maja 2001.

VEŽBA 3

STATUS ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA U SRBIJI

U ovom poslednjem odeljku saznali ste nešto o međunarodnim izvorima, običajnom pravu i konvencijama koje definišu prava svih pojedinaca, kao o zaštiti i obavezama koje države moraju da ispune za svakog pojedinca i sve manjine u društvu. Na osnovu onoga što ste saznali, i vašeg znanja o životu u Srbiji, procenite garancije predviđene u dve konvencije navedene u nastavku. Pre nego što dođete do zaključka, razmotrite napredak u ovoj oblasti, kao i nedoslednosti i oblasti koje izazivaju zabrinutost. Nakon toga, moći ćete podrobnije da razmislite o ljudskim pravima manjina u Srbiji, što vam može biti inspiracija za temu vašeg studentskog akcionog projekta.

- Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina

2.5.

MEHANIZMI ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA

Zaštita ljudskih prava predstavlja odgovornost države, koja se ispunjava kroz njen ustav i zakone. Istovremeno, međutim, međunarodne organizacije koje rade u oblasti ljudskih prava nadziru ispunjavanje obaveza koje su države preuzele u sklopu različitih međunarodnih sporazuma. U tu svrhu, širom sveta se uspostavljaju međunarodni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava.

Nekoliko tela prati zaštitu ljudskih prava unutar UN. Oba glavna organa UN – Generalna skupština i Ekonomski i socijalni savet, kao i pomoćno telo Generalne skupštine – Savet za ljudska prava, prate napredak koji države ostvaruju. Takođe, ugovorna tela UN u oblasti ljudskih prava, kao što je Komitet za ljudska prava, imaju različite kompetencije da prate stanje ljudskih prava u državama ugovornicama konvencija UN u oblasti zaštite ljudskih prava. Postoje i prateće agencije, kao što je Kancelarija Visokog komesara UN za ljudska prava, koje se bave zaštitom ljudskih prava.

Uz to, postoje sistemi za zaštitu ljudskih prava na regionalnom nivou. U ovom trenutku postoje tri regionalna sistema za zaštitu ljudskih prava, afrički, interamerički i evropski. Evropski sistem sastoji se od praćenja koje obavljaju tri organizacije, SE, EU i OEBS. Evropski sistem ljudskih prava jedan je od njih i o njemu će biti reči u nastavku.

MEHANIZMI U SRBIJI

Kao što je objašnjeno ranije u tekstu, u bilo kojoj državi na delu su međunarodni i nacionalni sistemi zaštite ljudskih prava. Međunarodni sistemi koji su relevantni u Srbiji su univerzalni sistem zaštite ljudskih prava UN i evropski sistem zaštite ljudskih prava. U Srbiji takođe postoji nacionalni sistem zaštite ljudskih prava.

Kada su ljudska prava i slobode ograničeni ili narušeni, pojedinac ima pravo na delotvoran pravni lek. Pravni lek je bilo kakva pritužba, tužba, ili drugo pravno sredstvo koje može da se pokrene sa ciljem da se spreči kršenje ili nastavak kršenja ili da se obezbedi adekvatno obeštećenje za gubitak ili patnju te osobe.

Pravni lekovi treba da budu:

- 1) Dostupni, što znači pristupačni, priuštivi i poznati. Na primer, ako je naknada za žalbu visoka u poređenju sa prosečnom zaradom, ona nije priuštiva za većinu stanovništva.
- 2) Delotvorni, što znači da mogu da obezbede odgovarajuće obeštećenje ili da se pravnim lekom realizuje pravo, nameće novčana kazna ili odluka treba da se izvrši. Na primer, ako neka osoba pokrene tužbu za zaštitu imovinskih prava, a postupak traje 15 godina, ne može se smatrati delotvornim pravnim lekom.

Da bi se pravni lek dobio, ponekad nije neophodno odmah preduzeti zakonske mere. Delotvorni lekovi se mogu dobiti direktno od javnih organa, nacionalnih institucija za zaštitu ljudskih prava, pružalaca usluga itd. To znači da takođe obuhvata upit, obrazloženje, odgovor, izvinjenje itd.

Postoji više mehanizama u Srbiji kojima je predviđena zaštita ljudskih prava i obeštećenje kada je došlo do kršenja prava pojedinca ili grupe ljudi. Dok čitate tekst, razmislite o značaju svakog od ovih mehanizama. Na osnovu vaših iskustava i shvatanja, procenite koliko mislite da dobro radi svaki mehanizam i šta mislite da još treba da bude urađeno da bi se sistemi ojačali ili unapredili.

MEDIJI

Obraćanje medijima može da dovede do hitnog obeštećenja kod kršenja ljudskih prava. Ponekad građani šalju upit javnim zvaničnicima u pokušaju da reše svoje probleme, ali ovaj proces je spor i često izostaje adekvatan odgovor. U tom slučaju, prenošenje tog pitanja u javnost može da bude uspešno jer organi ne vole da se javno pominju i brzo reaguju. Na primer, uzbunjivač može da koristi medije da informiše javnost o nekim koruptivnim delima. Takođe, u demokratskom društvu, mediji treba da imaju ulogu u promociji ljudskih prava i da pripremaju dokumentarne filmove i serije koji se bave problemima građana. Mediji treba da uključe pitanja o ljudskim pravima u svoje programe, kao i da predstave elemente iz oblasti ljudskih prava u takvim programima. Na primer, dokumentarni filmovi o dečjem radu mogu da skrenu pažnju javnosti i da izazovu reakciju vlasti koje rade u okviru svojih nadležnosti na suzbijanju dečjeg rada.

Međutim, postoje izvesni izazovi kod korišćenja medija za promociju i zaštitu ljudskih prava. Prvo, ovaj kanal ne bi trebalo koristiti ako je žrtva dete, ako je zlostavljana ili ako ne želite da otkrijete njen identitet ili orijentaciju u javnosti. U Srbiji novinari vrlo često krše etiku, a njihovi prilozil odnosno tekstovi napisani su senzacionalistički. Štaviše, neke informacije u javnosti mogu da provociraju negativne reakcije kod publike i da dovedu do dodatnog poniženja žrtve. Primer za to može biti kada neka žena otkrije da je žrtva rodno zasnovanog nasilja i imenuje učinioca koji je poznata ličnost, omiljen u javnosti. To uobičajeno dovede do negativnih reakcija i dubokih podela u društvu oko toga ko je u pravu. Takođe, ponekad priča o nekoj osobi koja pripada seksualnoj manjini može dovesti do dodatnog izlaganja te osobe govoru mržnje, naročito na društvenim mrežama. Treće, publika masovnih medija često je negativna prema programima o ljudskim pravima jer ih smatra dosadnim. To znači da mediji treba da ih učine atraktivnim tako što će usvojiti tehniku usmerenu na skretanje interesovanja i pažnje publike na program o ljudskim pravima. Međutim, mediji i novinari često biraju teme koji odmah privlače pažnju javnosti.

PRUŽAOCI BESPLATNE PRAVNE POMOĆI

ORGANIZACIJE CIVILNOG DRUŠTVA

Organizacije civilnog društva (OCD) igraju značajnu ulogu u zaštiti ljudskih prava. Postoje mnoge OCD u Srbiji koje imaju opsežno iskustvo u bavljenju pitanjima ljudskih prava, a mogu da pruže pravnu pomoć i podršku osobama koje su žrtve kršenja ljudskih prava. Beogradski centar za ljudska prava, YUKOM i Autonomni ženski centar poznati su po svom radu na pružanju informacija, saveta i pravnog zastupanja žrtava torture i diskriminacije, tražilaca azila i izbeglica, kao i žrtava nasilja u porodici. Ova ekspertiza, znanje u ovoj oblasti i senzitivisanost za pitanja u oblasti ljudskih prava garantuju da će biti motivisani da ponude direktnu pomoć onima čija su prava ugrožena. Njihov rad je značajan jer lobiraju za izmene nacionalnih zakona, pomažu da se razradi sadržaj tih zakona i unapredi znanje o ljudskim pravima i njihovo poštovanje kod građana. Drugim rečima, OCD takođe obezbeđuju javno praćenje, proizvode izveštaje o stanju ljudskih prava i organizuju informativne kampanje sa ciljem da skrenu pažnju na kršenja ljudskih prava. Međutim, rad OCD je ograničen njihovim budžetom koji zavisi od donacija i projekata, te obično nisu u mogućnosti da vode sve predmete. Takođe, 2019. godine je usvojen dugo očekivani Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći⁶⁶, kojim se uređuju pružaoci i korisnici besplatne pravne pomoći u Srbiji. Ovaj zakon je veoma značajan jer omogućava pristup pravdi za pripadnike ranjivih grupa, ali takođe i ograničava ulogu OCD jer one ne mogu da pružaju pravne savete i da zastupaju osim u slučajevima diskriminacije i postupku azila. Time su znatno ograničena prava pristupa pravdi za žrtve kršenja ljudskih prava, imajući u vidu njihovu ekspertizu u ovoj oblasti. Ipak, OCD i dalje predstavljaju kanal za podršku građanima kroz informisanje, upućivanje i druge vrste pomoći, dok njihovo znanje u oblasti nasilja u porodici, diskriminacije i azila ostaje neprikosnoveno.

---

66 Službeni glasnik RS, br. 87/2018.

PRAVNE KLINIKE

„Kliničko pravničko obrazovanje“ je interaktivan metod obrazovanja studenata prava, koji ima za cilj povećanje praktičnih veština koje su im potrebne da obavljaju svoju buduću profesiju kompetentno, savesno i visoko profesionalno. Najjednostavnije rečeno, to je metoda „učenja iz iskustva“ odnosno „učenja kroz rad“. Kliničko pravničko obrazovanje ima dve osnovne svrhe. Primarni cilj je da se studenti nauče praktičnim veštinama i profesionalnoj odgovornosti, što im daje priliku da se primeni novi zakon na klijente u realnim životnim situacijama. Studenti rade u pravnoj klinici pod nadzorom profesora, asistenata i advokata. Drugi glavni zadatak je da se formiraju visoki moralni standardi svijeta koji praktikuju pravo, a prva lekcija u ovom pogledu treba da bude razumevanje i prihvatanje ideje da ljudi bez moći i novca zaslužuju jednak pravni tretman u društvu. Od 2002. godine, osnovane su prve pravne klinike na pravnim fakultetima da bi se podigli kapaciteti studenata i da bi oni stekli praktično iskustvo i unapredili svoje veštine, ali takođe i da bi se podržala potreba pripadnika ranjivih grupa da dobiju besplatnu pravnu pomoć u različitim oblastima. Danas nekoliko pravnih fakulteta ima pravne klinike, a Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu vodi sa deset pravnih klinika za različite oblasti, kao što su diskriminacija, azil i izbeglice, korupcija, zaštita uzbunjivača, zaštita životne sredine itd. Međutim, uloga pravnih klinika veoma je skromna jer je njihov rad, kao i rad OCD, značajno ograničen novim Zakonom o besplatnoj pravnoj pomoći. Stoga pravne klinike mogu samo da daju neke osnovne informacije klijentima i da ih upute na druge pružaoce pravne pomoći. Takođe, njihov rad je ograničen jer je glavna svrha pravnih klinika obrazovna. Ipak, one su otvorene za rad sa stvarnim klijentima i mogu biti prvi korak za dobijanje informacija o pravima, kao i mogućnostima za građane, a naročito studente, i njihovo upućivanje na relevantne institucije.

OPŠTINE I ADVOKATI

Opštinske službe i advokati glavni su pružaoци besplatne pravne pomoći u Srbiji. Oni mogu da daju pravne informacije i pravne savete, a takođe mogu i da zastupaju lica pred sudovima. Međutim, problem sa ovim pružaoциma usluga je u tome što im često nedostaju kompetencije da se bave nekim konkretnim kršenjima ljudskih prava, kao što su rodno zasnovano nasilje, diskriminacija i azil. Takođe, nemaju

sve opštine u Srbiji službe za besplatnu pravnu pomoć, što otvara pitanje njihove pristupačnosti, naročito u ruralnim područjima.

NEZAVISNA TELA

Postoji nekoliko nezavisnih tela u Srbiji koja imaju značajnu ulogu u obezbeđenju zaštite ljudskih prava građana. Oni postupaju besplatno i pružaju pravne informacije i pomoć.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti je kvazi pravosudna institucija jer dobija pritužbe i donosi odluke. Ako neko veruje da je žrtva diskriminacije po bilo kom ličnom osnovu (rasi, seksualnoj orijentaciji, starosti, invaliditetu itd), ta osoba može da podnese pritužbu direktno Povereniku. Poverenik će razmotriti predmet i ako pronade da ima diskriminacije izdaće preporuku i predložiti način na koji dato kršenje može da se popravi. Iako se ova odluka naziva preporukom, ona je obavezujuća. Stoga, pojedinac je dužan da po njoj postupi i popravi kršenje. Ako ne, Poverenik će obavestiti javnost o slučaju diskriminacije. Poverenik takođe može i da pokrene prekršajni i krivični postupak, kao i da pokrene parnični postupak ako pronade da je taj slučaj strateški slučaj diskriminacije (tiče se tipičnih i raširenih slučajeva diskriminacije, žrtve su ranjive grupe, može da unapredi praksu domaćih sudova itd).

Ombudsman (po zakonu Zaštitnik građana) bavi se zaštitom i unapređivanjem ljudskih i manjinskih prava i sloboda kroz kontrolu rada državnih agencija. Samo je šest organa izuzeto od kontrole Zaštitnika građana: Narodna skupština, predsednik Republike, Vlada Republike Srbije, Ustavni sud, sudovi i javna tužilaštva. Ombudsman kontroliše, proveravanjem navoda o pritužbama ili po sopstvenoj inicijativi, da li državni organi postupaju sa građanima u skladu sa zakonom. Ombudsman poklanja posebnu pažnju zaštiti prava osoba lišenih slobode, rodnoj ravnopravnosti, pravima deteta, pravima nacionalnih manjina, kao i pravima osoba sa invaliditetom. Građani mogu da podnose pritužbe Ombudsmanu ali samo ako iscrpe druge pravne lekove. Ombudsman takođe može da pokrene krivični ili prekršajni postupak.

Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti razmatra pritužbe protiv odluka javnih organa za ograničenje prava na pristup informacijama od javnog značaja. On takođe ima nadležnost da odlučuje o pritužbama koje se tiču ugrožavanja ličnih podataka, da obavlja inspekcijski nadzor i prati razvoj informacione i komunikacione tehnologije u Srbiji.

UPRAVNI POSTUPAK I UPRAVNI SUD

Građani se obično susreću sa nekim izazovima u svakodnevnom životu, a nadležnost za rešavanje ovih pitanja imaju različita administrativna tela, kao što su ministarstva, različite institucije, lokalne službe itd. Na primer, ako nadležni centar za socijalni rad odbije zahtev za porodičnu finansijsku podršku, ili ako Kancelarija za azil odbije zahtev za azil, ta osoba može da podnese prigovor, ili da se žali na tu odluku. Upravni postupak uređuje Zakon o opštem upravnom postupku.⁶⁷ Ovaj zakon propisuje da upravni organi moraju da postupaju u skladu sa zakonom i potrebom da se zaštite prava strana i javni interes. Takođe propisuje da su organi u obavezi da pomognu građanima, da ih informišu o njihovim pravima i da osiguraju da njihovo neznanje ili netolerancija nije štetno po njihova prava. Kada se donese odluka, oni imaju pravo žalbe na tu odluku. Međutim, izazov je u tome što mnogi javni zvaničnici nisu adekvatno obučeni da prepoznaju probleme vezane za ljudska prava, da ih prioritizuju i da zaključe postupak u razumnom vremenskom roku.

Ako lice nije zadovoljno konačnom odlukom, ono može da pokrene upravni spor pred Upravnim sudom. Upravni sud takođe može imati značajnu ulogu u pružanju zaštite za kršenja ljudskih prava, ali u skladu sa njegovim nadležnostima, prvenstveno u oblasti azila i migracija, slobode medija, političkih i imovinskih prava.

---

⁶⁷ Službeni glasnik RS, br. 18/2016, 95/2018.

POSTUPAK PRED SUDOVIMA

Kada neka osoba ne može da dobije obeštećenje za povredu ljudskih prava drugim sredstvima, pravna zaštita postaje neizbežno pravno sredstvo za traženje adekvatne zaštite i obeštećenja. U zavisnosti od vrste povrede ljudskih prava, osoba može da pokrene:

- 1) parnični postupak,
- 2) krivični postupak,
- 3) prekršajni postupak.

Parnični postupak može da se pokrene za sporove u oblasti građanskog prava, koje proističu iz ličnih, porodičnih, radnih, poslovnih, imovinskih i drugih odnosa. Cilj ove procedure je naknada štete za navodna kršenja. Prekretnica u zaštiti ljudskih prava u Srbiji jeste antidiskriminaciona parnica. Žrtva diskriminacije može da pokrene postupak, na primer, u slučaju kada avio kompanija ne omogući porodici sa autističnim detetom da uđe u avion, ili kada poslodavac traži da zaposli samo ženske sekretarice u svojoj firmi. U ovim postupcima, lice može da traži sudsku zabranu za dalje diskriminatorско ponašanje; da popravi postupanje i otkloni posledice diskriminatorског ponašanja (na primer da ukloni diskriminatorски oglas); potvrdu suda da je neka radnja ili ponašanje diskriminatorско; naknadu štete nastale zbog diskriminatorског ponašanja; i/ili da objavi odluku da je došlo do diskriminacije.

Krivični postupak se pokreće za dela propisana Krivičnim zakonikom, sa ciljem da se osudi i kazni učinilac krivičnog dela, uobičajeno u obliku lišavanja slobode. Takođe, njegova uloga je da odvрати pripadnike društva od činjenja krivičnih dela. Postoje različita kršenja ljudskih prava koja se mogu smatrati krivičnim delima, kao što je ubistvo, silovanje, tortura, rodno zasnovano nasilje, podsticanje mržnje itd.

Prekršajni postupak može se pokrenuti za nezakonite radnje, koje su manji prestupi. Uobičajeno ima oblik kazne (novčanog plaćanja), a njegova svrha je

da građani poštuju pravni poredak i da ne čine prekršaje u budućnosti. Mogu ga pokrenuti organi uprave, ovlašćeni inspektori, javni tužioci itd. i vodi se pred prekršajnim sudom. NedoVOLJena dela propisano su u različitim zakonima kojima se regulišu različiti aspekti javnog života, kao što je obrazovanje, mediji, saobraćaj itd. Na primer, prekršajni postupak može da se pokrene za segregaciju romske dece i formiranje odvojenih odeljenja u redovnim školama u oblasti obrazovanja.

Izazov vezan za sve pomenute postupke jeste taj što sudije nisu uvek obučene da lako prepoznaju kršenja ljudskih prava, ne tretiraju ove slučajeve kao hitne, a u većini slučajeva do suđenja ne dođe u razumnom vremenskom roku.

USTAVNI SUD

Ustavni sud ima nadležnost da odlučuje u postupku po ustavnoj žalbi. Ustavna žalba se može izjaviti protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemčena Ustavom, ako su iscrpljena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za njihovu zaštitu ili je zakonom isključeno pravo na njihovu sudsku zaštitu. Ustavnu žalbu može izjaviti svako (pravno ili fizičko) lice koje smatra da mu je pojedinačnim aktom ili radnjom državnog organa ili organizacije kojoj je povereno javno ovlašćenje povređeno ili uskraćeno ljudsko ili manjinsko pravo i sloboda zajemčena Ustavom.

PRITUŽBE MEĐUNARODNIM TELIMA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA

Nakon iscrpljivanja ustavnih žalbi, pojedinci mogu da pokrenu međunarodni postupak pred ugovornim telima UN, odnosno pred Evropskim sudom za ljudska prava. Ovo pravo ne garantuju samo međunarodne konvencije u oblasti zaštite

ljudskih prava koje je prihvatila Srbija, već i sam Ustav, koji u članu 22. prvo garantuje pravo na pravnu zaštitu, a zatim i pravo da se obrate međunarodnim institucijama da bi zaštitili prava i slobode građana zagarantovane Ustavom.

Ako je više od jednog međunarodnog tela zaduženo za ljudska prava nadležno da razmatra neki slučaj, lice mora da odluči kojem će se obratiti. Na primer, ako je osoba žrtva torture, može se obratiti Komitetu za ljudska prava, Komitetu protiv torture ili Evropskom sudu za ljudska prava. Međutim, ne može se obratiti po istom pitanju na više mesta i treba odlučiti koji forum je prikladniji. Odluka se zasniva na nekoliko činjenica: specijalizaciji tela, prethodnoj praksi, opterećenosti i mogućnosti boljeg izvršenja odluke.

PREDSTAVKE EVROPSKOM SUDU ZA LJUDSKA PRAVA

Svako lice koje tvrdi da je žrtva kršenja ljudskih prava propisanih Evropskom konvencijom za ljudska prava, može podneti predstavku Evropskom sudu za ljudska prava protiv Srbije. U postupku pred Sudom u Strazburu, Srbiju predstavlja zastupnik, kojeg imenuje Vlada. Status zastupnika uređuje se Zakonom o pravobranilaštvu.⁶⁸ Zakonom su propisane obaveze drugih državnih organa i javnih institucija da saraduju i predaju neophodne informacije zastupniku. Zastupnik je takođe odgovoran da koordiniše izvršenje presuda u Srbiji. Takođe, važno je napomenuti da kada sud otkrije da postoji kršenje protiv Srbije, njegova presuda može biti osnov za ponovno pokretanje krivičnog ili građanskog postupka.

Ako Evropski sud za ljudska prava donese presudu i ustanovi da je Srbija prekršila Evropsku konvenciju za ljudska prava, organi su u obavezi da izvrše presudu. Obično je u pitanju davanje materijalne i nematerijalne štete žrtvama, kao i pokrivanje troškova zastupanja, ali može biti i ispravka pojedinačnog kršenja (npr. puštanje lica iz zatvora) ili sistemskog nedostatka (npr. potrebe da se promeni zakonodavstvo).

Prema statistici Suda od njegovog osnivanja do 31. decembra 2021. godine, 34.858 predstavki iz Srbije bilo je upućeno sudskoj formaciji, a 32.786 je skinuto sa spiska. Od 232 presude, kod 207 je pronađeno najmanje jedno kršenje Evropske konvencije

---

68 *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014.

za ljudska prava. Najveći broj presuda tiče se prava na imovinu, neizvršenja (75), dužine postupka (54) i prava na pravično suđenje (33).⁶⁹ Jedan od dobro poznatih predmeta je slučaj Zorice Jovanović. Tiče se nestalih beba i do sada je najteža presuda koju Srbija treba da izvrši. U ovom slučaju, majka nije dobila verodostojne informacije o sudbini svog sina, koji je preminuo tri dana nakon rođenja. Ona nikada nije videla njegovo telo, niti je dobila informacije o tome gde je sahranjen. Ovaj slučaj nije istraživan niti je zvanično evidentiran. Sud je utvrdio povredu prava na poštovanje njenog porodičnog života (povreda u skladu sa članom 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima). Iako je Srbija najavila da će usvojiti poseban zakon kojim će rešiti sve slične slučajeve, nekoliko godina je ovaj postupak bio prekinut. Konačno, 29. februara 2020. godine, donet je Zakon o utvrđivanju činjenica o statusu novorođene dece za koju se sumnja da su nestala iz porodilišta u Republici Srbiji. Njime je uspostavljen nezavisni mehanizam za istragu da bi se utvrdila sudbina nestalih beba i obezbedilo lično obeštećenje za njihove roditelje. Pored toga, vlasti u Srbiji pripremaju amandmane na zakon sa ciljem da uvedu DNK bazu podataka i obezbede utvrđivanje činjenica u slučaju nestalih beba.

OBRAĆANJE KOMITETIMA UN ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA

Iako presude Evropskog suda za ljudska prava imaju najdalekosežniji efekat u Srbiji, neki drugi mehanizmi takođe imaju važnu ulogu u promociji i unapređivanju ljudskih prava, kao što su pojedinačna obraćanja komitetima UN za zaštitu ljudskih prava. Iako odluka koju donose komiteti UN nije sudska odluka, ona ima veliki autoritet u Srbiji iz dva razloga: specijalizacije nekih tela (naročito u slučajevima torture i diskriminacije) i kraće vreme za donošenje odluke (imajući u vidu da se Evropski sud za ljudska prava suočava sa ogromnim obimom posla).

Različiti komiteti UN za zaštitu ljudskih prava imaju mogućnost da utvrde odgovornost Srbije za različita kršenja ljudskih prava. Na primer, Komitet za ljudska prava razmatra slučaj koji se dogodio februara 2000. godine, kada je dvoje

---

⁶⁹ Ostale presude tiču se: prava na delotvoran pravni lek (18), prava na poštovanje privatnog i porodičnog života (17), prava na slobodu i sigurnost (11), nedostatka delotvorne istrage u skladu sa članom 3. (10), slobode izražavanja (7), neljudskog i ponižavajućeg postupanja (7), nedostatka delotvorne istrage u odnosu na član 2. (3), zabrane diskriminacije (2), prava na slobodne izbore (1) i prava na suđenje i kažnjavanje dvaput (1).

Roma pokušalo da uđe u diskoteku u Beogradu. Na ulazu nije bilo vidljivih znakova da je u pitanju privatna žurka i da je ulaz moguć samo uz pozivnicu. Međutim, Romima nije dozvoljeno da uđu pod izgovorom da im je potrebna karta, ali nije im rečeno kako mogu da je nabave. Odmah nakon neuspešnog pokušaja da uđu, trojici mladića neromskog porekla omogućeno je da uđu u diskoteku bez karte. Komitet za ljudska prava je pronašao da je država propustila da utvrdi da li je ovim Romima sprečen ulazak na javno mesto na osnovu njihovog etničkog porekla. Posebno je uzeto u obzir da je policija propustila da sprovede delotvornu istragu, javni tužilac nije uspeo da preduzme istražne radnje, a sud nije zakazao ročište ni šest godina nakon opisanog incidenta. Stoga, zaključeno je da nije obezbeđena adekvatna zaštita ni delotvorni pravni lek u ovom konkretnom slučaju.⁷⁰

U jednom drugom slučaju, Rom koji je podneo komunikaciju i njegovi članovi porodice bili su izloženi prinudnom iseljenju iz neformalnog naselja „Antena“ na Novom Beogradu, koje postoji od 1962. godine. Tokom ove operacije, policajac je dvaput ošamario podnosioca i udario ga u glavu i bubrege, a takođe je udario i njegovo četvorogodišnje dete. Njegov dom i lične stvari su potpuno uništeni, a njegova porodica je ostala na ulici. Nakon ovog događaja, oni žive u podrumu zgrade u kojoj on radi na održavanju sistema grejanja. Komitet protiv torture pronašao je da je patnja uzrokovana ovim slučajem produbila ranjivost podnosioca, što je uzrokovano njegovim romskim poreklom i neizbežnim povezivanjem sa manjinom kojoj pripada. Državni službenici su prisustvovali događajima i nisu se umešali da spreče zloupotrebu. Zato je Komitet iskazao posebnu zabrinutost zbog „neuspeha policije i policijskih službenika da pruže adekvatnu zaštitu u slučajevima rasno motivisanih napada kada su u riziku takve grupe“.⁷¹ Nekoliko godina nakon donošenja odluke Komiteta, nacionalni organi su isplatili naknadu štete romskom građaninu zbog kršenja prava tokom operacije prinudnog raseljavanja. Međutim, drugi aspekti ove odluke nisu izvršeni, kao što je delotvorna istraga i kažnjavanje zvaničnika koji su učestvovali u ovom incidentu.

---

70 HRC, *Case Dragan Durmic v. Serbia and Montenegro*, CERD/C/68/D/29/2003 (2006).

71 CAT, *Besim Osmani v. Serbia*, CAT/C/42/D/261/2005 (2009).

GRAĐANI ČIJA SU PRAVA POVREĐENA MOGU DA TRAŽE ZAŠTITU UZ POMOĆ SLEDEĆIH MECHANIZAMA

Akteri: zastupaju, podižu javnu svest i pružaju podršku (pravno savetovanje i upućivanje)	Nezavisne institucije: postupaju besplatno i pružaju pravne informacije i pomoć	Pravni postupak: pravni mehanizam za traženje adekvatne zaštite i obeštećenja	Međunarodna tela za zaštitu ljudskih prava: nakon iscrpljivanja nacionalnih ustavnih mehanizama, pojedinac može da uputi pritužbu međunarodnim telima
Mediji	Poverenik za zaštitu ravnopravnosti	Parnični sudovi	Evropski sud za ljudska prava
OCD	Ombudsman – Zaštitnik građana	Krivični sudovi	
Pravne klinike / univerziteti	Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti	Prekršajni sudovi	Komitet UN za ljudska prava
Službe i pravnici u opštinama (glavni pružaoci besplatne pravne pomoći)		Ustavni sud	

Tabela dostupnih pravnih sredstava

VEŽBA 4

MECHANIZMI ZA ZASTITU LJUDSKIH PRAVA U SRBIJI

Romkinja je živel sa svojom porodicom u kući za koju je zaključila predugovor sa prodavcem E. E. i platila depozit od 2000 evra. Ukupna dogovorena cena bila je 6200 evra. Ona se uselila u kuću pre nego što je platila ukupan iznos, jer nije bila u mogućnosti da plati ostatak iznosa zbog pogoršanja finansijske situacije, nakon što je muž napustio porodicu. Izbio je požar u kući i ona je pozvala vatrogasce, koji su

stigli nekih 15-20 minuta nakon poziva. Vatra je ugašena njihovom intervencijom. Policijski službenici su takođe pomogli da se stvari iznesu iz kuće. Nakon požara, uslovi života u kući bili su nemogući. Stoga, ona se preselila sa decom kod majke, a tokom naredna tri do četiri dana vratila se po ostatak stvari. Međutim, vlasnik je promenio bravu, što ju je sprečilo da uđe u kuću. Tom prilikom tražila je intervenciju policije do koje nije došlo uz uputstvo da se problem reši na sudu. Ona je tvrdila da ovaj slučaj predstavlja direktnu diskriminaciju koju je učinila policija. Njen argument je bio da bi policija pomogla građanima druge etničke pripadnosti u sličnoj situaciji.

Koja su pravna sredstva dostupna Romkinji u ovom slučaju?

- tužba za diskriminaciju;
- krivična prijava;
- prekršajna prijava;
- pritužba Povereniku za zaštitu ravnopravnosti;
- pritužba Ombudsmanu;
- bilo koje drugo pravno sredstvo koje se odnosi na nepravilno postupanje policijskih službenika.

Na osnovu onoga što ste saznali u ovom odeljku, da li mislite da je ova žena pretrpela povredu ljudskih prava i da li ima pravo na pravni lek?

2.6.

PRIMENA I IZAZOVI VEZANO ZA LJUDSKA PRAVA

Uprkos nepovredivoj i neotuđivoj prirodi ljudskih prava, ona se u praksi ne poštuju uvek. Države imaju odgovornost da obezbede realizaciju ljudskih prava. Međutim, s obzirom da su vlasti takođe odgovorne da pruže bezbednost ljudima, one ponekada moraju da ograničavaju prava pojedinaca da bi odgovorile na potrebe društva. Takve granice bi trebalo da budu u skladu sa ustavom date države i normama koje postavljaju međunarodni pravni akti i da budu zasnovane na nekoliko kriterijuma, kao što su zakonitost, proporcionalnost i legitimnost cilja.

Ponekad je teško i može čak delovati nemoguće da se poštuju prava svih pojedinaca. Kao što je predstavljeno u prethodnom tekstu, negativna prava podrazumevaju da ne bi trebalo da bude spoljnih mešanja koja ograničavaju ispunjavanje prava pojedinaca. S druge strane, ostvarivanje pozitivnih prava zahteva intervenciju vlasti. Time se pokreće pitanje: Da li dvoje ljudi mogu oboje da budu slobodni ako jedan mora da uzme od drugog da bi pribavio svoja prava? Pitanja koja se odnose na uživanje prava na život, nasuprot pravu države da upotrebi silu da bi obezbedila sigurnost ljudi, ilustruju potencijalno neslaganje.

Ljudska prava se smatraju međusobno zavisnim, pri čemu se razumeju kao podjednako važna i vrednovana. Ovo je ideja koja se ogleda u međusobnoj povezanosti i međusobnoj zavisnosti ljudskih prava. Kako to u stvarnosti funkcioniše? U članu 3. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima navodi se da „Svako ima pravo na život, slobodu i ličnu bezbednost“. U nekim nacijama se primena smrtne kazne ne smatra kršenjem ljudskih prava kada je učinjeno nasilno krivično delo i kada je pojedinac osuđen na smrt imao adekvatan postupak. Da li se time krši pravo na život u skladu sa članom 3. ili se time poštuje pravo na bezbednost ličnosti uklanjanjem opasnog lica iz društva?

KONTEKST U SRBIJI

Srbija ima dugu tradiciju proklamovanja ljudskih prava i veoma solidan pravni okvir za njihovu zaštitu. Ipak, postoje još uvek neki izazovi koje treba rešiti da bi se unapredilo sprovođenje ljudskih prava. Stoga, primena normi i standarda u oblasti ljudskih prava još uvek je nezadovoljavajuća, iako je vidljiv određeni napredak u primeni ljudskih prava zbog raznih obuka, mehanizama kontrole, kampanja za podizanje javne svesti, itd.

Koji su glavni izazovi za primenu ljudskih prava u Srbiji? Prodiskutujte ovo pre nego što pročitate spisak izazova predstavljen u nastavku.

NIZAK NIVO KULTURE LJUDSKIH PRAVA

Da bi se ljudska prava poštovala, potrebno je izgraditi kulturu ljudskih prava, što znači da su građani svesni svojih prava, da prihvataju i razumeju vrednosti ljudskih prava i sloboda i da ih mogu uživati samo ako se poštuju i drugi principi, kao što su ravnopravnost, vladavina zakona, demokratija i diverzitet. Srbija je i dalje nezrela demokratija, sa slabim javnim institucijama koje ponekad nisu spremne i ne umeju da zaštite građane od kršenja ljudskih prava. Autokratski režim pre 2000. godine nije dozvoljavao da se ukorene ljudska prava i demokratija, što je postalo evidentno kada je izbio oružani sukob. Tokom ovog vremena, značajan broj građana se okupio oko opozicionih stranaka i OCD, koje su se borile protiv zvanične politike koja je aktivno učestvovala ratu, zalažući se za neophodnost poštovanja individualnih i kolektivnih ljudskih prava. Nakon demokratskih promena 2000. godine, pokrenut je proces podizanja nivoa kulture ljudskih prava kroz opsežne pravne i političke promene i reformu obrazovanja, kulture i medija. Tokom protekle decenije, ova tendencija je oslabila, što je dovelo do opadanja nezavisnosti institucija, širenja govora mržnje u medijima, napada na organizacije i pojedince koji brane ljudska prava itd. Stoga, Srbija treba da izgradi jake nezavisne institucije, da ima senzitivisane i upoznate javne zvaničnike i pravne stručnjake, kao i društvo koje ne toleriše određene štetne postupke. Uloga medija i obrazovanja na svim

nivoima može da podrži izgradnju kulture ljudskih prava i društva koje je osetljivo na kršenja ljudskih prava.

NAPADI NA BRANITELJE LJUDSKIH PRAVA

„Branitelji ljudskih prava“ je termin koji se koristi da opiše ljude koji, pojedinačno ili sa drugima, rade na promociji odnosno zaštiti ljudskih prava na miran način. Branitelji ljudskih prava istražuju, prikupljaju informacije koje se odnose na potencijalne povrede i izveštavaju o kršenjima ljudskih prava. Branitelji ljudskih prava ostvaruju veliki doprinos u društvu, naročito putem svojih organizacija, u sprovođenju međunarodnih sporazuma u oblasti ljudskih prava. Međutim, mnogi izveštaji ukazuju da se tokom proteklih godina položaj branitelja ljudskih prava u Srbiji pogoršao, kao i da su neka od njihovih prava i sloboda naročito ugrožena, kao što je sloboda izražavanja, sloboda okupljanja, pravo na slobodu i sigurnost i pravo na udruživanje.⁷² Konkretnije, bili su brojni napadi na pojedince, grupe, medije kojima se ugrožava sloboda okupljanja aktivista u oblasti životne sredine, napada na pojedince koji se bave tranzicionom pravdom, kao i neke neosnovane tužbe protiv aktivista.⁷³ Sloboda izražavanja aktivista ponekad je ozbiljno ugrožena i može imati razne oblike, uobičajeno u obliku sistemskog pritiska i odmazde za otkrivanje nezakonitosti u radu državnih zvaničnika.⁷⁴ Da bi se unapredio položaj branitelja ljudskih prava, važno je kreirati povoljnu društvenu klimu za kritiku javnog rada i da javno tužilaštvo i sve ostale institucije obavljaju svoje aktivnosti u okviru svojih nadležnosti i da zaštite branitelje ljudskih prava od napada.

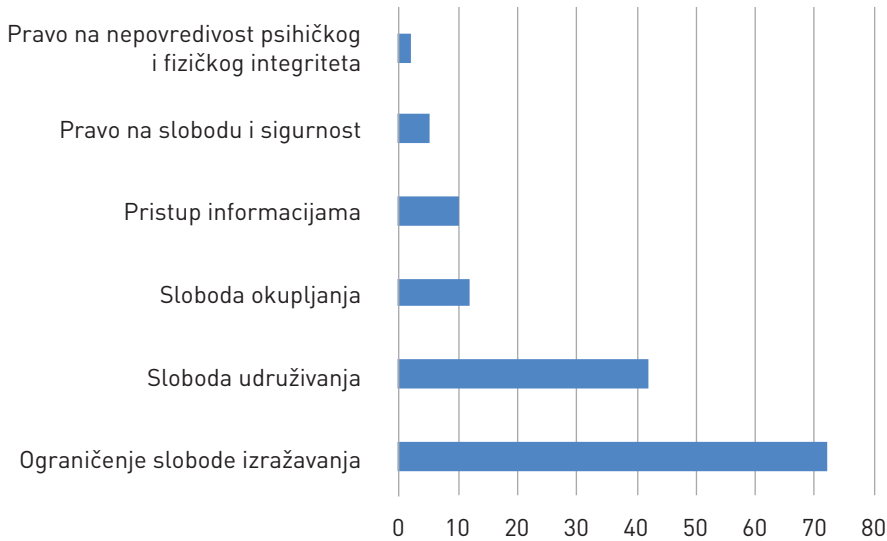
72 Vidi npr. Milena Vasić, *Pravni položaj braniteljki i branitelja ljudskih prava u Srbiji*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, decembar 2021; Izveštaj o napadima na branitelje ljudskih prava u Srbiji za 2020. godinu, YUKOM.

73 Više u Izveštaju o napadima na branitelje ljudskih prava u Srbiji za 2020. godinu, YUKOM.

74 *Ibid*, str. 3.

NAJČEŠĆE UGROŽENA PRAVA BRANITELJA LJUDSKIH PRAVA U 2021. GODINI

RETKA DIREKTNNA PRIMENA NORMI U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA

Srbija ne okleva da prihvati sporazume u oblasti ljudskih prava, ali zbog toga što javni službenici ne poznaju međunarodne norme u oblasti ljudskih prava uobičajeno ne prilagođava svoj pravni sistem pre ratifikacije. Posledično, žrtve neko vreme ostaju bez pravnog leka. Javni organi i institucije retko primenjuju međunarodne norme i standarde zbog lošeg poznavanja i razumevanja međunarodnog prava i nepriznavanja njegovog statusa u domaćem pravnom poretku. Ako javni zvaničnici primenjuju međunarodne norme, oni pokazuju ograničeno znanje i često pogrešnu interpretaciju ili nezadovoljavajuću primenu međunarodnih standarda. Dakle, nije dovoljno pozvati se na relevantni međunarodni instrument, bez istraživanja stvarnog sadržaja određenih odredbi, koje danas međunarodna tela za nadzor široko tumače. Stoga, potrebna je konstantna obuka javnih službenika i pravnih stručnjaka da bi se ovaj izazov prevazišao, uključujući i potrebu za proaktivnijom

ulogom Narodne skupštine u pokretanju izmena i dopuna postojećih zakona, kada postoji potreba da se nacionalno zakonodavstvo prilagodi međunarodnim normama i standardima.

OGRANIČENA PRIMENA POSEBNIH MERA

U Srbiji su posebne mere priznate Ustavom i zakonodavstvom za najmarginalizovanije pripadnike društva. Takođe, omogućen je sistem kvota u obrazovanju, političkom životu i sferi zaposlenja. Na primer, nacionalni zakon omogućava bolju inkluziju žena u političkom životu kroz sistem kvota. Takođe, nacionalni zakon obezbeđuje kvote za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Ove mere omogućavaju da suštinska ravnopravnost ima prednost nad formalnom ravnopravnošću, po kojoj su svi jednaki pred zakonom. Međutim, ove mere imaju veoma ograničene rezultate. Ilustrativno je da žene, izabrane za poslanike, ako daju ostavku, izgube mandat ili odu na porodiljsko odsustvo, ne menjaju automatski druge kandidatkinje. Njih obično zameni neki drugi kandidat na izornoj listi, koji je u većini slučajeva muškarac.⁷⁵ Pored toga, žene u političkom životu suočavaju se sa brojnim izazovima i preprekama, kao što je ograničen pristup finansijskim sredstvima, rasprostranjeni rodni stereotipi i tradicionalne društvene norme i često su meta seksističkih napada. Još jedan primer predstavlja sistem kvota za osobe sa invaliditetom u oblasti zapošljavanja. Tako, poslodavac sa 50 ili više zaposlenih ima obavezu da zaposli barem dve osobe sa invaliditetom i još po jednu na svakih sledećih 50 zaposlenih. Međutim, poslodavac može da bude izuzet od ove obaveze ako uplati određeni iznos novca u budžet, a ovo izuzeće se dosta koristi u praksi. Zahvaljujući postojanju pozitivnih mera afirmativne akcije, unapređeno je učešće romske dece u obrazovanju u periodu 2019- 2021. Ipak, i dalje je značajnije manje dece iz romske populacije zastupljeno u različitim ciklusima obrazovanja u odnosu na decu iz opšte populacije. Tako na primer, 76% romske dece pohađa obavezan pripremni predškolski program, u odnosu na 97% dece iz opšte populacije. Podaci govore da 80,8% romske dece upisuje osnovno obrazovanje, dok stopa završavanja beleži porast i iznosi 64%. Razlika u obuhvatu srednjeg obrazovanja dece iz romske u odnosu na opštu populaciju

---

⁷⁵ Zorana Dimitrijevic, Gender-balanced Serbian government: Step towards gender equality of just a PR move?, European Western Balkans, 19 November 2020, dostupno na: <https://europeanwesternbalkans.com/2020/11/19/gender-balanced-serbian-government-step-towards-gender-equality-or-just-a-pr-move/>.

je izrazito visoka, tek svako drugo dete nastavi školovanje nakon osnovne škole – stopa prelaska iz osnovne u srednju školu iznosi 53, 6%⁷⁶. Brojke za Rome koji žive u naseljima, naročito za raseljene Rome sa Kosova i Metohije, još su gore. Takođe, neki izveštaji ukazuju da samo 1/3 stanovništva podržava pozitivne mere (oko 38%).⁷⁷ Stoga, država treba da primenjuje mere koje ne prepoznaju izuzeće od obaveze da se primenjuju mere afirmativne akcije i da se građani edukuju o značaju ostvarivanja suštinske ravnopravnosti u društvu.

PRISUSTVO STEREOTIPA I PREDRASUDA

U Srbiji postoje mnogi ozbiljni problemi koji se odnose na generalizovane pretpostavke i stereotipe prema pripadnicima određenih grupacija, koje ih ozbiljno sprečavaju da u potpunosti uživaju svoja ljudska prava. Ponekad su ove predrasude razlog zašto javni zvaničnici ne reaguju da zaštite žrtve. Na primer, primena zakonodavstva protiv govora mržnje i nasilnog zločina iz mržnje neefikasna je jer se „ne preduzimaju odlučne mere protiv delovanja rasističkih, homofobičnih i transfobičnih huliganskih grupa“.⁷⁸

Zločin iz mržnje je krivično delo motivisano predrasudama do kojeg dolazi kada učinilac napadne žrtvu zato što pripada određenoj grupi. Takođe, u Srbiji, većina krivičnih prijava odnosi se na pripadnike romske i LGBTIQ+ populacije, ali u većem broju slučajeva se odbacuju, uprkos ozbiljnoj sumnji i zabrinutosti da je krivično delo zaista učinjeno. Stoga postoji briga da organi tužilaštva nisu još dovoljno senzitivisani na pitanja diskriminacije i da još uvek ne prepoznaju socijalnu opasnost davanja izjava koje mogu da izazovu mržnju i netoleranciju. Da bi se odgovorilo na problem nedovoljnog prijavljivanja govora mržnje, i obzirom da se sve više distribuišu na internetu, neophodno je policijskim službenicima i tužiocima obezbediti stručno znanje i tehničke alate da mogu da sprovedu istrage na efikasan način.⁷⁹

76 Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji, za period od 2019 do 2021. godine, Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2022. str 10-11.

77 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja. Odnos građana i građanki prema diskriminaciji u Srbiji, 2019, str. 26, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2019/11/izvestaj-o-istrazivanju-javnog-mnjenja.pdf>.

78 ECRI, *Report on Serbia (fifth monitoring cycle)*, Council of Europe, usvojen 22. marta 2017, str. 10.

79 ECRI, *Report on Serbia (fifth monitoring cycle)*, Council of Europe, adopted on 22 March 2017, str. 23.

GOVOR MRŽNJE

Govor mržnje je iskazivanje ideja i uverenja koja podstiču mržnju ili nasilje prema pripadnicima određene grupe, kao što je po osnovu rase, veroispovesti, pola ili seksualne orijentacije. Govor mržnje je veoma prisutan u Srbiji, naročito stigmatizacija i diskriminacija na društvenim mrežama i u javnosti, uprkos činjenici da je sloboda govora zagarantovana, osim ako ne krši prava i slobode drugih. On dovodi do napada na pripadnike ove populacije i incidenata koji su motivisani homofobijom i transfobijom (zločini iz mržnje). LGBTIQ+ osobe često su izložene govoru mržnje, pretnjama i nasilju.⁸⁰ Govor mržnje i diskriminatorna terminologija često se koriste i tolerišu u medijima, a retko se njima bave regulatorni organi ili tužioci.⁸¹ Transrodne osobe naročito su osetljive na nasilje, zlostavljanje i diskriminaciju, dok interseks osobe ostaju društveno i pravno nevidljive.⁸² Transrodne osobe se posebno suočavaju sa brojnim izazovima u primeni zakona, kao što je nedostatak informacija u odnosu na pristup pravima, nedosledne prakse državnih organa, dezinformacije od strane zdravstvenih stručnjaka, odnosno nedostatak procedura u zdravstvenim ustanovama za potvrđivanje rodnog identiteta.⁸³ Takođe ima primera govora mržnje usmerenog na Rome, žene i migrante. Povrh toga, političari i javni zvaničnici veoma često koriste zapaljiv nacionalistički jezik, a „aktuelni javni diskurs podseća na govor mržnje korišćen pre nedavnih sukoba u regionu”.⁸⁴ Ovaj govor dovodi do socijalne distance između različitih manjinskih grupa, kao što su Albanci, Hrvati i Crnogorci i umanjuje proces podizanja nivoa kulture ljudskih prava u Srbiji.

RODNO ZASNOVANO NASILJE

U Srbiji, uprkos veoma solidnim antidiskriminacionim zakonima, žene su veoma često žrtve nasilja u porodici i homicida. Potrebna je adekvatna primena Istanbulske konvencije Saveta Evrope, kao i jačanje zaštite žena od svih oblika

80 European Commission, *Serbia 2020 Report*, Brussels, 19 October 2021, str. 37.

81 European Commission, *Serbia 2021 Report*, Brussels, 19 October 2021, str. 40.

82 European Commission, *Serbia 2021 Report*, Brussels, 19 October 2021, str. 39.

83 Winston Luhur, Ivana Krstic, Ari Shaw, Public Opinion of Transgender Rights in Serbia, UCLA Williams Institute, June 2021, str.1.

84 Ivana Krstic, Report on the Use of Hate Speech in Serbian media, Council of Europe, 30 December 2020, str. 42.

nasilja.⁸⁵ Zakon o sprečavanju nasilja u porodici (koji je stupio na snagu 1. juna 2017. godine) usvojen je sa ciljem da obezbedi delotvornu prevenciju nasilja u porodici i obezbedi hitnu, adekvatnu i efikasnu zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici.

Od njegovog usvajanja, policija i socijalni radnici obučavani su o pitanjima nasilja u porodici, ali postoji potreba da se ovi stručnjaci dodatno obuče da bi efikasno primenjivali zakon. Uveden je novi SOS telefon za žene žrtve nasilja. Srbija treba da obezbedi da se odredbe Istanbulske konvencije primenjuju bez diskriminacije po bilo kom osnovu, da bi se obezbedilo stabilno i održivo finansiranje svih relevantnih politika i mera; da bi se uvele kategorije standardizovanih podataka za sve relevantne aktere; da bi se obezbedilo pružanje specijalizovanih usluga podrške ženama uz rodno osetljiv pristup i da bi se obezbedio pristup svih žena, naročito žena sa invaliditetom, Romkinja i migrantkinja/traziteljki azila; da bi se obezbedila poverljivost i anonimnost svih poziva nacionalnom SOS telefonu; i da bi se obezbedilo informisano i slobodno odlučivanje žena u odnosu na medicinske procedure, kao što su abortus i sterilizacija naročito kada se radi o ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama.⁸⁶ Žene iz višestruko marginalizovanih grupa su u riziku od višestruke diskriminacije, izložene su posebnim oblicima nasilja i u gorem su položaju u poređenju sa ženama iz opšte populacije i sa muškarcima iz njihovih grupa.⁸⁷

Mnogi izveštaji međunarodnih organizacija i OCD pokazuju da Srbiju čeka dug put pre nego što će svi pojedinci i pripadnici grupa u nepovoljnom položaju moći da uživaju svoja prava ravnopravno sa drugima. Beogradski centar za ljudska prava objavljuje godišnje izveštaje o statusu prava garantovanih međunarodnim konvencijama u oblasti zaštite ljudskih prava i pruža sveobuhvatan pregled i analizu situacije u Srbiji.⁸⁸ Ako ste zainteresovani za ovu temu, možete da pročitate izveštaj za 2021. godinu da biste stekli uvid u druge probleme i izazove za primenu ljudskih prava u Srbiji.⁸⁹

---

85 European Commission, Serbia 2016 Report, SWD (2016) 361 final, 9 November 2016, 63, dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2016/20161109_report_serbia.pdf.

86 GREVIO's (Baseline) Evaluation Report – Serbia, Council of Europe, 22. januar 2020, 7.

87 Izveštaj je dostupan na: <https://www.femplatz.org/index.php>.

88 Izveštaj je dostupan na: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/new-report-human-rights-in-serbia-2021/>.

89 Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2021, Beograd, 2022.

VEŽBA 5

IZAZOVI I PREPREKE ZA UVAŽAVANJE LJUDSKIH PRAVA U SRBIJI

Od svih izazova navedenih u prethodnom tekstu, izaberite one za koje smatrate da su najvažniji i obrazložite zašto mislite da je to glavna prepreka za puno uživanje ljudskih prava u Srbiji. Kako može da se prevaziđe?

Kako razumete koncept „kulture ljudskih prava“?

Da li se slažete da postoji nizak nivo kulture ljudskih prava u Srbiji?

Šta mislite, koji akteri imaju najveću odgovornost da izgrade kulturu ljudskih prava u Srbiji (ocenite ih od 1 do 10):

- Vlada
- pravosuđe
- mediji
- škole i univerziteti
- političke stranke
- lokalne zajednice
- roditelji
- same grupe
- organizacije civilnog društva
- javne ustanove

Dodajte na ovaj spisak bilo kog drugog aktera za kojeg smatrate da doprinosi izgradnji kulture ljudskih prava u Srbiji.

3. DEO

USTAVNOST, LIBERALNA DEMOKRATIJA I DEŠAVANJA U SRBIJI

Privilegovani obično nisu skloni da štite i promovišu interese ugnjetenih... delimično zato što u određenoj meri njihova privilegovanost zavisi od daljeg ugnjetavanja drugih. ■ ■

– Iris Merion Jang⁹⁰

---

90 Iris Marion Young "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship." U Beiner, R. (ur.) Theorizing Citizenship. Albany, NY, 1995. str. 189.

Do sada ste u ovom tekstu saznali da demokratske vlasti treba da služe interesima naroda, da štite ljudska prava svih i da obezbeđuju opšte dobro. Međutim, takođe ste kroz istoriju naučili da su ove odgovornosti zanemarene, ponekad sa tragičnim rezultatima. Ako ljudi na vlasti teže da koriste moć da bi zaštitili sopstvene interese, kao što je politikološkinja Iris Merion Jang rekla u navodu sa prethodne strane, kako se ova tendencija može sprečiti? Postoje brojni mehanizmi demokratije koji pomažu da se spreče zloupotrebe moći, kao što je transparentnost, tako da su ljudi svesni postupanja vlasti i mogu da prate da li ima korupcije. Jedno od najosnovnijih sredstava za sprečavanje zloupotrebe moći leži u prirodi i strukturi vlasti. Većina demokratskih zemalja danas se oslanja na ono što je poznato kao sistem ustavnosti koji usmerava ovu strukturu.

Ustavnost se može opisati kao sistem kod kojeg ovlašćenje vlasti dolazi od i ograničen je skupom zakona – „ustavom“. Unutar ovog sistema, državni zvaničnici obavezani su ograničenjima ovlašćenja i procedurama koje su utvrđene najvišim zakonom zajednice.

Stoga, ono što definiše ustavnost je koncept ograničene vlasti u skladu sa višim zakonom.⁹¹

Ustav može da bude pisani dokument ili skup postavljenih normi, odnosno principa, koji se uopšteno gledano prihvataju kao osnovni zakon državnog uređenja. Ustavni sistem vlasti smatra se neophodnim elementom modernih demokratija da bi se ograničile autokratske težnje vlasti i definisala prava građana. Međutim, sistem upravljanja zasnovan na ustavnosti može umnogome da se razlikuje u odnosu na prava koja građani imaju i na način na koji vlast koristi svoja ovlašćenja. Stoga, da bi razumeli prirodu vlasti jedne zemlje, korisno je proučiti njen ustav. Postoje slučajevi kada neka država proglasi da je cilj ustava da se uspostavi demokratija, međutim u praksi prava ljudi ne moraju biti obezbeđena, a vlast možda zloupotrebljava svoja ovlašćenja.

91 Philip P. Wiener. "Dictionary of the History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas." U David Fellman "Constitutionalism." 1973. Vol 1. str. 485, 491-92.

U ovom poglavlju saznaćete o:

- Konceptu ustavnosti i njegovoj vezi sa demokratijom;
- evoluciji ustavnosti u Srbiji;
- strukturi vlasti u Srbiji;
- značaju i odlikama izbornog procesa u demokratiji;
- ulozi koju političke stranke igraju u demokratijama i u Srbiji.

Cilj je da bolje razumete ove teme, tako da možete da analizirate dešavanja u Srbiji da biste utvrdili na koji način sistem pomaže da se ostvare demokratski ideali, kao i da se proceni na čemu je potrebno dodatno raditi.

3.1

USTAV I DRŽAVA

RAZUMEVANJE „USTAVNOSTI”

Ustav je pravni dokument koji odražava najznačajnije društvene i političke odnose i sporazume koji na kraju otelotvoruju pravi način života u nekom društvu. Ustav definiše organizaciju vlasti u jednoj državi. Shodno tome, ovlašćenja i odgovornosti na svakom nivou vlasti – predsedničkom, izvršnom, parlamentarnom i sudskom – uređeni su ustavom. Ustavni propisi i sporazumi dovode u ravnotežu vrednosti jednog društva da bi obezbedili siguran i ugledan život pojedincima i građanima, dok im istovremeno osiguravaju prava i slobode.

Ustav je dokument koji je odgovoran za usklađivanje i uravnotežavanje slobode, ravnopravnosti i reda da bi se obezbedila ljudska prava i osnovne slobode. Kada vlast ima ograničenu slobodu, njena sposobnost da izvrši neko delo kojim ugnjetava pojedinca je takođe ograničena. Zbog toga je ustav najviši zakon u nekoj zemlji i pruža osnovne smernice pojedincima i demokratskim vlastima.

Džon Lok i Šarl Luj Monteksje (1689-1755), francuski filozof iz doba prosvetiteljstva, odigrali su ključnu ulogu u razvoju teorije ustavnosti. Lok je zastupao tezu da su ljudi rođeni slobodni i jednaki i da ove dve osnovne vrednosti moraju da se odraze u političkom životu zemlje. On je smatrao da bi bilo koja vlast mogla da teži da prekorači granice svojih ovlašćenja radi sopstvenih interesa i zanemari interese naroda. Posledica toga bi moglo biti kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda. Stoga, Lok je rekao, da nema ograničenja moći vlasti, postojala bi opasnost od zloupotrebe moći. Prema Loku, ustav treba da definiše granice ovlašćenja datih vlasti. Lok je takođe verovao da moć treba podeliti na različite organe vlasti, da bi se izbegla njena koncentracija u jednoj grani vlasti, što bi potencijalno imalo opasne rezultate.

Šarl Lui Monteskje (1689-1755)

Monteskje je razradio teoriju „podele vlasti“ u svom delu „O duhu zakona“ (1748). Monteskje je delio stanovište Loka o opasnostima nekontrolisane moći vlasti. Prema Monteskjeu, zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast treba razdvojiti. U prošlosti su ove tri grane vlasti bile koncentrisane u rukama kralja, te stoga je takva koncentracija često predstavljala opasnost. Monteskjeova teorija bila je da će, ako su ove tri grane vlasti razdvojene, a međusobno zavisne jedna od druge i istovremeno se uravnotežavaju, sistem upravljanja služiti opštim interesima dok će držati pod kontrolom ponašanje vlasti. To će zauzvrat postati osnova za sprovođenje „vladavine prava“, kod koje ni jedan pojedinac nije iznad zakona a svi su pred zakonom jednaki.

Monteskjeova teorija umnogome je uticala na razvoj modernih sistema upravljanja i zauzela je značajno mesto u istoriji. Iako su ustav doneli u osamnaestom veku, Amerikanci su primenili njegov sistem podele vlasti.

Podela vlasti podrazumeva ustavnu podelu moći, ovlašćenja i odgovornosti: **zakonodavna grana** (u Srbiji Narodna skupština), izvršna grana (šef države, uglavnom predsednik ili premijer, odnosno u Srbiji, predsednik Republike i Vlada) i **sudska grana** (sudski sistem). Za ovaj sistem od ključnog značaja je mehanizam „**kočnica i ravnoteže**“ (međusobnog proveravanja i ravnoteže) uključen u Ustav, koji je doveo do pravne ravnoteže između grana vlasti i služi da odvraća od zloupotrebe moći od strane jedne grane ili pojedinca.

Jak sistem „kočnice i ravnoteže“ (engl. check and balance)⁹² jeste način na koji su Amerikanci zaštitili svoju zemlju od tiranije i zloupotrebe moći. Na primer, Kongres Sjedinjenih Američkih Država može da donese zakone ali predsednik može da stavi veto na njih. Čak i ako se kongres i predsednik slože oko nekog zakona, Vrhovni sud može da odluči da je zakon neustavan ako se podnese peticija sudu da

92 U Ustavu Republike Srbije, sistem check and balance prevodi se kao „međusobno proveravanje“.

doneše odluku o tom zakonu. Građani takođe igraju važnu ulogu, jer obezbeđuju da sistem „međusobnog proveravanja i ravnoteže“ pravilno funkcioniše i istupaju kada ne funkcioniše kako treba. Mnoge demokratije širom sveta danas primenjuju ove koncepte podele vlasti i proveravanja i ravnoteže.

IZAZOVI ZA USTAVNE DEMOKRATIJE

U savremenim liberalnim demokratijama, građani ulaze u društvene ugovore tako što daju svoj pristanak da neko njima upravlja kroz proces izbora svojih predstavnika. Redovni i pravični izbori od suštinskog su značaja za liberalnu demokratiju. Kroz ovaj proces, ljudi predaju ovlašćenja pripadnicima vlasti koji treba da obezbede zaštitu i bezbednost građanima. Održavanje redovnih i pravičnih izbora ključna je odlika demokratije i omogućava građanstvu da izglasa nepoverenje predstavnicima, za koje smatraju da ne služe ljudima dobro. Međutim, čak i izabrani predstavnici mogu da zloupotrebljavaju svoju moć, tako da je jasno da moraju postojati dodatne zaštite od tiranije. Stoga, još jedna tema koja je uvedena u ovom poglavlju jeste potreba da se *ograniči moć vlasti* da bi se zaštitilo od zloupotreba. Kroz istoriju i danas, ima puno primera vlasti koje koriste svoju moć tako da ne štite prava ljudi kojima upravljaju.

Postoje brojni slučajevi na svetu kada određeni vladari odnosno grupe imaju apsolutnu moć nad ljudima, uprkos postojanju formalnog ustava. Ove zemlje nazivaju se autoritarni politički režimi. U autoritativnim državama moć drži jedna osoba ili grupa; umesto da vlast sprovodi volju građana, građani sprovode volju vlasti. U takvim situacijama po pravilu vlast zadržava moć i jača je putem nezakonite upotrebe sile i zastrašivanja. Autoritarni režim može da nastupi ne samo državnim udarom, već i bez udara kao posledica preuzimanja vlasti. Često se dešavalo, da su vlade formirane putem izbora koji su bili manje ili više pravični, ali oni na vlasti nisu želeli da se odreknu položaja i pokušali su da zadrže moć beskonačno. U takvim slučajevima, vladavina prava mora da se uspostavi kroz neku drugu granu vlasti, kao što je sudstvo, koje omogućava da se održavaju slobodni, pravični i redovni izbori.

VEŽBA BR. 1

LEKCIJE IZ ISTORIJE: OD DEMOKRATIJE DO TOTALITARIZMA

Pre dolaska Hitlera i nacističke partije na vlast, Nemačka je bila demokratija. Nakon poraza u Prvom svetskom ratu, nemački monarh je napustio zemlju i uspostavljena je Vajmarska republika. To je bila prva demokratija u istoriji Nemačke, imala je ustav, izbore, parlament i podelu vlasti. Tokom 1920. godine, u nemačkom parlamentu, koji se naziva Rajhstag, bilo je 459 izabраниh predstavnika.

Opis Nemačke dvadesetih godina 19. veka obuhvatao je sledeće karakteristike:

...ustav koji je ustanovio odvojene grane vlasti, brojne načine kreativnog izražavanja, mnoge grupe koje se bore za političku moć putem izbornog procesa, velika doza kulturnog neslaganja – karakteristike koje su poznate mnogim demokratskim državama današnjice. Vajmarski ustav dao je ženama pravo glasa, dok je ovo pravo još uvek bilo uskraćeno ženama u Sjedinjenim Američkim Državama. Ustavom su takođe zaštićene građanske slobode i sloboda veroispovesti.”⁹³

Međutim, ovo je takođe bilo vreme previranja u Nemačkoj. Stanovništvo je i dalje trpelo posledice rata i surove uslove nametnute mirovnim sporazumom kojim je okončan Prvi svetski rat, kao i ogromnu inflaciju. Ovi uslovi su doveli mnoge Nemce u stanje rastrojenosti i straha za budućnost. Nacistička partija je iskoristila ova osećanja obećavajući bolju budućnosti i kriveći Jevreje za veliki deo problema. U vreme kada su ljudi tražili rešenja, poruka Nationalsocijalističke partije mnogima je bila privlačna. Nacistička partija je 1933. godine zadobila dovoljnu podršku i uvela 228 poslanika u Rajhstag, što im je donelo većinu na vlasti i postavilo Adolfa Hitlera za nemačkog kancelara. Stoga, Hitler je došao na vlast demokratskim procesom. Do sredine 1933. godine, međutim, Hitler i nacisti doneli su nekoliko

⁹³ "Decision-Making in Times of Injustice." Facing History and Ourselves Foundation, Inc. 2009. str. 90.

pravila kojima su ostale političke stranke postale nezakonite, što im je omogućilo potpunu kontrolu vlasti.

Mnogi u Nemačkoj su se protivili Nacističkoj partiji. Jedna takva grupa bila je Komunistička partija. Hitler je upotrebio svoju moć da zastraši pripadnike Komunističke partije, ali je Ustav Nemačke štiti prava građana da formiraju političke stranke. Zatim, 1933. godine, izbio je požar u zgradi Rajhstaga, a Hitler je iskoristio priliku: okrivio je pripadnike Komunističke stranke za požar i pozvao na mere da se ponovo uspostavi red i zaštiti javnost, tako što je tražio od predsednika da stavi na snagu član 48. Onaj član u kojem je pisalo:

U slučaju ozbiljne pretnje ili ometanja javne sigurnosti, predsednik Rajha može da preduzme mere neophodne za ponovno uspostavljanje zakona i reda, ako je neophodno i upotrebom oružane sile. U svrhu ovog cilja, može da oduzme građanska prava opisana u članu 114, 115, 117, 118, 123, 124 i 153, delimično ili u celosti.”⁹⁴

Mera je doneta, a njeno dejstvo bilo je gušenje građanskih prava mnogih u Nemačkoj. U okviru ove mere, Hitler je naredio da se uhapsu i stave u zatvor mnogi članovi Komunističke partije zbog pretnje društvu, a vremenom je uspeo da oslabi uticaj Komunističke partije u parlamentu. Bez dovoljno opozicije u parlamentu, nacisti su mogli da donose zakone kojima su dalje učvršćivali svoju moć. U ove zakone spada i Zakon o omogućavanju, kojim je ukinut Ustav, kao i Zakon o zabrani osnivanja stranaka, kojim su stavljene van zakona sve političke stranke osim nacističke partije.⁹⁵ Tako je započela Hitlerova totalitarna vladavina.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE -

- Kako su Hitler i nacistička partija uspeali da upotrebe instrumente demokratije da bi uspostavili diktaturu?
- Koji su uslovi omogućili nacistima da steknu moć?
- Koje su mere potrebne da bi se osiguralo da se to ne ponovi?

---

⁹⁴ Ibid. p. 116.

⁹⁵ Ibid.

Totalitarna država je ekstremna oblik autoritarizma. Sovjetski savez Staljinovog perioda i nacistička Nemačka pod Hitlerom klasični su primeri totalitarnih država. U totalitarnoj državi, država u potpunosti kontroliše sve oblasti života jednog društva. Preovlađuje jedna ideologija i jedna politička stranka, zabranjeno je javno organizovanje, a u većini slučajeva privatno vlasništvo i preduzetništvo su u potpunosti zabranjeni, a sve grane vlasti slušaju vođu stranke. Podela vlasti je u potpunosti neprihvatljiva u totalitarnim političkim režimima. Ustav koji se usvoji u takvim državama može sadržati posebne članke koji bi trebalo da predstavljaju „vladavinu prava“, ali to je samo na papiru i nije realnost. U totalitarnom režimu, pojedinci i društvo služe samo državi, a svaka kritika odnosno suprotstavljanje može se kazniti smrću, konfiskovanjem imovine ili izgnanstvom. Država uobičajeno preduzima mere da ljude liši građanskih sloboda, tako da ne mogu da protestuju protiv sistema. Osobe koje kritikuju vlast ili joj se suprotstavljaju, po pravilu se smatraju izdajnicima svoje zemlje i uobičajeno su potpuno izostavljeni iz društva. Odluke oko stanovanja i rada donosi vlast, a uskraćena su osnovna prava, kao što je sloboda izražavanja. Pojedinci koji prkose vlasti, mogu biti poslani u radne logore ili čak i pogubljeni. Vlast, takođe, kontroliše informacije koje javnost dobija putem državne televizije i radija. Skoro da nema vesti spolja koje se mogu čuti u ovoj zemlji, u kojoj ljudima nije dostupan internet. U savremenoj Kini postoje elementi totalitarističke vladavine uz sistem koji je zasnovan na konceptu „velikog vođe“, jednopartijske (komunističke) vlasti i jedne komunističke ideologije i ograničenih građanskih sloboda. Međutim, u savremenoj Kini postoje takođe i elementi privatnog vlasništva i tržišne konkurencije.

3.2

ISTORIJA USTAVNOSTI U SRBIJI

Srbija ima dugu tradiciju ustavnosti i uređivanja ljudskih prava. Jedan od prvih izvora koji se smatra pretečom dokumenata o ljudskim pravima jeste Dušanov zakonik, koji je doneo srpski car Dušan 1349. godine. Dušanov zakonik se primenjivao u srpskom carstvu i bio je glavni pravni dokument u srednjovekovnoj Srbiji. Neki ga čak smatraju i „pretečom ustava“, jer je regulisao različite aspekte života. Takođe postoji debata o tome da prvi ustavni dokument datira iz 1219. godine a to je zbirka verskih i svetovnih pravila koje je zapisao Sveti Sava (Zakonopravilo ili Nomokanon).

Istorija srpske ustavnosti počinje prve polovine 19. veka, donošenjem prvog ustava (takozvani Sretenjski ustav) iz 1835. godine, dok se Srbija još uvek borila za autonomiju unutar tadašnjeg Osmanskog carstva. Ustav je napisan po modelu savremenih ustava Evrope tog vremena i sadržao je kako organizaciju vlasti (uspostavljajući model ustavne monarhije uz prevlast Kneza nad Državnim sovjetom), kao i odredbe o ljudskim pravima. Iako je ovaj Ustav ubrzo potom ukinut i zamenjen aktom osmanskog Sultana 1838. godine, kojim se prvenstveno ograničavala autonomija Kneza, ostavio je tragove i posledice na buduća dešavanja. Tokom narednih 30 godina, zamenilo ga je nekoliko ustavnih dokumenata, kojima je unapređena samostalnost srpske kneževine, zaključno sa tzv. Namesničkim ustavom (1869). Njime je Narodna skupština dobila zakonodavnu vlast, ali je sistem ostao ustavna monarhija u kojoj je izvršna vlast bila u rukama Kneza. Pod ovim ustavom Kneževina Srbija je dočekala nezavisnost od Osmanskog carstva, na Berlinskom kongresu (1878). Poslednja četvrtina 19. veka dovela je do uvođenja parlamentarne monarhije, koja se nastavila, sa kraćim pauzama, tokom perioda prve jugoslovenske države, do Drugog svetskog rata.

Put prema parlamentarizmu bio je, između ostalog, obeležen uvođenjem ministarske odgovornosti pred parlamentom i pojavom političkih stranaka.

Ministarska odgovornost je glavna odlika parlamentarnog sistema vlasti, koji je danas preovlađujući sistem organizacije vlasti u Evropi. Prema ovom sistemu, vladu postavlja parlament, kao predstavničko telo, a vlada odgovara parlamentu.

Iako ministarska odgovornost pred parlamentom nije bila izričito predviđena Ustavom, do prvog pada vlade u Srbiji došlo je 1874. godine. Usledilo je donošenje Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine, kojim je uspostavljen režim parlamentarne monarhije, po modelu čuvenog belgijskog ustava iz 1831. godine. Iako ne bez poteškoća (uključujući i prevrat 1903. godine i preuzimanje prestola dinastije Obrenović od strane dinastije Karađorđević), Srbija je dočekala Prvi svetski rat kao parlamentarna monarhija.

Nakon rata, uspostavljena je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije nazvana Kraljevina Jugoslavija), kao unitarna država „troimenog naroda“, koja se sastojala od teritorija bivših kraljevina Srbije i Crne Gore i delova koji su ranije bili u okviru Austrougarskog carstva. Nova država dobila je oblik parlamentarne monarhije. Tokom svog turbulentnog političkog života, ova država je prešla iz parlamentarne u apsolutnu monarhiju (od 1929. do 1931. godine) i konačno ustavnu monarhiju, uvođenjem određenih reformi koje su dovele do jednog gotovo federalnog ustrojstva.

Nakon Drugog svetskog rata, druga Jugoslavija je uspostavljena kao savezna republika, koja se sastojala od šest federalnih jedinica, pod nazivom socijalističke republike. Pošto je izašao kao pobednik iz građanskog rata koji se odvijao paralelno sa borbom protiv okupacije nacističke Nemačke, partizanski pokret, predvođen Komunističkom partijom Jugoslavije, uspostavio je režim sličan onome u Sovjetskom savezu. Socijalistička Jugoslavija imala je tri ustava – doneta 1946. (izmene i dopune iz 1953), 1963. (izmene i dopune iz 1971) i 1974. godine. Tokom svog čitavog postojanja, ona je bila savezna država, a od 1963. je nosila naziv Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ). Država je funkcionisala u uslovima diktature, unutar jednopartijskog sistema u kom je jedina dozvoljena stranka bila Komunistička partija. Postojala je naročita simbioza partijskih i državnih funkcija, što je omogućilo Komunističkoj partiji da delotvorno kontroliše sve aspekte društvenog života. Kako je postojala samo jedna politička stranka (što znači da je osnivanje drugih političkih stranaka bilo zabranjeno), svi nosioci javnih funkcija su dolazili iz Komunističke partije.

Josip Broz Tito bio je generalni sekretar (kasnije predsednik) Komunističke partije Jugoslavije od 1939. do 1980. godine, kao i premijer (1945-1953) i predsednik Jugoslavije (1953-1980). Za doživotnog predsednika Jugoslavije proglašen je 1974. godine (član 133. ovog ustava uveo je mogućnost da ga Skupština Jugoslavije izabere za predsednika „bez ograničenja trajanja mandata“). Tito je 1948. godine prekinuo veze sa Staljinom i Sovjetskim savezom, kao komunističkim centrom i intenzivirao saradnju sa Zapadom, bez promene unutrašnjeg uređenja. Od početka pedesetih godina 20. veka, Jugoslavija se upustila u niz ustavnih eksperimenata, održavajući autoritarni karakter režima iznutra. U njih spadaju uvođenje društvene svojine i tzv. radničkog samoupravljanja, pod snažnom kontrolom vladajuće partije.

Radničko samoupravljanje uvedeno je zakonima pedesetih godina 20. veka (a kasnije i ustavom) i postojalo je do raspada SFRJ. Ideja u osnovi toga bila je da se prenese upravljanje preduzećima u ruke radnika i da se odvoji od države. Jugoslavija je htela da pokaže da postoji treći način, između kapitalističkih Sjedinjenih Američkih Država i centralizovane planske privrede Sovjetskog Saveza. Sredstva za proizvodnju bila su u društvenom vlasništvu, što znači da su bila vlasništvo čitavog društva, dok je njihovo upravljanje i korišćenje povereno radničkim organizacijama i državnim organima.

Radnici su učestvovali u upravljanju preduzećima kroz takozvane radničke organizacije, kojima je upravljao radnički savet. Radnički savet je birao rukovodstvo preduzeće. Direktori su odgovarali radničkim savetima, ali u praksi su im viši nivo obrazovanja, resursi i veze u partiji davali znatnu prednost u odnosu na obične radnike.

Tokom Hladnog rata, Jugoslavija je bila jedan od osnivača i vođa Pokreta nesvrstanih. Pokret je osnovan na prvoj konferenciji održanoj u Beogradu 1961. godine, uz prisustvo predstavnika 25 zemalja. Okupljajući mnoge bivše kolonije, u kontekstu Hladnog rata, Pokret je verovao su da bi zemlje u razvoju trebalo da se suzdrže od pridruživanja bilo kojoj od dve supersile, već da bi trebalo da budu ujedinjene u podršci samoopredeljenju naroda i protiv svih oblika kolonijalizma i imperijalizma. Pokret i dalje postoji i okuplja 120 zemalja.

Uprkos unutrašnjim autoritarnim praksama, Jugoslavija je bila jedna od prvobitnih članica Ujedinjenih nacija od 1945. godine i veoma aktivna unutar ove organizacije. Ratifikovala je sve značajne međunarodne konvencije usvojene pod okriljem UN,

uključujući i najvažnije konvencije u oblasti ljudskih prava, kao što su međunarodni paktovi o građanskim i političkim pravima i o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. *O konvencijama o ljudskim pravima videti poglavlje o ljudskim pravima.*

Na primer, Jugoslavija je bila jedna od prvih zemalja u Evropi koja je uvela pravo glasa za žene (1945. godine).

Jugoslovenskim ustavom iz 1974. godine došlo je do jačanja nadležnosti federalnih jedinica (koje su danas nezavisne države), kao i dve autonomne pokrajine unutar Srbije. Njime je takođe predviđeno da će Tito, kao doživotni predsednik SFRJ, biti zamenjen osmočlanim predsedništvom, koje čine predstavnici šest republika i dve pokrajine, čiji je mandat početo 1980. godine. Deceniju nakon Titove smrti, politički sukob komunističkih rukovodstava republika doveo je do raspada Komunističke partije, a kasnije i do raspada Jugoslavije i rata.

Nakon raspada SFRJ, Srbija i Crna Gora nastavile su da funkcionišu kao jedinstvena savezna država – Savezna Republika Jugoslavija, koja je postojala od 1992. do 2003. godine. Kasnije je reorganizovana kao jedna vrsta konfederacije – Državna zajednica Srbija i Crna Gora, koja je konačno prestala da postoji maja 2006. godine, nakon referenduma o nezavisnosti Crne Gore.

U Srbiji je početkom devedesetih godina 20. veka došlo do uvođenja višepartijskog sistema i izbora (prvi parlamentarni izbori nakon Drugog svetskog rata održani su decembra 1990. godine), ali je moć ostala u rukama bivših komunista – sada obučenih u ruho Socijalističke partije Srbije, pod vođstvom Slobodana Miloševića. Milošević je kontrolisao i institucije Srbije i institucije SR Jugoslavije. Ovaj autoritarni režim iskoristio je svoje prethodne pozicije moći da kontroliše sve državne funkcije, kao i za ogromno lično bogaćenje. Prihvativši nacionalističku retoriku, socijalisti su iskoristili rat, koji se vodio na teritoriji bivše Jugoslavije, da ojačaju svoju poziciju moći unutar zemlje.

Ujedinjena demokratska opozicija je 2000. godine osvojila vlast, prvo na saveznom, a zatim i na republičkom nivou, a prva demokratska Vlada u Srbiji obrazovana je 2001. godine pod vođstvom Zorana Đinđića, na koga je izvršen atentat 2003. godine. Nedugo potom, Srbija je postala članica Saveta Evrope i ratifikovala

Evropsku povelju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, čime je uspostavljena nadležnost Evropskog suda za ljudska prava.

U to vreme, u Srbiji je i dalje na snazi bio ustav bivše Socijalističke Republike Srbije, koji je usvojila jednopartijska skupština, unutar SFRJ, koji je predviđao rigidnu proceduru za svoju izmenu. Inicijative da se postupak izmene ustava uredi zakonom (opravdavane revolucionarnom promenom vlasti 2000. godine) odbijene su, a novi ustav nije usvojen sve do 2006. godine. Ovaj ustav, uz manje izmene usvojene u februaru 2022. godine, i dalje je na snazi. Prema važećem Ustavu, Srbija je unitarna država, sa organizacijom vlasti koja je po svojim glavnim karakteristikama parlamentarna republika, ali sa neposredno izabranim predsednikom, što je približava polupredsedničkom sistemu.

Prema Ustavu iz 2006. godine, Republika Srbija je definisana kao „država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima“ (član 1). Iz ove definicije mogu se izvući sledeće karakteristike: da je Srbija država sa republikanskim uređenjem; načelo narodne (građanske) suverenosti; i pet osnovnih vrednosti na kojima počiva ustavni poredak. Ustav sadrži opširan katalog ljudskih prava, a prava koja nisu garantovana eksplicitno (npr. neki aspekti prava na privatnost) mogu se izvesti direktnom primenom ratifikovanih konvencija o ljudskim pravima (pre svega, konvencija UN i Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda Saveta Evrope, poznatija kao Evropska konvencija o ljudskim pravima).

3.3

PODELA VLASTI I TERITORIJALNA ORGANIZACIJA U SRBIJI

Podela vlasti između glavnih organa vlasti odgovara principu „kočnica i ravnoteže“ (na engleskom, checks and balances), u skladu sa parlamentarnim modelom, koji prevladuje u Evropi. Glavni organi vlasti u Republici Srbiji su Narodna skupština, koja vrši zakonodavnu vlast; Vlada i predsednik Republike koji dele izvršnu vlast i nezavisno sudstvo.

Članom 4. Ustava utvrđeno je da uređenje vlasti počiva na podeli vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, kao i da se odnos između tri grane vlasti zasniva na sistemu „kočnice i ravnoteže“ (engl. check and balance), dok je sudska vlast nezavisna.

Zakonodavna moć leži u jednodomnom parlamentu (Narodnoj skupštini) koja se bira na izborima, na mandat od četiri godine. Ima 250 poslanika koji se biraju neposredno na osnovu proporcionalnog izbornog sistema.

Proporcionalni izborni sistem jedan je od dva glavna tipa izbornih sistema (drugi je većinski sistem). Prema ovom sistemu, glasači biraju jednu od lista koje predlažu političke stranke ili grupe građana, a mandati se raspodeljuju srazmerno broju glasova koji je dobila svaka lista. Većinski sistem, sa druge strane, znači da glasači biraju pojedinačne kandidate, a mandate dobijaju kandidati koji osvoje najveći broj glasova. U nekim jurisdikcijama, primenjuje se mešoviti sistem, gde se deo nosilaca funkcija bira na većinskim, a deo na proporcionalnim izborima (npr. za nemački Bundestag).

Više o izborima u narednom poglavlju.

ZAKONODAVNA VLAST**NARODNA SKUPŠTINA**

(250 narodnih poslanika)
Biraju se na neposrednim izborima
na mandat od četiri godine

IZVRŠNA VLAST**VLADA**

Bira je Narodna skupština
Skupština joj može izglasati nepoverenje

Državna uprava pod nadzorom Vlade

PRESEDNIK REPUBLIKE

Bira se na neposrednim izborima
na mandat od pet godina
Može ga razrešiti Narodna skupština zbog
kršenja Ustava, nakon mišljenja
Ustavnog suda

NEZAVISNI NADZORNI ORGANI**ZAŠTITNIK GRAĐANA (OMBUDSMAN)**

POVERENIK ZA INFORMACIJE OD JAVNOG ZNAČAJA I ZAŠTITU PODATAKA O LIČNOSTI

POVERENIK ZA ZAŠTITU RAVNOPRAVNOSTI

DRŽAVNA REVIZORSKA INSTITUCIJA

AGENCIJA ZA SPREČAVANJE KORUPCIJE

Bira ih Narodna skupština
sa mandatom da nadziru rad državnih organa

SUDSTVO**SUDOVI**

Sudije postavlja posebno telo,
Visoki savet sudstva

Narodna skupština je najviše predstavničko telo koje osim zakonodavne funkcije, ima i nadzornu funkciju u odnosu na Vladu i državnu upravu, kao i izbornu funkciju (npr. bira deo sudija Ustavnog suda, nezavisne nadzorne organe, kao što su Zaštitnik građana, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti ili Poverenik za zaštitu ravnopravnosti itd).

Vladu bira Narodna skupština, kojoj Vlada odgovara. Ona utvrđuje i vodi unutrašnju i spoljašnju politiku; izvršava zakone koje donosi Narodna skupština, uključujući i donošenje podzakonskih akata (uredaba); ima pravo zakonodavne inicijative. Sa druge strane, prema Ustavu, predsednik Republike ima zanemarljive izvršne nadležnosti, čak iako neposredni izbori ovoj funkciji donose veliki legitimitet u narodu. Predsednik Republike se bira na petogodišnji mandat, uz mogućnost jednog ponovnog izbora.

U skladu sa članom 112. Ustava Srbije, nadležnosti predsednika Republike su sledeće:

1. predstavlja Republiku Srbiju u zemlji i inostranstvu,
2. ukazom proglašava zakone, u skladu s Ustavom,
3. predlaže Narodnoj skupštini kandidata za predsednika Vlade, pošto sasluša mišljenje predstavnika izabranih izbornih lista,
4. predlaže Narodnoj skupštini nosioce funkcija, u skladu sa Ustavom i zakonom,
5. postavlja i opoziva ukazom ambasadore Republike Srbije na osnovu predloga Vlade,
6. prima akreditivna i opozivna pisma stranih diplomatskih predstavnika,
7. daje pomilovanja i odlikovanja,
8. vrši i druge poslove određene Ustavom.

Predsednik Republike, u skladu sa zakonom, komanduje Vojskom i postavlja, unapređuje i razrešava oficire Vojske Srbije.

Sa druge strane, Vlada vrši sve značajne izvršne nadležnosti (član 123. Ustava):

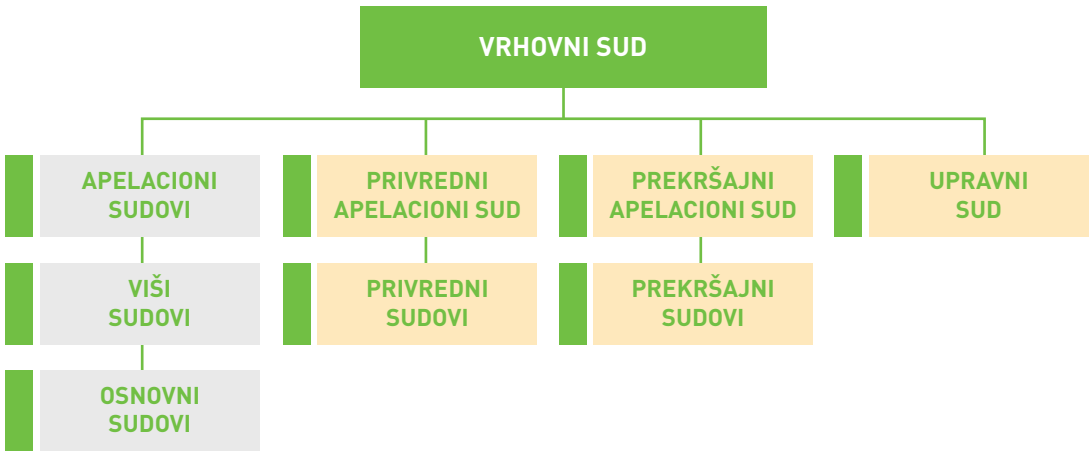
1. utvrđuje i vodi politiku,
2. izvršava zakone i druge opšte akte Narodne skupštine,
3. donosi uredbe i druge opšte akte radi izvršavanja zakona,
4. predlaže Narodnoj skupštini zakone i druge opšte akte i daje o njima mišljenje kad ih podnese drugi predlagač,
5. usmerava i usklađuje rad organa državne uprave i vrši nadzor nad njihovim radom,
6. vrši i druge poslove određene Ustavom i zakonom.

Predsednik odgovara Narodnoj skupštini, u slučaju kršenja Ustava, međutim iako procedura uključuje odluku Ustavnog suda o ustavnosti postupanja predsednika u konkretnom slučaju, konačnu odluku donosi Skupština, što praktično čini ovo oblikom političke odgovornosti. Ova procedura do sad nije bila pokretana.

Trenutna organizacija, uz neposredni izbor predsednika, navela je većinu prethodnih nosilaca ove funkcije da prekorače granice svojih ustavnih nadležnosti i da uzurpiraju mnoge izvršne funkcije i zapravo nadziru samu Vladu. Na ovu pojavu uglavnom utiče kumulacija rukovodeće funkcije u političkoj stranci i državne funkcije (predsednik države je istovremeno i predsednik stranke), što je u skladu sa opštim trendom partokratije i „zarobljavanja države“ (na engleskom, state capture). Na primer, 2020. godine, kada je izabrana Vlada nakon parlamentarnih izbora, predsednik Republike je najavio da će njen mandat trajati godinu i po dana, iako Ustav predviđa da je mandat Vlade četiri godine, a da je može smeniti samo Narodna skupština. Sledeći parlamentarni izbori zaista su i održani u aprilu 2022. godine, a nakon njih je predsednik ponovo najavio da će mandat buduće vlade trajati samo do 2024.

Nezavisno sudstvo organizovano je preko sudova opšte nadležnosti i tri vrste specijalizovanih sudova (upravni, prekršajni i privredni sudovi), na čelu sa Vrhovnim sudom, kao sudom najviše instance. U skladu sa izmenama i dopunama Ustava iz 2022. godine, sudije se biraju na stalni mandat, od strane specijalizovanog Visokog saveta sudstva (dok je prethodni Ustav predviđao prvi izbor na sudijsku funkciju na trogodišnji mandat od strane Narodne skupštine). Sa druge strane, tužioci nemaju Ustavom zagarantovanu nezavisnost, kakva je ona koju imaju sudovi, i oni preko

Vrhovnog javnog tužioca odgovaraju zakonodavnom telu, što ih čini podložnim kontroli političkih grana vlasti.

Sudovi u Srbiji su preoptereći predmetima, što nije umanjeno, iako je u tom pogledu sprovedeno nekoliko reformi od strane vlada imenovanih nakon 2000. godine. Uz to, dovodi se u pitanje i nezavisnost sudija u odnosu na političku elitu, dok se državno tužilaštvo smatra u potpunosti zavisnim od države, jer javnost do sada nije bila svedok uspešno vođenog ili okončanog postupka za slučajeve visoke korupcije.

Ustavom su takođe uvedene nezavisni nadzorni organi – Ustavni sud, kom je poverena, između ostalog, sudska kontrola ustavnosti zakona, kao i odlučivanje o kršenjima ljudskih prava po ustavnim žalbama; Zaštitnik građana, kao nezavisni organ koje nadzire postupanje državne uprave, kao i nezavisna Državna revizorska institucija. Osim njih, nekoliko sličnih institucija uspostavljeno je zakonima, kao što su Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, kao i Agencija za sprečavanje korupcije. Postojanje ovih institucija, koje uglavnom bira Narodna skupština, pozitivna je pojava, ali njihov uticaj na odgovornost organa javne vlasti takođe zavisi od ličnog integriteta i posvećenosti nosilaca tih funkcija.

Na primer, nakon rušenja bloka zgrada u beogradskoj oblasti Savamala koje se dogodilo u toku noći, pod sumnjivim okolnostima, da bi se omogućila realizacija kontroverznog infrastrukturnog projekta „Beograd na vodi“, tadašnji Zaštitnik građana objavio je poseban izveštaj o ovim dešavanjima, u kojem se ukazuje na to da je policija saučestvovala u rušenju. Međutim, ovaj incident nije dobio epilog pred sudom.

TERITORIJALNA ORGANIZACIJA

Upogledu teritorijalne organizacije, Ustavom su zagarantovana prava na pokrajinsku autonomiju i lokalnu samoupravu. Srbija je asimetrično regionalizovana država, s obzirom na to da autonomne pokrajine (koje ispunjavaju kriterijume da budu klasifikovane kao region), pokrivaju samo delove čitave teritorije zemlje.

Prema Ustavu, Srbija ima dve autonomne pokrajine – Vojvodinu i Kosovo i Metohiju, a status druge trebalo je da bude utvrđen specijalnim zakonom, koji do sada nije donet. Status Kosova i Metohije trenutno je predmet pregovora između vlasti u Beogradu i Prištini, koji se trenutno vode pod okriljem Evropske unije.

Vojvodina ima izražen multietnički identitet. U Vojvodini živi ukupno 26 etničkih grupa, uključujući i većinu nacionalnih manjina koje su zakonski priznate u Srbiji. U Vojvodini postoji šest zvaničnih jezika – srpski, mađarski, slovački, rumunski, hrvatski i rusinski.

Autonomna Pokrajina Vojvodina ima nadležnosti u nekoliko važnih oblasti, kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita, socijalna zaštita, zaštita životne sredine, urbanističko planiranje, izgradnja, stanovanje, saobraćaj i poljoprivreda. U ovim oblastima, autonomna pokrajina može da uređuje pitanja od značaja za građane pokrajine. Ustavom se predviđa da autonomna pokrajina ima neposredno izabranu skupštinu, dok se prepoznaje mogućnost da pokrajina u skladu sa svojim statutom uspostavi i druge organe. Prema važećem statutu Vojvodine, Pokrajinska skupština ima 120 poslanika, izabranih na proporcionalnim izborima. Do 2014. godine, polovina poslanika je birana u skladu sa proporcionalnim, a druga polovina

u skladu sa većinskim izbornim sistemom, a zatim je uveden čist proporcionalni sistem, što ga sada čini jednim sistemom za neposredne izbore predstavničkih tela na svim nivoima vlasti u Srbiji – nacionalnom, pokrajinskom i lokalnom. Statut Autonomne Pokrajine predviđa izvršno telo – Pokrajinsku vladu, koju bira većina u Pokrajinskoj skupštini i koja joj je odgovorna. Pokrajinska vlada se sastoji od predsednika, jednog ili više potpredsednika i članova Pokrajinske vlade, a njihov broj utvrđen je pokrajinskom skupštinskom odlukom. Trenutno, osim predsednika i jednog potpredsednika, Pokrajinska vlada ima još 14 članova – pokrajinskih sekretara, koji vode sektorski podeljene pokrajinske sekretarijate, koji su glavni pokrajinski organi uprave.

POKRAJINSKA SKUPŠTINA	POKRAJINSKA VLADA	POKRAJINSKA ADMINISTRACIJA
Bira se na izborima	Bira je pokrajinska skupština	Sastavljena je od pokrajinskih sekretarijata koji odgovaraju Pokrajinskoj vladi

LOKALNA SAMOUPRAVA

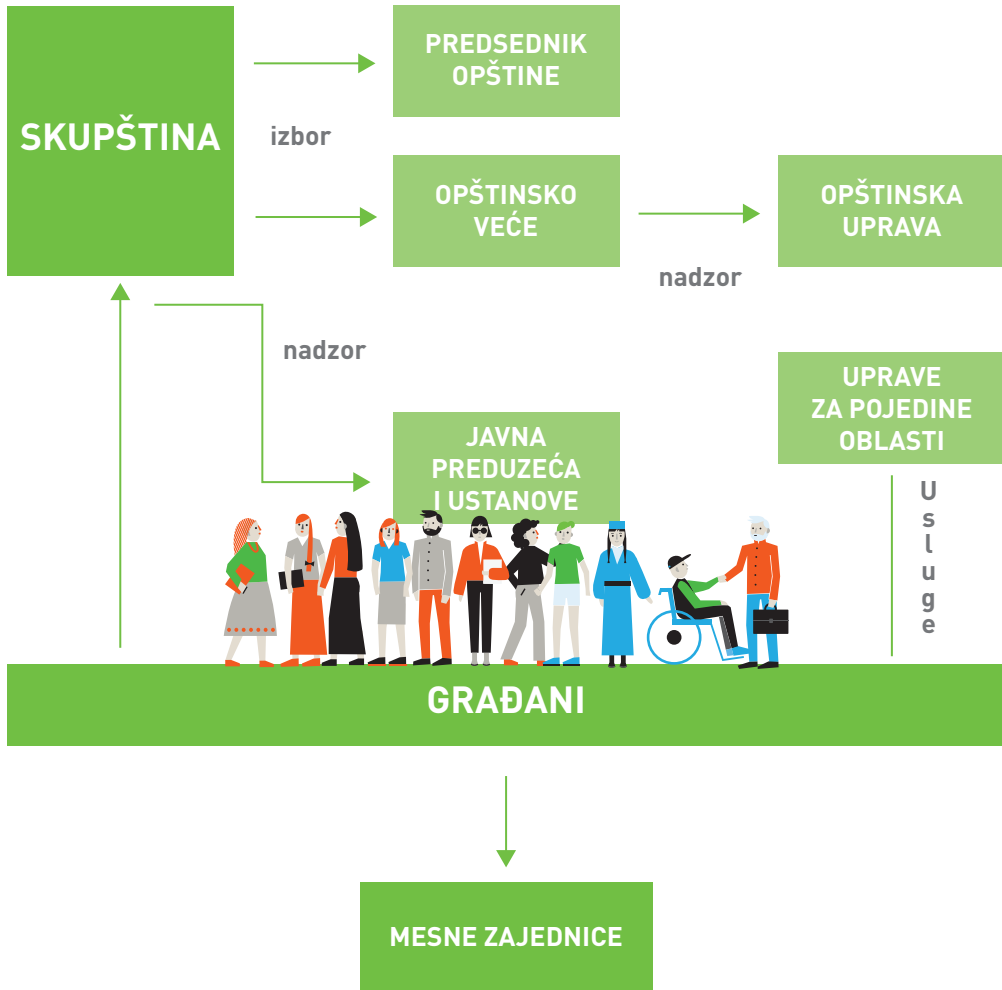
Lokalna samouprava je veoma važno pravo pomoću kojeg se građani u demokratskim društvima izražavaju svoje stavove i utiču na politike koji imaju direktan uticaj na njihov život. Međutim, mnogi pojedinci se ne uključuju u javni život na lokalnom nivou, zbog nepoznavanja sistema, svojih prava, moći lokalnih političkih stranaka i ličnosti i korupcije ili drugih razloga. Dok čitate ovaj odeljak, razmislite o prednostima sistema lokalne samouprave u Srbiji. Takođe možete da razmotrite koje su promene potrebne da bi ti procesi postali više demokratski.

Ustav prepoznaje pravo građana na lokalnu samoupravu, koje oni ostvaruju neposredno ili putem izabраниh predstavnika. Lokalna samouprava u Srbiji je jednostepena i sastoji se od 145 opština i 28 gradova, a Grad Beograd je Ustavom prepoznat kao posebna teritorijalna jedinica.

Gradovi i opštine imaju skoro identične nadležnosti i imaju istu strukturu organa (koji se razlikuju samo po nazivu, npr. skupština opštine, odnosno skupština grada).

U pogledu lokalne samouprave, teritorijalna organizacija Srbije praktično se nije menjala od šezdesetih godina 20. veka, kada je Srbija federalna jedinica unutar SFRJ i sastoji se od 145 opština, 28 gradova i Grada Beograda, kao glavnog grada– i svi čine jedan nivo lokalne samouprave. Razlike među jedinicama lokalne samouprave u odnosu na veličinu i broj stanovnika su velike. Izuzimajući glavni grad, koji ima 1,7 miliona stanovnika, ostale jedinice lokalne samouprave imaju u proseku preko 38.000 stanovnika i teritorije od 535 km². Kada se ovi podaci posmatraju izolovano, čine opštine i gradove u Srbiji jednim od najvećih jedinica lokalne samouprave na svetu. Međutim, prosečni podaci kriju činjenicu da oni s jedne strane pokrivaju 14 gradova sa preko 100.000 stanovnika i još 14 gradova i opština sa preko 50.000 stanovnika, te 66 sa manje od 20.000 stanovnika sa druge strane, dok 12 opština ima manje od 10.000 stanovnika. Najmanje opštine su istovremeno i najmanje razvijene, što umnogome utiče na njihove kapacitete da obavljaju svoje nadležnosti, ali i sprečava širu decentralizaciju nadležnosti razvijenijim opštinama i gradovima, jer je raspodela nadležnosti najčešće linearna (sve opštine i gradovi dobijaju iste nadležnosti).

Nešto drugačiji položaj od svih ostalih gradova i opština ima Grad Beograd, glavni grad države, ali ne dovoljno drugačiji da da on bude drugačiji tip jedinice lokalne samouprave. Stoga teritorija koju ne pokriva Autonomna Pokrajina Vojvodina ostaje bez srednjeg nivoa vlasti, bilo u vidu drugog nivoa lokalne ili regionalne samouprave.

Kao što je predviđeno Zakonom o lokalnoj samoupravi, sve jedinice lokalne samouprave imaju četiri obavezna tela – skupštinu, koja se sastoji od odbornika koji se biraju na izborima, dva izvršna tela, koja bira skupština (predsednik opštine i opštinsko veće) i lokalnu upravu, kao stručno telo. Skupština opštine može da ima između 19 i 75 odbornika, a konkretan broj utvrđuje se statutom opštine

i nije uslovljen brojem stanovnika niti bilo kojim drugim dodatnim kriterijumima. Skupština grada može da ima i do 90 odbornika, dok skupština Beograda ima 110.

Zakon o lokalnim izborima uređuje izbore u lokalnim skupštinama, praktično kopirajući izborni sistem koji se primenjuje na republičke parlamentarne izbore – proporcionalne izbore koji se primenjuju na čitavu lokalnu samouprave kao jedinstvenu izbornu jedinicu. U praksi to dovodi do nejednake geografske zastupljenosti, jer većina lokalnih predstavnika dolazi iz centralnih naselja u okviru jedinice lokalne samouprave, čime neke oblasti (uobičajeno ruralne) ostaju bez svojih predstavnika.

Isto se dešava na centralnom nivou, gde većina narodnih poslanika dolazi iz Beograda i drugih većih gradova, dok postoje opštine koje nikada nisu imale predstavnika u Skupštini. U skupštinskom sazivu za 2022. godinu, ima 77 takvih opština.

Isti standard rodne reprezentacije koji postoji u izbornom zakonu za nacionalni nivo uveden je i za lokalni nivo. Na izbornim listama mora biti 40% pripadnika ili pripadnica manje zastupljenog pola. Međutim, podaci koje prikuplja nacionalno udruženje lokalnih vlasti pokazuju da ima manje žena u lokalnim skupštinama (podaci za 163 jedinice lokalne samouprave pokazuju da ima 32,3% žena odbornica), što je ispod zakonskog minimuma. Žene se pojavljuju u još manjem broju u lokalnoj izvršnoj vlasti – ima samo 16,7% žena u lokalnim izvršnim većima a samo 5,6% (odnosno devet) žena predsednica opštine/gradonačelnica.

Dva izvršna tela lokalne samouprave su gradonačelnik u gradu, odnosno predsednik opštine u opštini, i gradsko, odnosno opštinsko veće, a oba bira većina u lokalnoj skupštini. Gradonačelnik, odnosno predsednik opštine takođe ima i zamenika koji se bira na isti način. Lokalno veće je kolektivno telo kojim predsedava gradonačelnik, odnosno predsednik opštine.

Do 2007. godine, gradonačelnici i predsednici opštine birani su neposredno, na izborima. U nekim opštinama i gradovima neposredno izabrani gradonačelnici dolazili su u sukob sa proporcionalno izabranim skupštinama (najčešće zbog pripadnosti različitim strankama), što je u nekim slučajevima dovodilo do inicijativa za smenu gradonačelnika ili blokade rada skupštine, a zatim do raspuštanja lokalne skupštine od strane centralnog nivoa vlasti. Vlada je reagovala tako što je uveden

posredni izbor gradonačelnika/predsednika opština Ustavom iz 2006. godine i pratećim novim zakonima o sistemu lokalne samouprave i lokalnim izborima i tako praktično uskladila lokalnu organizaciju sa željom političkih stranaka. Od kako na lokalnom nivou postoji u potpunosti proporcionalni izborni sistem, postoje predlozi da se uvede bilo većinski bilo mešoviti sistem, za koje se veruje da su prikladniji za lokalnu samoupravu. Još jedan aspekt lokalne organizacije koji je kritikovan jeste potreba za dva izvršna organa (gradonačelnik/predsednik opštine i izvršno veće). To je naročito istaknuto u slučaju opštinskih veća, koja se često smatraju mestom za „udomljavanje“ članova političkih stranaka. Zakonom o lokalnoj samoupravi predviđeno je da opštinsko veće može da ima do 7 članova (predsednik opštine i zamenik, po funkciji, i do 5 dodatnih članova koje bira lokalna skupština) u opštinama do 15.000 stanovnika; do 9 u opštinama do 50.000, do 11 u opštinama i gradovima do 100.000 stanovnika, odnosno do 13 u većim gradovima, dok je ovaj broj u Beogradu maksimalno 15. Jedinice lokalne samouprave obavljaju dve grupe poslova, koji su utvrđeni u okviru njihovog izvornog ili poverenog delokruga. Lokalna samouprava u Evropi uobičajeno obavlja dve vrste poslova – u okviru izvornih (sopstvenih) nadležnosti, u kojima su u potpunosti nezavisne (npr. pružanje lokalnih komunalnih usluga, lokalnog javnog prevoza itd) – i onih koje su im poverene od strane centralnih organa vlasti, radi lakšeg i efikasnijeg obavljanja, zbog blizine građanima. U Srbiji poverene nadležnosti obuhvataju, npr. izdavanje građevinskih dozvola za manje objekte, vođenje matičnih knjiga građana, različite inspekcije itd.

Izvorne nadležnosti lokalne samouprave široko su definisane Ustavom Srbije, u kojem se navode oblasti u kojima jedinice lokalne samouprave obavljaju poslove koji su od „lokalnog značaja“. Gradovi i opštine imaju iste sopstvene nadležnosti, sa izuzetkom gradova koji mogu da uspostave komunalnu miliciju i Grada Beograda, koji ima nekoliko dodatnih nadležnosti u oblasti vodoprivrede, državnih puteva, zaštite od požara i medija. Osim toga, sistem je jednoobrazan. Poverene nadležnosti se utvrđuju sektorskim zakonima i mahom su identične za sve jedinice lokalne samouprave, sa nekoliko izuzetaka za gradove i Grad Beograd.

U praksi, razlika između izvornih i poverenih nadležnosti nije tako jednostavna, a građani često nisu upoznati sa ovom podelom. Takođe, u nekim oblastima nadležnosti u istoj oblasti se dele između lokalne i centralne vlasti. Na primer, u oblasti obrazovanja, centralni nivo utvrđuje pravni okvir, odgovoran je za izradu

nastavnih planova i programa i finansira plate nastavnog osoblja, dok su opštine i gradovi odgovorni za finansiranje održavanja školskih objekata.

Lokalne nadležnosti se finansiraju iz lokalnih budžeta koje donose lokalne skupštine. One su u obavezi da organizuju javnu raspravu o nacrtu budžeta, što predstavlja priliku da se građani informišu o lokalnim finansijama, ali takođe i da pokušaju da utiču na trošenje sredstava iz lokalnog budžeta predlaganjem projekata u svojim lokalnim zajednicama.

Na lokalnom nivou, pored lokalnih organa i službi, centralni nivo uprave ima svoje tzv. dekoncentrisane jedinice, koje obavljaju poslove iz nadležnosti centralnog nivoa vlasti. Ove službe se često nalaze u istim zgradama kao i lokalna uprava, što može da zbuni građane. One nisu deo lokalne uprave, već su organizacione jedinice centralnih institucija (npr. filijale poreske uprave, koje su deo Ministarstva finansija, stanice policije, koje su deo Ministarstva unutrašnjih poslova, služba katastra nepokretnosti, koja je deo Republičkog geodetskog zavoda itd).

Osim lokalne samouprave, kao oblika teritorijalne organizacije, drugi oblici takozvane funkcionalne ili personalne decentralizacije obuhvataju, na primer nacionalne savete nacionalnih manjina koji obavljaju poslove u vezi sa Ustavom garantovanim pravima nacionalnih manjina – pre svega u oblasti službene upotrebe jezika i pisma, obrazovanja, kulture i očuvanja nacionalnog identiteta, odnosno u oblasti medija. Na primer, nacionalni saveti mogu da osnivaju obrazovne ustanove, daju predloge u vezi sa školskim programom, kao i da osnivaju ustanove kulture ili predlažu članove Saveta Regularnog tela za elektronske medije. Ove savete biraju neposredno pripadnici nacionalnih manjina, koji mogu da se upišu u posebne biračke spiskove za te izbore, a trenutno je ustanovljeno 22 nacionalna saveta.

U skladu sa Zakonom o lokalnoj samoupravi, opština može da obrazuje mesne zajednice, koje mogu da budu važan alat građanskog učešća na lokalnom nivou. Mesne zajednice imaju neposredno izabrani savet i mogu im se poveriti neke lokalne nadležnosti i preneti sredstva iz lokalnog budžeta. U njima takođe može da se sazove zbor građana, koji utvrđuje predloge koje upućuje organima lokalne samouprave. Međutim, u mnogim opštinama mesne zajednice ne funkcionišu, odnosno lokalni organi im ne posvećuju dovoljno pažnje.

VEŽBA BR. 2

OCENA SISTEMA LOKALNE SAMOUPRAVE U SRBIJI

U odeljku 3.2 i 3.3. pročitali ste o strukturi organa na pokrajinskom i lokalnom nivou u Srbiji. Sada primenite ono što znate o principima demokratije da biste ocenili ove strukture. Napravite spisak prednosti i mana oba nivoa u odnosu na ostvarivanje demokratskih načela. Prilikom procene treba uzeti u obzir ne samo zakonska rešenja i strukturu organa, već i način na koji se zakoni primenjuju u praksi.

3.4 IZBORI I POLITIČKE STRANKE

IZBORNI SISTEM U SRBIJI

Prema Ustavu RS „*Svaki punoletan, **poslovno sposoban državljanin** Republike Srbije ima pravo da bira i da bude biran*“. Ograniceno je pravo osobama sa invaliditetom, kojima je oduzeto poslovno pravo. Takođe garantuje pravnu zaštitu biračkog prava, koju detaljnije uređuju izborni zakoni, predviđajući trostepenu zaštitu – pred nadležnim izbornim komisijama (lokalnim i centralnoj, Republičkoj izbornoj komisiji) nakon čega sledi žalbeni postupak pred Upravnim sudom. *Ovo je česta kombinacija u zemljama centralne i istočne Evrope i nekim drugim evropskim državama, dok se u drugima zaštita ostvaruje pred parlamentom, posebnim telom i sudovima*. Pravna zaštita izbornih prava pred barem jednom sudskom instancom smatra se evropskim standardom i preporučuje u Kodeksu dobre prakse u izbornim stvarima Venecijanske komisije.

Takođe treba primetiti da izborna administracija u Srbiji nije u potpunosti profesionalizovana, s obzirom na to da se izborne komisije biraju na predlog političkih aktera i stranaka. Izborne komisije imaju stalni i prošireni sastav, u kojem odlučuju tokom izbornog procesa. Prošireni sastav može da bude dosta brojn, s obzirom da svaka izborna lista ima pravo na jednog člana tokom izbornog procesa.

Izbornim zakonima predviđeni su proporcionalni izbori u okviru jedinstvene izborne jedinice, na sva tri nivoa vlasti. To vodi do neravnomerne geografske zastupljenosti u Narodnoj skupštini, kao i u pokrajinskoj i lokalnim skupštinama. Na primer, u sastavu parlamenta 2022. godine, većina poslanika je iz Beograda (105 od 250).

Iako zakoni garantuju zastupljenost od 40% žena na izbornim listama, procenat žena u Narodnoj skupštini uvek je nešto niži (trenutno 38,4%).

Praćenje izbora tokom protekle decenije pokazuje veliki broj izbornih nepravilnosti, uključujući i različite oblike izborne prevare, kao što je kupovina glasova, zastrašivanje birača, kao i široke zloupotrebe javnih resursa u toku izborne kampanje (tzv. funkcionerska kampanja).

Zloupotreba javnih resursa je fenomen do kog dolazi kako u novim demokratijama, tako i u zemljama sa dugom demokratskom tradicijom. U praksi obuhvata od pritisaka koji se vrši na državne službenike i druge zaposlene u javnom sektoru do korišćenja javnih resursa tokom izborne kampanje (tzv. funkcionerska kampanja). Na primer, to može biti pojavljivanje u kapacitetu javnog funkcionera dok se vodi aktivna kampanja za političku stranku pojavljivanjem na stranačkim izbornim dešavanjima ili promovisanje aktivnosti vlade (npr. otvaranje fabrika ili puteva), što dovodi do nepravedne prednosti u odnosu na opozicione kandidate koji ne mogu da koriste takve resurse.

Medijska cenzura u Srbiji je takođe pitanje koje izaziva zabrinutost, jer se za većinu medija sa nacionalnom pokrivenošću veruje da ih kontroliše vlast, što sprečava ravnopravan pristup medijima svim kandidatima da predstavljaju svoje stavove.

U svom izveštaju o prevremenim parlamentarnim i predsedničkim izborima održanim u aprilu 2022. godine, OEBS/ODIHR je zabeležio: „Iako su osnovne slobode uglavnom poštovane tokom izborne kampanje, kombinovani uticaj nejednakog pristupa medijima, neprikladan pritisak na zaposlene u javnom sektoru da podrže nosioce funkcija, ogromne razlike u finansiranju predizborne kampanje i zloupotreba javnih resursa doveli su do neravnopravnih uslova za kandidate“.

POLITIČKE STRANKE U SRBIJI

U okviru slobode udruživanja u širem smislu, Ustavom Srbije garantovano je slobodno osnivanje političkih stranaka. Politička stranka može da se osnuje uz podršku najmanje 10.000 građana, dok je za političku stranku nacionalnih manjina potrebno 1000 potpisa. Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave vodi Registar političkih stranaka, a trenutno on je u njemu 124 stranke, iako su mnoge od njih neaktivne i ne učestvuju na izborima.

Političku stranku (a isto važi i za udruženja), može da zabrani Ustavni sud, ukoliko njene aktivnosti usmerene na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje. Ustavni sud je 2012. godine zabranio organizaciju „Obraz“, jer je radila na kršenju zajemčenih ljudskih i manjinskih prava i podsticala nacionalnu i versku mržnju. Tokom proteklih godina, nastaju novi oblici političkog aktivizma i građanskog učešća, u obliku neformalnih građanskih inicijativa i društvenih pokreta („Ne dalvi mo Beograd“; „Ođbranimo reke Stare Planine“, „Ođbranimo šume Fruške gore“ itd), koji protestuju protiv infrastrukturnih i urbanističkih projekata i izgradnje mini hidroelektrana. Neki od njih su uzeli učešće na poslednjim parlamentarnim i lokalnim izborima i zauzeli mesta u predstavničkim telima.

Izborni zakoni takođe, pored političkih stranaka, prepoznaju i grupe građana kao političke aktere. Grupe građana mogu da učestvuju na izborima na isti način kao i političke stranke, odnosno mogu da nominuju liste kandidata za izbore, na svim nivoima vlasti. Grupe građana se pojavljuju češće na lokalnim izborima, iako neke imaju predstavnike i u Narodnoj skupštini. Tokom protekle decenije, za Srbiju su opale su vrednosti različitih indeksa kojima se meri demokratija, transparentnost i korupcija, sloboda medija, ali i društvena nejednakost. Na primer, tokom 2020. i 2021. godine, Srbija je zabeležila pad Indeksa percepcije transparentnosti tri godine za redom rangirajući se na 2021) 96 ,(2020) 94) i 101 mestu na svetu (od 180 zemalja).⁹⁶ Ova ocena rezultat je jakog uticaja vlasti na medije, progon nezavisnih kritičara i održavanje nepravičnih izbora, kao i netransparentnost u vezi sa velikim stranim investicijama, što je, na primer, demonstrirano kroz talas javnih protesta protiv spornog projekta eksploatacije litijuma.

---

96 <https://www.transparency.org/en/cpi/2022>

4. DEO

CIVILNO DRUŠTVO I DEMOKRATIJA

„ Pojedinci, grupe, institucije i nevladine organizacije imaju značajnu ulogu i odgovornost u zaštiti demokratije, promociji ljudskih prava i osnovnih sloboda i doprinosu promociji i unapređivanju demokratskih društava, institucija i procesa. „ 97

---

97 Rezolucija Generalne Skupštine Ujedinjenih nacija. „Deklaracija o pravima i odgovornosti pojedinaca“.

Kada je francuski diplomata i politikolog Aleksis de Tokvil posetio Sjedinjene Američke Države (SAD) tridesetih godina 19. veka, najviše ga je oduševila sklonost Amerikanaca ka udruživanju građana prepoznajući u tome njihovu jedinstvenu sposobnost učine demokratiju živom i prisutnom u svakodnevnom životu. Zašto je to tako, kao i mnogi sociolozi pre njega, zaključio da je udruživanje građana vitalni deo zdrave demokratije?

Kao što se navodi u prethodnom citatu, postoje brojni elementi i mere koji su od suštinskog značaja za promociju i zaštitu demokratije. Prva dva dela ovog teksta sadrže pregled uloge i prirode vlasti u demokratiji, principa demokratije i ljudskih prava. Obaveza države da zaštiti prava građana tema je koja se ponavlja, ali takođe i potencijal za ostvarivanje ličnog interesa i korumpiranost državnih zvaničnika. Iz ovih razloga odgovornost da se demokratija sačuva i razvija ne može počivati samo na vlasti. U ovom odeljku saznaćete više o civilnom društvu, kao i o ulozi koju civilno društvo igra u zdravoj demokratiji.

Nakon što pročita ovaj deo teksta, čitalac će moći da razmotri naredne teme:

- Kakvo je značenje civilnog društva?
- Kroz koje je promene pojam civilnog društva prošao od antičkih vremena do danas?
- Koje su funkcije civilnog društva u demokratskom političkom sistemu?
- Kakvo je značenje društvenog kapitala i na koji način doprinosi delotvornosti zajednice?
- Šta je pravo na slobodno udruživanje i zašto je značajno za uspeh civilnog društva?
- Koje izazove predstavlja civilno društvo?
- U kojoj su meri postojali elementi civilnog društva u Srbiji kroz istoriju?
- Koji faktori sprečavaju razvoj civilnog društva i društvenog kapitala u Srbiji?

4.1 DEFINISANJE CIVILNOG DRUŠTVA

KLJUČNE KARAKTERISTIKE CIVILNOG DRUŠTVA

Civilno društvo je javni prostor u kojem ljudi mogu slobodno da se organizuju i udružuju, da razmenjuju interese, preduzimaju aktivnosti u svojim zajednicama, promovišu stavove o pitanjima koja se tiču javnih politika, edukuju javnost, obezbeđuju pravilno funkcionisanje države i zaštitu individualnih prava ili da jednostavno dele hobi kao što je sakupljanje markica.

Civilno društvo se ponekad naziva „trećim sektorom“ javnog života, koji postoji uz ostala dva sektora javnog života, državni i poslovni. Kako se društvena grana koja je toliko raznorodna, a koja može da ispunjava toliko ličnih i javnih funkcija, može posmatrati kao sastavni deo demokratije?

U nekom smislu civilno društvo se može posmatrati kao produžetak društvenog ugovora. U okviru društvenog ugovora prepoznaje se moć kolektivnog, u odnosu na ostvarivanje veće koristi nego što pojedinci sami mogu da ostvare; stoga dolazi do nekih ličnih ustupaka da bi se došlo do ove koristi. Jasan primer je plaćanje poreza državi da bi se održao rad policije ili vojske i obezbedila sigurnost i bezbednost. Stoga može da se postavi pitanje: zašto ne prepustiti državi da se bavi većinom pitanja i ostaviti pripadnike društva da ostvaruju sopstvene pojedinačne interese? Postoji nekoliko odgovora na ovo pitanje. Prvo, takav aranžman bi uskratio građanima osnovne slobode koje se odnose na samoostvarivanje i samoopredeljenje. Društvo u kojem vlast donosi sve velike odluke i pruža većinu usluga takođe teži da postane totalitarističko. Uz to, formiranje udruženja sa drugima omogućava pripadnicima društva da pristupe resursima i da ih podele. Ovaj potencijal dovodi do mogućih ishoda koje pojedinac ne može sam da ostvari. Na ovaj način aranžman je sličan društvenom ugovoru koji se ostvaruje sa vlašću.

Različite su definicije civilnog društva. Prema najuobičajenijoj, civilno društvo se široko definiše kao vrsta dobrovoljne organizacije u kojoj su obični građani aktivno uključeni u javni život. Politički teoretičar 20. veka Jurgen Habermas objašnjava:

Takva udruženja mogu biti u rasponu od, na primer, crkve, kulturnih udruženja, sportskih klubova i debatnih društava do nezavisnih medija, akademija, grupa građana, lokalnih (grass-roots) inicijativa i organizacija koje se bave pitanjima roda, rase i seksualnosti, sve do profesionalnih udruženja, političkih stranaka i sindikata radnika.⁹⁸

Na osnovu Habermasovog objašnjenja može se videti da aktivno angažovanje u životu zajednice, civilnom društvu, obuhvata ne samo jednu već više oblasti javnog angažovanja – počevši od hitnih javnih pitanja, kao što je upravljanje javnim resursima, unapređivanje lokalnih škola i organizovanje protesta protiv postupanja vlasti. Još jedna odlika civilnog društva je da je za učešće građana uobičajeno

---

98 Jürgen Habermas, citiran u Bent Flyvbjerg Bent. "Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society?" *The British Journal of Sociology* 49, No. 2. 1998. str. 210-33.

potrebna inicijativa ili volja. Organizacije civilnog društva (OCD) kontrolišu građani koji rade izvan vlasti, zbog čega se često primenjuje naziv nevladine organizacije (NVO). Na kraju, nadležnosti civilnog društva ne uključuju aktivnosti koje potpadaju pod izričite obaveze države, kao što su donošenje zakona, sudski postupci, odbrana, bezbednost, sprovođenje zakona, spoljni poslovi, kao i vršenje izvršnih ovlašćenja. Međutim, mnoge OCD rade zajedno sa vlastima da bi obezbedile da se zakoni donose i da se resursi i usluge vlasti pružaju onima kojima su potrebni. Pitanja državljanstva, civilnog društva, njihovih funkcija i uloge, za koje se mislilo da su na njih temeljno odgovorila demokratska i liberalna društva Zapada, ponovo su se pojavila devedesetih godina 20. veka u potpuno novom obimu i relevantnosti. Pad Berlinskog zida simbolično je okončao procese koji su se istovremeno dešavali u velikom broju zemalja Istočnog bloka, koji su usloveli pad sovjetskog režima i doveli do oslobađanja i nezavisnosti država koje su bile pod svojetskom vašću. Javno iskazane aspiracije za stvaranjem liberalnih i političkih demokratskih sistema suočile su ove novoformirane države sa mnogim izazovima. Sprovođenje slobodnih i pravičnih izbora, uvođenje i jačanje demokratskih političkih institucija, uspostavljanje elemenata aktivne i participativne političke kulture, formiranje političkih stranaka i partijskih sistema, kao i nezavisno pravosuđe, samo su neki od izazova sa kojima su se novoformirane države (odnosno post-komunističke zemlje) suočavale. Jedno od ključnih pitanja na ovom spisku problema jeste formiranje delotvornog civilnog društva, a samim tim i promovisanje aktivnog građanstva.

Kao što je gore navedeno, definicije civilnog društva su različite. Postoji niz mišljenja o tome koje vrste udruženja spadaju u kategoriju civilnog društva, a koje ne. Da li su političke stranke deo civilnog društva? Da li su to verske grupe? Da li svako udruženja možemo smatrata delom civilnog društva ili to zavisi od ciljeva ovih udruženja?

Neke smernice da bi se razumelo šta podrazumeva civilno društvo a šta ne:

- 1** — Civilno društvo podrazumeva aktivnosti i društvene odnose koji ne potpadaju pod oblast porodičnog života. Ono je jasno u javnom domenu i stoga ne potpada pod uske prijateljske, odnosno rođачke veze i odnose.
- 2** — Civilno društvo podrazumeva aktivnosti i društvene odnose koji ne potpadaju pod oblast poslovanja. Za razliku od Međutim, neke OCD se obrazuju da bi promovisale poslovne interese pojedinaca, grupa, organizacija i korporacija.
- 3** — Iako su političke stranke vrste udruženja koje uglavnom imaju za cilj da steknu moć vlasti, one takođe deluju i kao posredničke organizacije i služe kao veza između države i različitih segmenata civilnog društva. Stoga, zbog svoje prirode, vrste i jedne od funkcija, političke stranke se mogu smatrati delom civilnog društva.
- 4** — Mediji. Kao što je prethodno istaknuto, oblasti države i privrede ne spadaju u okvir aktivnosti civilnog društva. Danas, međutim, teško je povući jasne granice između njih. Mediji su možda najbolji primer koji može da ilustruje ovo pitanje. Zbog svoje prirode, mediji spadaju u kategoriju privrednih grupa jer imaju za cilj sticanje komercijalnog prihoda; međutim, javni interesi se najviše artikulišu i sakupljaju putem medija. Mediji mogu biti uspešni kod mobilisanja javnosti o nekom pitanju. Mobilizacija građana radi ostvarivanja ciljeva zajednice jeste ključna misija i izraz civilnog društva. Stoga, mediji se često posmatraju kao deo civilnog društva (pojam „četvrta grana vlasti“ možda najbolje iskazuje značaj i ulogu medija).

- 5** — Sindikati. Slično medijima, sindikati su zanimljiv slučaj kategorizacije civilnog društva. Prirodno, sindikati su udruženja određenih vrsta radnika koji rade u državnom ili u privatnom sektoru. Oni imaju svoju ekonomsku korist a uobičajeno njihovi zahtevi imaju za cilj da povećaju davanja, unaprede uslove rada ili da promovišu lične ekonomske interese. Iako su sindikati tesno povezani sa oblastima privrede i države, članstvo je uglavnom dobrovoljno, a organizacije postoje radi ostvarivanja ličnih interesa članova kroz zajedničko delovanje, te se stoga smatraju jednim od segmenata šireg spektra civilnog društva.
- 6** — Verska udruženja, crkve i grupe. Ove vrste organizacija su posebne zato što se njihovi članovi okupljaju da bi promovisali besplatne, dobrovoljne i neprofitne interese; one jasno potpadaju pod širi spektar civilnog društva; međutim, njihovi članovi se retko smatraju delom civilnog društva.
- 7** — Različite vrste privatnih udruženja, koja naizgled služe svojim privatnim interesima spadaju u istu kategoriju – npr. udruženja navijača u golfu, fudbalu, kuglanju ili drugih ljubitelja sporta. Iako njihovo funkcionisanje ne podrazumeva odnos sa elementima civilnog društva, to ne znači da se one ne smatraju delom civilnog društva.
- 8** — Različite vrste terorističkih organizacija, ekstremna desnica, ekstremna levica, verski fundamentalisti, nasilne, odnosno fašističke organizacije. Uopšteno gledano, pojam civilnog društva dolazi iz dubina liberalizma (kasnije će o tome više biti reči). Stoga, liberalne vrednosti imaju odlučujuću ulogu u definisanju civilnog društva. Međutim, šta se dešava kada udruženje građana deluje kao da ispunjava sve „kriterijume“ za civilno društvo, čak i kada su njegove vrednosti suštinski u suprotnosti sa liberalizmom i, kao što često biva, jasno podstiču nasilje? Na primer, Al Kaida, Hezbolah, rasističke grupe kao što su Kju kluks klan, Islamska država i slična udruženja, koja su često učestvovala u društvenim aktivnostima i podržavala određene grupacije, sa ciljem jačanja svoje pozicije među ovim ciljnim grupama. Naučnici često koriste pojam „necivilno društvo“ da označe ovakva udruženja. Međutim, teško je povući jasnu granicu između njih, jer ona postoje u istoj sferi kao i organizacije zasnovane na liberalnim vrednostima i deluje kao da ispunjavaju slične kriterijume u odnosu na spoljne karakteristike.

S obzirom da učešće u civilnom društvu može imati brojne oblike, civilno društvo nudi mnoge prilike građanima da se uključe u javnu sferu i da zajednički ostvaruju ciljeve koje bi pojedincima bilo teško da ostvare. Međutim, sama želja za udruživanjem i saradnjom sa drugima nije dovoljna da se obezbedi vibrantno civilno društvo. Da bi se to ostvarilo, u društvu mora da postoji nekoliko uslova koji će biti razmotreni u narednom odeljku.

USLOVI ZA USPEŠAN RAD CIVILNOG DRUŠTVA

Zašto delovanje pojedinaca koji se udružuju sa drugima nije dovoljno da se podrži zdravo i funkcionalno civilno društvo? Da bi se bolje razumeo ovaj argument treba uzeti u obzir slučajeve kada sociolozi govore o postojanju civilnog društva u neliberalnim i nedemokratskim režimima. Na primer, možete se susresti sa pojmovima poput „civilno društvo u Iranu“ ili „civilno društvo u Pakistanu“ – međutim, opšte je prihvaćeno da civilno društvo može delotvorno da funkcioniše samo u demokratskim državama. Kada su prava pojedinaca ograničena, može doći do formiranja organizacija, ali opseg njihovog uticaja, odnosno njihovo polje delovanja, može biti ozbiljno ograničeno. Što je vlada po svojoj prirodi više totalitarska, to je ograničeniji uticaj civilnog društva. U ekstremnom slučaju, „civilno društvo“ može da funkcioniše samo kao marioneta režima. Hitlerove organizacije mladih ili mladi pioniri sovjetskog doba primeri su „dobrovoljnih“ udruženja koja su funkcionisala isključivo kao promoteri vlasti za socijalizaciju mladih u svrhu ispunjavanja ciljeva vlasti. U nacističkom režimu

svrha Hitlerove omladine bila je da se obezbedi da će se mladi u budućnosti pridržavati načela nacizma.⁹⁹

Stedeći elementi moraju biti prisutni da bi se civilno društvo u potpunosti razvilo. To su:

- političke strukture koje štite slobodu udruživanja i slobodu izražavanja;
- decentralizacija vlasti i prenošenje društvenih i drugih odgovornosti na nezavisna tela;
- kultura poverenja i saradnje među pripadnicima društva i vladavina prava.

---

⁹⁹ "Understanding the Role of the Hitler Youth in Nazism." Hitler's Children. <http://www.hitlerschildren.com/article/1431-understanding-the-role-of-the-hitler-youth-in-nazism>

SLOBODA UDRUŽIVANJA I SLOBODA IZRAŽAVANJA

Sloboda izražavanja je sastavni deo razvoja civilnog društva. Pridruživanje onima koji dele zajedničke interese, vrednosti odnosno ciljeve primarni su razlozi za postojanje civilnog društva. Bez prava na slobodno izražavanje mišljenja, pojedinci bi oklevali da razmene stavove koji nisu uobičajeni, koji su kontroverzni ili kritikuju postupanje vlasti. Preduslov je garancija da neće biti odmazde vlasti zbog izražavanja stavova u javnom prostoru. Bez ovog prava, pojedinci bi zadržali svoje stavove, interese i kritiku za sebe. Podjednako je značajna sloboda udruživanja, a to je pravo da se formiraju društva, klubovi ili organizacije i da se sastaju da bi se radilo na ostvarivanju zajedničkih interesa bez mešanja vlasti. To ne znači da vlast ne može da uspostavi osnovne smernice za formiranje, odnosno regulisanje organizacija, ali uopšteno gledano organizacija treba da upravlja sama sobom. Sposobnost za dobrovoljno pridruživanje ili napuštanje organizacije još jedna je značajna garancija u okviru ovog prava. Značaj slobode udruživanja za demokratsko društvo, može se videti na primeru Australije, gde je viši sud potvrdio značaj ovog prava, sa obrazloženjem da je ovo pravo

sredstvo za ostvarivanje mnogih drugih građanskih, kulturnih, ekonomskih, političkih i socijalnih prava.¹⁰⁰

Zajedno, ova dva prava predstavljaju osnov na kojem pojedinci mogu kolektivno i javno da ostvaruju zajedničke interese.

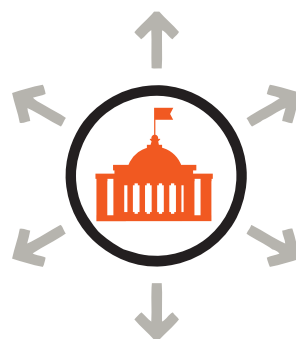
---

100 "Freedom of Association." Australian Human Rights Commission. www.humanrights.gov.au

PRENOS DRUŠTVENIH ODGOVORNOSTI I DECENTRALIZACIJA VLASTI

Država ima određene odgovornosti pred biračima, uključujući društvene, ekonomske, zakonodavne i druge vrste obaveza. Na osnovu teorije liberalizma, ljudi prave državu da bi ispunila određene obaveze, a odriču se svog prava na apsolutnu slobodu da bi obezbedili ispunjavanje ovih obaveza. Međutim, u demokratskoj državi koju karakteriše (a možda čak i pokreće) jako civilno društvo, država prenosi određena prava i obaveze. Nekomercijalna udruženja, npr. pozorišta, škole, obdaništa, uživaju određeni stepen slobode, dok su istovremeno u određenoj meri odgovorna državi. Pored toga, organizacije civilnog društva (OCD) mogu da igraju važnu ulogu u obezbeđivanju primene zakona i prava na sve građane. Na primer, lokalne organizacije koje organizuju obuku i pružaju podršku ženama koje ulaze na tržište rada mogu podržati zakon koji zabranjuje rodnu diskriminaciju prilikom zapošljavanja.

U veoma centralizovanim sistemima, na upravljanje se primenjuje pristup odozgo na dole; stoga, ima veoma malo doprinosa sa lokalnog nivoa i ne traži se artikulisanje interesa odozdo. Takvi sistemi podstiču zavisnost od centralne vlasti i mogu da uguše dobrovoljno učešće u javnom životu na lokalnom nivou. Uslov za civilno društvo je dobrovoljna priroda udruživanja radi ostvarivanja interesa. Kada se ovlašćenja rasporede, odnosno decentralizuju, povećavaju se prilike za učešće u lokalnom upravljanju a bolje se zastupaju interesi sa lokalnog nivoa. To, zauzvrat, može da osnaži pojedince za učešće u javnom životu, a društvene grupe se formiraju na osnovu nezavisno artikulisanih interesa i ciljeva.¹⁰¹ Na taj način elementi civilnog društva mogu da obuhvataju različite NVO, odnosno grupe građana sa izuzetno širokim opsegom aktivnosti, od zastupanja za ljudska prava sve do pokreta protiv prohibicije, dobrotvornih organizacija, fondacija u zajednici, zadruga, organizacija za zaštitu životne sredine, inicijativa za čuvanje reda u zajednici i tako dalje.

---

101 Marcia A. Weigle and Jim Butterfield. "Civil Society in Reforming Communist Regimes: The Logic of Emergence." *Comparative Politics* 25, No. 1. 1991. str. 1-23

KULTURA POVERENJA I SARADNJE

Francis Fukujama (rođen 1952) je ugledan američki politikolog, koji je opširno pisao o ulozi koju poverenje među pojedincima igra u podsticanju saradnje unutar udruženja izvan porodice ili vlasti. On navodi da bez poverenja, odnose, ako do

Francis Fukujama
(rođen 1952. godine)

---

njih dođe, čuvaju i opterećuju pravnički ugovori i procesi.¹⁰² On dalje zastupa da je u zemljama u kojima je nizak nivo međusobnog poverenja među pojedincima, visok stepen zavisnosti od države. Kada ljudi ne mogu da se okupe i reše probleme tako što pomažu jedni drugima, tako što veruju jedni drugima i podržavaju se, oni očekuju da će država rešiti ove probleme. Na ovaj način, s obzirom da se država meša u domen njihovih privatnih aktivnosti, stepen sloboda i nezavisnosti ovih građana je smanjen. Neki sociolozi smatraju da je kultura poverenja

i saradnje od najvećeg značaja za uspeh civilnog društva, te će ove teme biti detaljnije obrađene u narednim odeljcima.

Mnogi uslovi o kojima se govori u ovom odeljku nisu postojali tokom perioda sovjetske i komunističke vladavine u Istočnoj Evropi. Totalitarističke vlasti su koristile zakone i zastrašivanje da bi ograničile uticaj, pa čak i postojanje funkcionalnog civilnog društva. Razvoj neophodnih uslova postao je primarni cilj onih koji prihvataju ideale liberalne demokratije. Bivši predsednik Češke Republike, Vaclav Havel, rekao je u svom govoru u aprilu 1999. godine:

---

102 Francis Fukuyama. "Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity." New York: Free Press. 1995.

Totalitaristički sistem komunističkog tipa mogao je tu i tamo da koegzistira s privatnim vlasništvom, a ponekad čak i privatnim preduzetništvom; nikada nije mogao, principijelno, da koegzistira sa razvijenim civilnim društvom. Pravo civilno društvo je istinski osnov demokratije i totalitaristička vlast nikada, po definiciji, ne može sa njim da se pomiri.¹⁰³

VEŽBA 1

KOLIKO DALEKO TREBA DA IDE ZAŠTITA SLOBODE GOVORA I UDRUŽIVANJA?

U nastavku se nalaze dva stvarna primera OCD čije je postojanje kontroverzno. Pročitajte oba slučaja, a zatim odgovorite na pitanja u nastavku.

¹⁰³ Václav Havel. "Václav Havel's Civil Society Symposium." Macalester College, Minneapolis / St. Paul, U.S.A. April 1999. http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=106_aj_projevy.html_mo0.

STUDIJA SLUČAJA: KKK U SAD

Aktivno civilno društvo i zaštita prava na udruživanje često se smatra preduslovom zdrave demokratije. Ponekad poštovanje ovog principa može dovesti u pitanje norme i vrednosti većine u društvu. U Sjedinjenim Američkim Državama, Kju kluks klan (KKK) je organizacija čije su vrednosti uznemiravajuće, pa čak i ugrožavajuće za mnoge (KKK je poznat po svojim rasističkim stavovima i delovanju), pa ipak pravo na postojanje ove organizacije je podržano mnogo puta. Vrhovni sud SAD je 1969. godine imao slučaj koji se odnosio na pripadnika KKK, g. Brandenberga, koji je osuđen za krivično delo kada je održao govor na skupu klana i zagovarao preduzimanje osvetoljubivog delovanja protiv vlasti. Zakon koji je prekršio propisivao je krivično delo javnog istupanja i zagovaranja raznih nezakonitih aktivnosti.¹⁰⁴ Vrhovni sud je presudio da je pravo na slobodu govora g. Brandenberga prekršeno, a da se govor može sprečiti samo ako namerava da izvrši, i ako postoji verovatnoća da će dovesti do izvršenja „neposrednog nezakonitog dela“. Ako to nije slučaj, čak je i govor kojim se zagovara nasilje zaštićen.¹⁰⁵ Vođe Američke unije za građanske slobode (*American Civil Liberties Union, ACLU*), vodeći branitelji građanskih prava u SAD, često brane pravo svijuu na slobodu govora i udruživanja. Na internet prezentaciji ACLU objašnjeno je sledeće:

Kada bi se štitile samo popularne ideje ne bi nam bio potreban Prvi amandman¹⁰⁶. Istorija nas uči da prva meta represije vlasti nikada nije poslednja. Ako ne stanemo u odbranu prava na slobodu govora najnepopularnijih među nama, čak iako se njihovi stavovi protive etici same slobode za koju se zalaže Prvi amandman, onda ničija sloboda neće biti obezbeđena. U tom smislu, sva prava u okviru Prvog amandmana su „nedeljiva“.¹⁰⁷

104 "Brandenburg v Ohio." <https://www.oyez.org/cases/1968/492>.

105 "Freedom of Expression." American Civil Liberties Union.

106 U okviru Prvog amandmana Ustava SAD garantuje se se sloboda govora, veroispovesti, štampe, kao i pravo na mirni protesti i molbu vladi.

107 *Ibid.*

STUDIJA SLUČAJA: POKRETI KRAJNJE DESNICE U SRBIJI OTAČASTVENI POKRET OBRAZ

Pokreti krajnje desnice prisutni su u Srbiji još od oružanih sukoba i raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1990-ih. Generalno, ti pokreti su razvili ideologiju zasnovanu na srpskom nacionalizmu, očuvanju patrijarhalne porodice i protivljenju istopolnim brakovima, antiglobalizmu, zalaganju za jačanje veza sa takozvanom „majkom Rusijom“ i slavljenju slovenskih korena. Jedan od najstarijih i najreprezentativnijih među ovim pokretima je ultradesničarska organizacija Otadžbinski pokret Obraz, koju je vodio Mladen Obradović. Ovaj pokret postao je najpoznatiji po kontinuiranom širenju govora mržnje protiv različitih manjina u društvu. Učestvovali su u brojnim neredima, poput paljenja Bajrakli džamije u Beogradu, pisanja grafita govora mržnje i prijetnji ljudima druge vere, poput povika „Ubij, kolji, da sektaši ne postoje“, antisemitskih izjava i napada o LGBT aktivistima. Ustavni sud Srbije zabranio je u junu 2012. aktivnosti ove organizacije. Ključni argumenti za zabranu su bile brojne nasilne akcije Obraza, među kojima su organizovani napadi na pripadnike LGBT+ populacije i policiju na Paradi ponosa u Beogradu 2010. godine. Krvavi bilans ovih nereda je 140 povređenih, uglavnom policajaca. Presuda Ustavnog suda Srbije zasnovana je na relevantnim zakonima Republike Srbije – Zakonu o udruživanju (član 3) i Zakonu o zabrani diskriminacije. U Zakonu o udruženju obrazložena je odluka na osnovu izjave „Udruženje je zabranjeno zbog dela kojima se krše ljudska i manjinska prava i izazivaju nacionalna i verska mržnja“. Kako Zakon takođe navodi, „ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalnog integriteta Republike Srbije, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava, niti podstrekavanje i izazivanje nejednakosti, mržnje i netrpeljivosti na osnovu rase, nacionalne, vjerske ili druge pripadnosti ili opredjeljenosti, kao i na osnovu pola, fizičkih, psihičkih ili drugih karakteristika i sposobnosti. Osim toga, njihove aktivnosti se kvalifikuju kao dela diskriminacije, regulisanog Zakonom o zabrani diskriminacije. Međutim, pokret Obraz nastavio da deluje danas pod nešto drugačijim nazivom - Srpski obraz, prvo neformalno, a potom i zvanično je registrovan pod novim imenom, u suprotnosti sa ranije donetom ustavnom zabranom.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE –

- Zašto treba da vrednujem pravo na slobodu izražavanja i udruživanja drugih?
- Da li verujem da grupama treba da bude dozvoljeno da se organizuju (obrazuju organizaciju, održavaju skupove, itd) čak i ako se ne slažem sa njihovom porukom ili ciljevima?
- Da li bih štutio/la nečije pravo na mirno okupljanje ako se ne slažem sa porukom skupa? Zašto bih, odnosno zašto ne bih?

4.2

ISTORIJSKI PREGLED CIVILNOG DRUŠTVA U EVROPI

Koncept „civilnog društva“ ima korene u staroj Grčkoj. Grčka grad-država Atina bila je poznata po visokom nivou kulturnog razvoja i demokratije. Kao što je objašnjeno u prvom poglavlju ove knjige, građanima u Atini bilo je dozvoljeno da aktivno učestvuju u javnom životu i da imaju priliku da slobodno izraze svoje stavove i ideje. Vlast nije u potpunosti diktirala politički i javni život Atine. Inicijative građana su takođe igrale ulogu u političkom i javnom životu metropole. Ove akcije bile su prvi izdanci civilnog društva. Međutim, ove aktivnosti građana bile su ograničene samo na slobodne muškarce rođene u gradu-državi Atini.

U staroj Grčkoj, pojmovi civilnog društva i države bili su sinonimni. Civilno društvo je postojalo tamo gde su postojali politički subjekti, odnosno „polis“. Pojam građana i građanstva po prvi put je razmatran u Aristotelovoj „Politici“, a on je prvi i upotrebio pojam „civilno društvo“. U 4. veku p.n.e. Aristotel, veliki grčki filozof iz Atine, napisao je u svom delu „Politika“, da je čovek političko biće koje pronalazi svrhu i samoostvarenje u civilnom društvu ili politeji (državi). Polis (za razliku od drugih vrsta javnog udruživanja) je oblik organizovanja u kojem se ljudi okupljaju da bi radili na zajedničkim poslovima. Za Aristotela, civilno društvo bilo je iznad svih ostalih udruženja jer je kombinovalo sva ostala udruženja, uključujući porodicu, selo, rođake i zajednicu. On je smatrao da je civilno društvo jedino udruženje čiji je cilj da ostvari opšte dobro, nasuprot dobra za jedan od njegovih delova, npr. porodicu.

Aristotelova definicija građanina je neko ko učestvuje u pravosudnim i političkim aktivnostima. Međutim, Aristotel je zaključio da vrlina dobrog čoveka i dobrog građanina nije ista. Ko je prema Aristotelu dobar građanin? Odgovor je da dobar građanin poštuje zakone, dok je dobar čovek neko ko ima određene moralne vrline

i druge lične karakteristike. Za Aristotela, dobro građanstvo znači ispunjavanje građanskih dužnosti i povezano je sa poštovanjem zakona. On je naveo

Građanin je onaj ko učestvuje u upravi i upravljanju. On se razlikuje u različitim vidovima vlasti, ali je najbolje stanje onaj ko može i želi da se njime upravlja i da upravlja imajući u vidu život vrline.¹⁰⁸

Naglasak na „imajući u vidu život vrline“ je značajan da bi se razumeo viši poziv da se služi opštem dobru putem javnog udruživanja i političke aktivnosti, ne samo ličnim ciljevima.

Iz Aristotelovih dela vidimo da je pojam ostvarivanja opšteg dobra udruživanjem sa drugim građanima postojao u staroj Grčkoj. Primer zajedničke akcije građana, na koju ih nije prinudila vlast, bila je policija u staroj Atini. Nije postojala stalna vojska, samo je mali broj robova koji su služili magistratu Atine, a državne odluke su se sprovodile i bezbednost osiguravala uglavnom putem građanske milicije.

Većina glavnih zadataka policije – istrage, hvatanje, procesuiranje, pa čak u nekim slučajevima i sprovođenje sudskih odluka – obavljali su sami građani. Jer su privatna inicijativa i samopomoć bili pravilo... Ovde kažnjavanje nije bilo posledica prinude od strane centralne vlasti, već nezavisna samoregulacija od strane zajednice... Jer je većina funkcija koju moderna država sada poverava birokratiji, policiji ili pravosuđu, bila izvršena u raznovrsne društvene institucije...¹⁰⁹

U srednjem veku je prekinut razvoj civilnog društva. Kako je rasla moć crkve i države, a apsolutna monarhija prevladala u mnogim državama, zaustavljen je razvoj civilnog društva kao ideje i pojma. To je posledica feudalnog društva koje se formiralo tamo gde je verska ideologija bila usmerena isključivo na ostvarivanje zavisnosti podanika od države i crkve. Stroga poslušnost crkvi i monarhiji obeshrabrivala je privatne inicijative. U takvim uslovima civilno društvo nije moglo da se razvija.

U periodu Renesanse (1300-1700) feudalizam je počeo da se raspada kako je apsolutna vladavina crkve gubila na snazi. Počeo je da se formira kapitalizam, što je proizvelo srednju klasu koja je dovela u pitanje postojeće društvene strukture.

108 Aristotle. "Politics." Kitchener, 1999.

109 Robert Long. "Civil Society in Ancient Greece: The Case of Athens." 1998.

Ovoj društvenoj pobuni dodato je i oživljavanje demokratskih ideja iz Grčke i Rima i uticaj političkih filozofa Tomasa Hobsa i Džona Loka, koji su, slično Aristotelu, smatrali da su civilno društvo i država sinonimi.

Za razliku od Aristotela, Hobs je verovao da je civilno društvo veštačko nasuprot prirodnom, da proističe iz logičkog rasuđivanja, pristanka i jedinstva među ljudskim bićima. Međutim, ovi faktori su nedovoljni da dovedu do toga da civilno društvo (ili država) uspešno štiti građanska i politička prava građana. Zapravo je potreban vrhovni autoritet odnosno vlast koji će štititi ključni cilj stvaranja civilnog društva i obezbediti njegovu realizaciju. Stoga, iz Hobsovog rezonovanja sledi da postojanje vrhovnog autoriteta države dovodi do postojanja civilnog društva odnosno političke zajednice.

Lok je verovao da ljudi, obzirom da su napustili svoje prirodno stanje, transformišu svoje prirodne slobode u građanske (odnosno političke) slobode sklapanjem društvenog ugovora, koji predstavlja zajednicu ljudi zasnovanu na principima lične slobode, formiranu kao jedinstveno političko telo. Civilno društvo se razlikuje od „prirodnog društva“, gde ljudi postupaju bez ikakvih ograničenja. Na taj način „civilni“ aspekt društva predviđa ograničenja koja ljudi sami sebi dobrovoljno nameću. Umesto toga, život im je bezbedniji i sigurniji, ili drugačije rečeno, civilizovaniji. Ova ideja civilnog društva potiče od razmišljanja osnivača liberalizma. Shvatanje države kao „javnog ugovora“ i principa dobrovoljnog sporazuma ljudi, blizak je shvatanju samog civilnog društva.

**Georg Vilhelm
Fridrih Hegel
(1770-1831)**

Nemački filozof Hegel (1770-1831) takođe je doprineo poimanju civilnog društva. On je prvi napravio razliku između civilnog društva i političkog društva i pripisao savremeno značenje ovom pojmu. Upotrebio je pojam „civilno društvo“ da označi nepolitička udruženja ljudi koja imaju za cilj promovisanje raznovrsnih, različitih, a ponekad i suprotstavljenih interesa pojedinaca.

Hegel je isticao tri različita nivoa ljudskog postojanja: porodica, civilno društvo i država.

Međutim, takođe je verovao da je osnov postojanja civilnog društva država – jaka, bezlična institucija koja stoji iznad svih interesa i jednako se stara o svima. S druge strane, civilno društvo je izraz ličnih interesa, iako su ovi interesi vođeni zajedničkim javnim interesima. On je zastupao stav da je civilno društvo postavljeno između porodice i države kao udruženje organizacija ili institucija koje preduzimaju one vrste aktivnosti u zemlji koje vlada ne može ili neće da obavlja.

Ovaj kratak istorijski pregled pojašnjava nekoliko stvari o civilnom društvu. Prvo i pre svega, čak i u stara vremena, ljudski rod je pokušavao da pronađe načine da se zajednički organizuje i sledi zajedničke interese. Drugo, uslovi u društvu mogu da podstiču ili ograničavaju ove impulse, kao što je stroga poslušnost koju je zahtevala crkva u srednjem veku. Takođe se smatra da je pojam civilnog društva ugrađen u mišljenje osnivača liberalizma. I na kraju, vlast igra centralnu ulogu u razvoju i „vrsti“ civilnog društva koje iz toga proističe.

4.3

DEMOKRATSKE FUNKCIJE CIVILNOG DRUŠTVA

HAVEL I ULOGA CIVILNOG DRUŠTVA U DEMOKRATIJAMA

Vaclav Havel
(1936-2011)

Vaclav Havel (1936–2011) bio je češki državnik, pisac i bivši disident, koji je bio prvi predsjednik Češke Republike od 1993. do 2003. godine i doprineo savremenom poimanju civilnog društva. Prema Havelu, civilno društvo, prvo i pre svega, generiše i promovise pluralizam. Pluralizam podrazumeva konkurenciju, koja proizvodi kvalitet. U svim sferama, od ekonomskih, tržišnih i komercijalnih aktivnosti do sfere privatnih interesa, opšta konkurencija, kada se sprovodi pravično i transparentno, dovodi do kvaliteta kada najbolja ideja pobedi. Oslanjanje na kapacitet centralnih vlasti ili centralnih tela da uvek odlučuju šta je najbolje vremenom dovodi do regresa. Što je veća moć, veće su inicijative koju centralna vlast može da preduzme, a veći su i rizici od monopolizacije vlasti. Kao što je Havel rekao

Ako želimo slobodu, moramo da obezbedimo pravo na postojanje i onome što predstavlja njen izraz i stvarno ostvarivanje; odnosno civilnom društvu.¹¹⁰

---

110 Václav Havel. "Václav Havel's Civil Society Symposium." Macalester College, Minneapolis / St. Paul, U.S.A. April 1999.

Njegova druga tvrdnja je da što više civilno društvo napreduje, to je domaća politička situacija stabilnija. Civilno društvo štiti građane od prekomernog uticaja promena u centru političke moći. Kao što je pokazao model političkih sistema Dejvida Istona¹¹¹, provodnici odnosno civilno društvo služe kao posrednici između vlasti i običnih građana. Stoga, jaka veza između njih podrazumeva da sistem može da održi ravnotežu, a stoga i stabilnost, čak i kod teških političkih promena. On apsorbuje na nižim nivoima neke od efekata takvih promena i ublažava ih. Kao što je Havel zabeležio, u funkcionalnom civilnom društvu, promena vlasti ne mora da predstavlja „oluju koja ne ostavlja ništa za sobom“.¹¹² Kada je civilno društvo slabo razvijeno, sve promene do kojih dolazi u političkom centru snažno utiču na pripadnike civilnog društva, a kasnije i na vlast. Stoga, vlast mora da se bavi pitanjima kojima inače ne bi morala da se bavi. Često, po Havelovom mišljenju, ovim pitanjima se bavi na uštrb stvari koje su isključiva odgovornost države i ne može ni jedna druga institucija da ih reši. Uz to, proširenje takvih obaveza često je praćeno porašću autoritarizma. Što više moći ostane u centru, povoljniji su uslovi da će takve snage steći širu kontrolu.

Još jedan faktor koji Havel ističe čisto je ekonomski. Ponekad kada država plaća nešto, potrebna su veća finansijska sredstva zbog birokratije, jer se gube veliki iznosi u prenosu na gore, a potom ponovo na dole. Nasuprot tome, OCD ne moraju da se suočavaju sa istim birokratskim okolnostima. Konačno, važan aspekt civilnog društva o kojem Havel govori je činjenica da ljudi nisu samo proizvođači, ostvarivači dobiti odnosno potrošači; iznad svega, oni su politička bića. Prema Aristotelu, sastavni deo ljudskih bića je njihova želja za kontaktom, za odnosima i za udruživanjem sa drugim ljudskim bićima. Civilno društvo je oblik organizovanja gde ljudi najbolje mogu da izraze svoju prirodu i sebe. Stoga, civilno društvo ima brojne važne funkcije za pojedince i demokratska društva.

---

111 David Easton. "An approach to the Analysis of Political Systems." World Politics Vol. 9, No. 3. April 1957. str. 383-400.

112 Václav Havel. "Václav Havel's Civil Society Symposium." Macalester College, Minneapolis / St. Paul, U.S.A. April 1999.

LERI DAJMOND – DESET FUNKCIJA CIVILNOG DRUŠTVA

Leri Dajmond
(rođen 1951)

Ugledni savremeni američki politikolog Leri Dajmond (rođen 1951. godine) takođe je istraživao i pisao dosta o ulozi i funkciji civilnog društva u nedemokratskim ili delimično demokratskim državama.

Dajmond razlikuje deset ključnih funkcija civilnog društva u okviru konsolidacije demokratije.¹¹³

Hajde da razmotrimo svaku od ovih funkcija.

1.

Prva demokratska funkcija civilnog društva je da pruži „osnov za ograničavanje državne moći“. Ova funkcija ima sledeće dve dimenzije: civilno društvo prati i ograničava (kada je potrebno) ostvarivanje moći u demokratskom političkom sistemu. Dajmond takođe veruje da u nedemokratskom, autoritarnom sistemu upravljanja, institucije civilnog društva (odnosno njihovi začeci) postaju mehanizmi koji vrše funkciju demokratizacije vlasti.

2.

Zajedničke funkcije OCD u demokratskim (kao i u nedemokratskim) političkim sistemima su sledeće: socijalizacija i mobilizacija građana, artikulisanje političkih interesa, njihovo prikupljanje i podizanje opšte svesti. Kada su OCD naročito aktivne i široko uključene u bavljenje stvarnim problemima, one takođe daju dobar primer drugim građanima.

---

113 Larry Diamond. "Rethinking Civil Society: Toward Democratic 33 Consolidation." *Journal of Democracy*, 5(3). 1994. str. 4-17.

3.

Civilno društvo, kao udruženje različitih grupa sa raznovrsnim interesima, ključno je za razvoj demokratskih atributa, kao što su tolerancija, saradnja, poštovanje suprotnih stanovišta, konsenzus i kompromis. Iako su u svakoj demokratskoj državi sve ove vrednosti legalizovane i formalizovane na zakonodavnom nivou, da li su vrednosti koje primenjuje i uspostavlja država na vertikalnom nivou svrsishodne i važne običnim građanima je drugo pitanje. Država ne može sama da se bavi ovim problemima, naročito ako je društvo heterogeno i manje tolerantno. Uz to, ovim društvima uopšteno gledano nedostaje iskustvo demokratskog upravljanja. Uspostavljanje i praktikovanje ovih vrednosti od strane građana putem OCD na horizontalnom nivou daleko je efikasnije i delotvornije.

4.

Civilno društvo takođe može da služi demokratiji tako što predstavlja dodatne kanale kroz koje građani mogu da artikuliraju raznovrsne interese i time obezbede veću mogućnost da se ovi interesi uravnoteže. Na taj način, kada postoji jako civilno društvo, političke stranke nisu više jedino sredstvo za artikulisanje interesa građana i širenje dometa glasova građana. Prema Dajmondu, ova funkcija je naročito važna kada su demokratske institucije slabe, kao i za davanje tradicionalno isključenim grupama – kao što su žene i verske, etničke ili rasne manjine – pristupa vlasti. Za ove istorijski marginalizovane grupe, civilno društvo postaje oblast gde mogu najbolje da artikuliraju svoje interese.

5.

Bogato pluralističko civilno društvo nastoji da štiti i zastupa čitav niz različitih interesa koji se razmimoilaze, a time se promoviše ideja pluralizma. Kada se pojedinci sa raznorodnim interesima pridruže raznim organizacijama da bi radili na ostvarivanju tih interesa, verovatno će se sukobiti sa radikalno suprotnim idejama i pristupima. U zajedničkom pravnom prostoru, svi akteri poštuju iste zakone i stoga, povezujući se sa različitim vrstama ljudi koji imaju političke ideje koje se razmimoilaze, najverovatnije je da će postati otvoreniji da traže kompromis i konsenzus. Pore toga, svaki akter uči da toleriše ili da se barem navikne na različite ideje.

6.

Još jedna funkcija civilnog društva, kao institucije kojoj je cilj konsolidovanje demokratije, jeste pronalaženje i angažovanje novih političkih lidera, slično političkim strankama. Često u OCD koje uspešno funkcionišu, njihovi lideri i aktivisti stiču veštine i iskustvo, što ih potom kvalifikuje da zauzimaju visoke pozicije u vlasti i da se pridružuju stranačkoj politici. Na taj način, šesta funkcija civilnog društva, prema Dajmondu, jeste obuka političkih lidera. Radnici u civilnom društvu uče kako da organizuju i motivišu ljude, kako da planiraju i sprovode aktivnosti prikupljanja sredstava, te stoga postanu iskusni u radu sa međunarodnim, odnosno nacionalnim donatorima.

7.

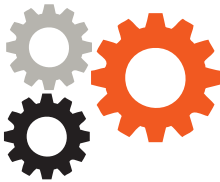
Civilno društvo može da igra važnu ulogu u konsolidaciji demokratskog političkog sistema. U tranzicionim nekonsolidovanim demokratijama, segmenti civilnog društva – a naročito NVO – često preuzimaju funkcije kao što je reforma izbornog sistema, praćenje izbora, pisanje planova za demokratizaciju stranaka i decentralizaciju vlasti i promovišu sprovođenje ovih planova kroz reformu pravosuđa, praćenje rada zatvora itd.

8.

Mediji kao jedan od segmenata civilnog društva služe kao sredstvo za pružanje informacija javnosti o aktivnostima vlasti, problemima u zemlji, itd. Nezavisne organizacije takođe mogu pružiti građanima teško stečene informacije o aktivnostima različitih grana vlasti, informacije koje teško da su pristupačne običnim građanima; uz to, mediji pokrivaju ne samo stavove vlasti, već i različita mišljenja i procene.

9.

Civilno društvo igra pozitivnu ulogu u sprovođenju novih ideja i reformi u državi, naročito u oblasti ekonomije. Ekonomske reforme svakako potpadaju pod funkciju države; međutim, civilno društvo može da pripremi i informiše obične građane o ovim reformama. Ekonomske reforme zahtevaju širu podršku javnosti. One se uobičajeno sprovode brzo i prinudno da bi se odgovorilo na krizne situacije koje su prilično bolne; takve su i dugoročnije reforme radi održivog razvoja.

10.

Kada civilno društvo može uspešno da doprinese unapređenju demokratizacije, poboljšanju izbornog sistema i praćenju izbora, zaštiti ljudskih prava i informisanju javnosti o reformama i državnim inicijativama uopšte, koristeći jezik koji razumeju obični građani, ono učvršćuje legitimitet političkog sistema. Što je jači legitimitet, to je veće poštovanje građana prema državi i njihova dobrovoljna poslušnost, što dovodi do visokog nivoa poverenja. Na taj način, deseta funkcija civilnog društva u mnogome zavisi od uspeha preostalih devet funkcija.

VEŽBA 2

KAKO CIVILNO DRUŠTVO MOŽE DA DOPRINESE DEMOKRATSKIM REFORMAMA

Leri Dajmond navodi da

Politička reforma radi unapređenja ili izgradnje odgovornosti institucija može doći iz četiri moguća izvora: iznutra, odozgo, spolja i odozdo.¹¹⁴

U istom radu Dajmond dalje navodi da

delotvorna reforma korumpiranih... političkih sistema karakteristično mora da potekne izvan političkog sistema... unutar zemlje, iz civilnog društva,

i poziva da nekoliko oblasti civilnog društva formiraju koalicije koje bi dovele do demokratskih reformi. Dajmond je istakao sedam vrsta OCD koje bi mogle igrati ulogu u ovom procesu. Pogledajte spisak u nastavku i odgovorite na pitanja koja slede. Obavezno primenite principe o kojima su govorili i Havel i Dajmond prilikom odgovora:

- Građanske organizacije: Organizacije civilnog društva koje deluju na nacionalnom nivou i fondacije čija je eksplicitna svrha da vode kampanju za transparentnost, odgovornost, građansko učešće, ljudska prava i produblјivanje demokratije.
- NVO usmerene na neko pitanje, „pokreti“: za životnu sredinu, ženska prava, zaštitu potrošača, mir, socijalnu pravdu, prava manjina i tako dalje.
- Tradicionalne sektorske interesne grupe: poslovne, radne studentske, advokatske, lekarske i druge stručne organizacije.

¹¹⁴ Larry Diamond. "What Civil Society Can Do to Reform, Deepen, and Improve Democracy." Tokyo, June 12-13, 2001. <https://web.stanford.edu/~ldiamond/papers/civJap.pdf>

- Verske institucije, organizacije i mislioci.
- Kulturne organizacije na nacionalnom, opštinskom nivou i na nivou zajednice.
- Informativne i edukativne organizacije, naročito centri znanja i fondacije, ali i univerziteti mogu da igraju značajnu ulogu.
- Rekreativni i društveni klubovi.

PITANJA

1. Pogledajte navedene vrste organizacija i razmislite, koje bi prednosti pripadnici ovih organizacija posedovali, a koje bi pomogle da se omoguće demokratske reforme?
2. Dajmond poziva na pravljenje koalicija OCD, kao i između OCD i vlasti. Gde vidite potencijal za koalicije i u koju svrhu?

VEŽBA 3

ANALIZA STUDIJE SLUČAJA ORGANIZACIJA CIVILNOG DRUŠTVA

Upravo ste pročitali četiri primera na koji su način OCD igrale centralnu ulogu u oblikovanju budućnosti svojih zemalja. Pogledajte koje su aktivnosti ove grupe preduzele i ispunite zadatke u nastavku.

- Analizirajte druge funkcije koje ove organizacije igraju u društvu na osnovu 10 funkcija civilnog društva koje je zabeležio Leri Dajmond.
- Koji faktori mislite da su doveli do uspeha ovih organizacija?
- Šta ste saznali o civilnom društvu iz ovih primera?

PRIČA O POLJSKOJ: POKRET SOLIDARNOSTI

Izbor poljaka Jovana Pavla II za poglavara Rimokatoličke crkve dao je novi procvat i podsticaj disidentskom pokretu koji je pokrenut u Poljskoj početkom 1970-ih. Jovan Pavle II je uživao široku popularnost i poštovanje, ne samo u Poljskoj, već i među katolicima uopšte. Dana 2. juna 1979. godine, tokom svoje prve zvanične posete Poljskoj, papa Jovan Pavle II pozvao je hiljade ljudi koji su prisustvovali njegovoj misi u Varšavi da zaštite slobode i versku tradiciju. Isticanje Poljske kao velikog branioca katolicizma i hrišćanstva uopšte, kao i veza zemlje sa važnom duhovnom misijom, usred komunističke vladavine, svakako je percipirano kao pretnja sistemu. Istorijski govor Jovana Pavla II na Trgu pobeđe u Varšavi i njegova

devetodnevna poseta Poljskoj smatraju se moralnom osnovom za revoluciju, nakon koje je ubrzo usledila sveobuhvatna politička i društvena transformacija. Njegov govor postao je simbol početka borbe poljskog naroda za slobodu.

Usred ekonomske krize koja je počela 1980. godine u Poljskoj, radnici fabrike brodogradilišta stupili su u štrajk u rano proleće u gradu Gdanjsku, predvođeni električarem Lehom Valensom. Radnici su tražili veće plate i vraćanje na posao radnika koji su nepravedno ostali bez posla. Dok se pričalo o štrajkačima, štrajku su se pridružili radnici iz skoro 200 fabrika. U strahu da će se štrajk proširiti širom zemlje, komunistička vlada je bila primorana da učini ustupke i ispuni zahteve demonstranata u okviru Gdanjskog sporazuma, kojim je štrajk prekinut. Potpisao ga je Leh Valensa u ime radnika, koristeći olovku na kojoj je bila velika slika pape Jovana Pavla II. Ubrzo je, u komunističkom sistemu, osnovan prvi nezavisni sindikat na čelu sa Lehom Valensom, pod nazivom Solidarnost – pokret koji se takođe naziva „džinovsko drvo zasađeno probuđenom svešću“. Za otprilike dve godine broj članova Solidarnosti dostigao je 10 miliona. Bio je to jedinstven događaj, s obzirom na to da se oko jedne četvrtine stanovništva Poljske dobrovoljno pridružilo prvoj nezavisnoj organizaciji stvorenoj u zemlji. Jan Rulevski, jedan od lidera Solidarnosti, izjavio je tokom jednog sastanka organizacije: „Solidarnost kao džinovski čekić mora da razbije totalitarni sistem.“ Nakon više talasa masovnih pobuna, poljska komunistička vlada je uvela vanredno stanje, uhapsila Valensu, vođu pokreta, i zabranila Solidarnost. Posle još jedne posete pape Jovana Pavla II 1983. godine Poljskoj, komunistička vlada je ukinula vanredno stanje, Solidarnost je legalizovana, a Valensa oslobođen.

Kao rezultat sve većeg nezadovoljstva javnosti i građanskog aktivizma, pokrenuti su pregovori za okruglim stolom između komunističke vlade i Solidarnosti, koje je inicirala i u kojima je posredovala Poljska katolička crkva. Crkva je imala veliku težinu kod stanovništva i odigrala je odlučujuću i najvažniju ulogu u mirnom rešavanju situacije između dve suprotstavljene sile, što je na kraju rezultiralo održavanjem nezavisnih izbora 1990. godine. Prijatelj pape Jovana Pavla II i sveštenik po imenu Mičeslav Malinski je istakao pozitivnu ulogu crkve kao građanske institucije u ovim procesima rekavši da su demonstranti u Gdanjsku nekada bili deca koja su od sveštenstva učila lekcije o slobodi, veri i moralu, što su kasnije izuzetno iskoristili tokom građanskog aktivizma.

PRIČA O ČEŠKOJ I VACLAV HAVELU

Godine 1967. studenti su organizovali antisovjetske demonstracije u Pragu. Od januara 1968. godine ove demonstracije su postale opsežnije i obimnije. Lider Čehoslovačke Aleksandar Dubček, koji je neposredno pre toga stupio na dužnost, dao je izjavu o „neophodnosti demokratizacije socijalizma“ i pokrenuo politiku liberalizacije koja je dovela do slabljenja i konačnog ukidanja cenzure. Istovremeno, u zemlji su rasla antisovjetska osećanja. Kao odgovor na ovaj razvoj događaja, sovjetske vlasti su poslale trupe u Čehoslovačku 21. avgusta 1968. godine (operacija Dunav). Pošto je češkoj vladi bilo zabranjeno da koristi vojnu silu, Češki narod se suočio sa sovjetskim trupama sopstvenim snagama, u akciji koja je postala poznata kao „Praško proleće“. Demonstranti su potisnuti tenkovima 1968. godine, što je rezultiralo smrću preko 100 ljudi; Povređeno je 500 državljana Čehoslovačke. Vaclav Havel, poznati češki pisac i dramaturg i budući istaknuti intelektualac i političar, čije su antisovjetske proklamacije i rad bili veoma popularni među češkom omladinom od kasnih 1960-ih, bio je prvi koji se otvoreno suočio sa ovim razvojem događaja. Komunistička vlast je uhapsila Havela i bacila ga u zatvor na 4 meseca, a njegove predstave su zabranjene. Nakon što je pušten iz zatvora, Havel je nastavio da učestvuje u disidentskom pokretu i ubrzo osnovao organizaciju pod nazivom Povelja 1977. Havel je još jednom uhapšen i ovog puta osuđen na 4 godine zatvora.

Osamdesetih godina, građanski nemiri u Čehoslovačkoj su se vratili. Kao odgovor na brutalno rasturanje mirne studentske manifestacije 17. novembra 1989. godine, a na inicijativu Havela, osnovan je „Građanski forum“, koji je kasnije predvodio najširi i najrasprostranjeniji pokret za oslobođenje Čehoslovačke od komunističkog režima. Katolička crkva je bila aktivno uključena u građanske aktivnosti, i iako Katolička crkva u Čehoslovačkoj nije imala toliku težinu kao u Poljskoj, jasno je podržavala građane. Proces je uspešno okončan izborima 1990. godine, porazom komunističke partije i dolaskom Havela na vlast.

Vaclav Havel je tokom svog političkog rada mnogo puta isticao ulogu civilnog društva koje je učestvovalo u Češkoj u borbi protiv komunističkog režima. Često je govorio o ideji građanskog društva i pridavao je veliki značaj razvoju istinskog građanskog aktivizma u posttotalitarnoj epohi.

„Građansko društvo, barem kako ga ja vidim, je jednostavno jedna od velikih prilika za ljudsku odgovornost za svet.

Svakako da ne treba da naglašavam koliko je važno u današnjem svetu, koji je ugrožen od toliko različitih pretnji, da negujemo prilike ove vrste.

Ovo me konačno dovodi do tačke koja se možda u istoj meri tiče i mojih sugrađana i vas samih: U današnjem svetu – koji je obavijen globalnom, suštinski materijalističkom i široko samougrožavajućom civilizacijom – jedan od načina borbe protiv svih eskalirajućih opasnosti sastoji se u sistematskom stvaranju univerzalnog građanskog društva. Po mom mišljenju, država bi u narednom veku – u suštinskom interesu čovečanstva koje se brzo razvija – trebalo da se vidno transformiše od mističnog oličenja nacionalnih ambicija i kulturnog objekta u jedinicu građanske uprave i da se navikne na neophodnost delegiranja mnogih svojih ovlašćenja na nivoe ispod, odnosno na organizme civilnog društva, ili na one iznad, na transnacionalne ili globalne – a time i zapravo građanske – zajednice i organizacije.

Ja sigurno nisam protiv patriotizma. Svoju zemlju treba da volimo bar onoliko koliko volimo svoju porodicu, svoje selo ili grad, svoju profesiju, kao i planetu na kojoj nam je suđeno da živimo i na kojoj imamo, između ostalog, državu koja je naša kuća. Ja sam samo protiv nacionalizma – slepog uzdizanja nacionalne pripadnosti iznad svega.

Niti sam protiv bilo koje religije, bilo koje kulture ili bilo koje posebne tradicije ljudske civilizacije. Ja sam samo protiv svake vrste fanatizma ili fundamentalizma koji, opet, slepo uzdiže jedan nivo ljudskog identiteta iznad svih njegovih drugih nivoa.

Čini mi se da je najotvorenija pozicija– ona koja najbolje omogućava da se sve vrste ljudske samoidentifikacije razvijaju jedna uz drugu – pozicija zasnovana na građanskom principu, pozicija zasnovana na veri u građanina i na poštovanju prema njemu.

Jedan od najvažnijih izraza takvog građanskog uređenja je ono što nazivamo građanskim društvom.

Želim vam uspeh u vašim razmatranjima o ovoj temi, u veri da će svi oni koji o tome razmišljaju bez pristrasnosti sve nas unaprediti ka boljoj budućnosti.”

PRIČA O RUMUNIJI

Opšti javni pokret u Rumuniji prerastao je u veliki i nasilni ustanak. Pod diktaturom Nikolaja Čaušeskua, narod Rumunije je bio ugnjetavan kroz zastrašivanje i strogu kontrolu. Čaušesku je uvek podsticao neslaganje među ljudima ciljajući na etničke manjine kao uzrok nevolja.

Rumunska revolucija je počela u decembru 1989. godine u gradu Temišvaru kada je mađarski pastor govorio protiv politike režima. Posle toga su usledili vojni udari i nasilje nad građanima. Građani su reagovali protestima koji su se brzo proširili i ubrzo je „cela zemlja bila bukvalno pod oružjem – od 40 provincija, više od 30 je bilo zahvaćeno narodnom pobunom. Glas o ustanku širio se od regiona do regiona, i ljudi su odbacili strah od vlasti i digli se.”

Čaušesku je odbio da učini bilo kakve ustupke kao odgovor na javne demonstracije i naredio je vojsci da preduzme mere neophodne da slomi duh demonstranata. Vojne snage su otvorile vatru na civile i poginulo je više od hiljadu ljudi. Demonstranti nisu odustali i mnogi vojnici su, sa podrške diktatoru, prešli na podršku protestima.

Gubitkom vojne podrške i aktivnom pobunom naroda, Nikolae Čaušesku je bio primoran da pobjegne sa suprugom. Ubrzo je uhvaćen i odmah osuđen od strane vojnog suda. Čaušesku i njegova supruga su potom osuđeni na smrtnu kaznu i streljao ih je streljački vod. Sednicu Tribunala prenosila je TV. Ovo je bio jedini slučaj u revolucijama Istočne Evrope u ovom vremenskom periodu kada je najviši predstavnik komunističkog režima osuđen na vojnom sudu i pogubljen.

PRIČA O SRBIJI: PETOOKTOBARSKA REVOLUCIJA

Peti oktobar 2000. godine u Srbiji smatra se jednim od najznačajnijih društveno-političkih događaja u novijoj istoriji zemlje. Radi se o političkoj revoluciji, kao kulminaciji višegodišnjih građanskih protesta za demokratizaciju društva, kojom su građani odbranili izbornu rezultate prethodno održanih izbora.¹¹⁵

Vladajući režim autoritarnog tipa, predvođen Slobodanom Miloševićem, tokom decenijske vladavine, legitimisao se upotrebom nacionalističke retorike i svojom politikom uveo je zemlju u međunarodnu izolaciju, praćenu diplomatskim i ekonomskim sankcijama. Opozicione političke partije, građani, organizacije civilnog društva, studenti, nezavisni sindikati i slobodni mediji formirali su širok demokratski građanski front koji se kroz brojne proteste i akcije sve vreme vladavine Slobodana Miloševića (tokom devedesetih) borio protiv autoritarnog režima, zahtevajući slobodno društvo i liberalnu demokratiju. Verujući da je poverenje građana u zemlje Zapada nakon NATO bombardovanja 1999. godine opalo, te da može dobiti izbore, predsednik Slobodan Milošević raspisuje savezne predsedničke izbore i parlamentarne izbore za Saveznu skupštinu za 24. septembar 2000. godine. Tim povodom, opozicione partije početkom 2000. godine formiraju koaliciju Demokratske opozicije Srbije (DOS), a za predsedničkog kandidata određuju Vojislava Koštunicu, predsednika Demokratske stranke Srbije (DSS). Ujedinjena opozicija podržana je od strane različitih organizacija civilnog društva, kao i studentskog pokreta Otpor, čiji se aktivizam pokazao značajnim faktorom u mobilizaciji mladih ljudi za izlazak na izbore protiv režima.

Ishod izbora bio je poraz vladajuće elite: Koštunica osvaja 50, 2%, a Milošević 37, 2% glasova, što je značilo da drugog kruga neće biti.¹¹⁶ Međutim, ne želeći da prizna poraz, vlast narednih dana preko *Savezne izborne komisije* na različite

---

¹¹⁵ Shodno političkoj perspektivi posmatranja ovog događaja, on se u literaturi različito imenuje, kao petooktobarska revolucija, demokratske promene, ali i kao petooktobarska kontrarevolucija, kao petooktobarski državni udar, puč, pa i okupacija (od strane onih koji su protiv demokratizacije Srbije).

¹¹⁶ V. Pavlović. "Značaj i pouke političkih promena u Srbiji 5. Oktobra 2000." Dvadeset godina 5. oktobra. Beograd: FPN, 2020. str 27.

načine pokušava da prekroji rezultate izbora, umanjuje procenete koje je osvojio njen protivkandidat i raspíše drugi krug predsedničkih izbora. Takvo ponašanje režima rezultovalo je nizom protestnih događaja za izbornu pravdu. Dana 29. septembra pokrenut je štrajk rudara u kopovima Rudarskog basena Kolubara, u kojima se proizvodi električna energija za veliki deo Srbije. Štrajk je počeo i u rudnicima Majdanpeka i Kostolca, u rafineriji u Pančevu, u Gradskom saobraćajnom preduzeću u Beogradu, većina škola, vrtića i fakulteta nije radila, a posao su u pojedinim gradovima prekinule čak i državne službe. Istovremeno, lideri DOS-a uputili su građanima poziv na veliki građanski protest ispred Savezne skupštine u Beogradu 5. oktobra 2000. godine. Toga dana iz različitih delova Srbije slilo se više stotina hiljada građana, a oko 15 sati ispred Skupštine SRJ počeo je protestni miting koji se nastavio nasilnim ulascima u zgradu parlamenta, sukobima sa policijom i upadom u zgradu državne televizije (RTS). Tokom demonstracija, neki od građana su upali u sedište Savezne izborne komisije i deo glasačkih listića iz prvog izbornog kruga pobacali kroz prozor, dok su drugi deo zapalili. Iako je policijskih i vojnih snaga bilo na terenu, one su ostale pasivne i nisu sprečile građane u akcijama zauzimanja ključnih objekata,¹¹⁷ pa je petooktobarska revolucija protekla relativno mirno i bez žrtava.

Kandidat DOS-a za predsednika SRJ, Vojislav Koštunica se u večernjim satima obratio građanima sa terase Skupštine grada Beograda, a zatim i preko televizije. Sutradan, 6. oktobra, Slobodan Milošević je zvanično priznao poraz na predsedničkim izborima, a dan posle, 7. oktobra 2000. Vojislav Koštunica je položio predsedničku zakletvu kao prvi demokratski izabrani predsednik Jugoslavije.

---

117 С. Антонић. „О карактеру 5. октобра: револуција, али каква?“. Dvadeset godina 5. oktobra. Beograd: FPN, 2020. str 47-71.

4.4

DRUŠTVENI KAPITAL: ZNAČAJ I FUNKCIJE

Društveni kapital jedan je od najrasprostranjenijih i najvažnijih pojmova savremene demokratije. Ne postoji jedna jedinstvena opšteprihvaćena definicija društvenog kapitala. Od mnogih definicija koje postoje, nekoliko njih je značajno istaći i u ovom odeljku će o njima biti reči.

Pjer Burdije
(1930-2002)

Pojam društvenog kapitala uveo je francuski sociolog Pjer Burdije (1930-2002) 1980. godine da bi označio društvene mreže koje nam mogu doneti profit. Burdije je zastupao mišljenje da interakcije koje se oslanjaju na državu kao posrednika vode kreiranju velike birokratije, pa čak i skupih naknada, koje je nazvao „troškovima tranzicije“. Njegova teorija je bila da se izbegavajući ove interakcije sa vladom i oslanjajući se na društveni kapital, što su veze koje se održavaju u grupi i društvene mreže koje neko ima¹¹⁸, mogu smanjiti troškovi transakcije, što dovodi do povećanja profita. Što su jače i

čvršće veze unutar grupa koje rade na ostvarivanju profita, jači je društveni kapital. Kroz ove veze i mreže u civilnom društvu, pojedinci ostvaruju dobit. Jak društveni kapital zauzvrat smanjuje troškove: troškove potpisivanja sporazuma, uvođenja formalnih propisa, zaključivanja pisanih dokumenata, dok kapital raste.

---

118 Martti Siisiäinen. "Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam." Trinity College, Dublin, Ireland July 5-8, 2000. <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/7661/siisiainen.pdf>

**Džejms Kolman
(1926-1995)**

Džejms Kolman (1926-1995), američki sociolog koji je smislio samu kovanicu „društveni kapital“, ponudio je obnovljenu i na neki način drugačiju definiciju društvenog kapitala 1988. godine u svom članku pod naslovom „Društveni kapital u stvaranju ljudskog kapitala“.

Kolman je opisao društveni kapital kao mreže i odnose koje ljudi imaju, a koji im daju prednost u društvu. On objašnjava da kroz društvene mreže (društveni kapital), pojedinci ostvaruju određene potrebe/ciljeve na način koji je efikasniji nego što je moguće bez takvog društvenog kapitala.

Da bi društveni kapital postojao, moraju da postoje određene norme, a poštovanje ovih normi smanjuje neophodnost birokratije i umanjuje transakcione troškove na minimum, što je takođe zastupao i Burdije. Prema Kolmanovom mišljenju, društveni kapital je profitabilan ako se aktivno troši.

Kolman je uveo koncept „kredita“ koji počiva na konceptu- učiniću ti uslugu, ako ti učiniš meni uslugu. Činjenje usluge nekome uz uverenje da će ona biti uzvrćena u nekom trenutku. Što je jači osećaj obaveze unutar grupe, to je grupa bliža i veći je kvalitet društvenog kapitala. Ljudi oklevaju da napuste grupu, jer nekome nešto „duguju“. Što imaju više obaveza, to je jača povezanost unutar sistema. U praktičnom smislu, to se može posmatrati kao usluge koje pojedinci u organizaciji

možu jedni drugima da ponude da bi obezbedili prilike za zaposlenje. U nekom drugom trenutku, od primaoca bi se očekivalo da vrati uslugu na sličan način i time bi oba pojedinaca ostvarila pristup društvenom kapitalu.

**Robert Patnam
(rođen 1941. godine)**

Još jedan američki naučnik, Robert Patnam (rođen 1941), uveo je novu i drugačiju strukturu društvenog kapitala:

Dok se fizički kapital odnosi na fizičke objekte, a ljudski kapital na odlike pojedinaca, društveni kapital se odnosi na veze između pojedinaca – društvene mreže i norme reciprociteta i poverenja koje iz njih proističu. U tom smislu društveni kapital je tesno povezan sa onim što su neki nazvali „građanskom vrlinom“. Razlika je u tome što „društveni kapital“ skreće pažnju na činjenicu da je građanska vrlina najjača kada je utkana u mrežu recipročnih društvenih odnosa. Društvo mnogih vrlih, ali izolovanih pojedinaca ne mora biti bogato u smislu društvenog kapitala.¹¹⁹

Stoga, Putnam je pojasnio da se društveni kapital pribavlja ne samo putem društvenih mreža, već i kada postoji etos međusobnog poverenja među građanima.¹²⁰

Kada govori o društvenom kapitalu, Francis Fukujama ističe značaj zajedničkih normi i vrednosti unutar grupe, jer one omogućavaju ovim grupama da postoje i da funkcionišu. On objašnjava

društveni kapital je primer neformalne norme koja promovise saradnju između dva ili više pojedinaca. Norme koje predstavljaju društveni kapital mogu biti u rasponu od norme reciprociteta između dvoje prijatelja, sve do kompleksnih i detaljno iskazanih doktrina kao što je hrišćanstvo ili konfučijanizam.¹²¹

U njegovoj koncepciji, norme su te koje kreiraju društveni kapital i osiguravaju da pripadnici grupe veruju jedni drugima i da ispunjavaju svoje obaveze. Stoga, i za Putnama i za Fukujamu, provođenje slobodnog vremena sa prijateljima, rođacima i saradnicima i učestvovanje u društvenim organizacijama služi svrsi kreiranja, uvećavanja i učvršćivanja društvenog kapitala.

119 Robert Putnam. "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community." Simon & Schuster Paperbacks, New York, 2000. str. 19.

120 Martti Siisiäinen. "Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam." Trinity College, Dublin, Ireland July 5-8, 2000.

121 Francis Fukuyama. "Social Capital and Civil Society." IMF Conference on Second Generation Reforms, October 1, 1999. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>

PRIČA O ITALIJI: 19. VEK

U svojoj knjizi „Kako da demokratija bude uspešna – građanske tradicije u savremenoj Italiji“, Robert Patnam govori o jednoj od najznačajnijih demokratskih institucija u Italiji, razvoju lokalnih samouprava i odnosu lokalne samouprave i građanskog angažovanja. Patnam je merio aktivno građanstvo angažovanjem građana u udruženjima, učešćem u izborima i u samoupravljanju. Da bi proučavao i analizirao subjekte samoupravljanja u Italiji, Patnam je istraživao socijalnu, političku i kulturnu situaciju u zemlji tokom perioda od šezdesetih do osamdesetih godina 20. veka i ispitivao istorijsko, političko i kulturno nasleđe različitih regiona u pokušaju da objasni ishode svog istraživanja. On je pronašao radikalno drugačija iskustva u italijanskim regionima, a naročito severnoitalijanske tradicije republikanizma, gradovi-države i samoupravljanje s jedne strane, a s druge, južnoitalijansko iskustvo kraljevine i sedišta pape koje je u mnogome je doprinelo raznorodnom političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju zemlje. On je zaključio da je sa istom pravnom osnovom i jednakim standardima (barem na zakonodavnom nivou) u čitavoj zemlji samo sever uspeo da uspostavi uspešnu upravu i napravi delotvorne subjekte lokalnog upravljanja. Takođe je pronašao da su građani na severu aktivniji i da su u stanju da koriste ovlašćenja koja su im preneti u svoju korist. U južnom regionu, koji karakteriše centralizovanija, hijerarhijska kontrola, prenošenje odgovornosti na lokalni nivo vlasti dodatno je pokvarilo kvalitet upravljanja na jugu gde je stanovništvo već pasivno.

Nakon proučavanja slučajeva iz prošlosti i sadašnjosti, Patnam je zaključio da oskudan društveni kapital i odsustvo poverenja između pripadnika društva koje je izdvajalo južne regione Italije u odnosu na severne vekovima, doprinelo je slabom razvoju institucija civilnog društva i preraslo u ključnu prepreku koja sprečava uspostavljanje delotvornih agencija za samoupravljanje i razvoja. On je napisao

U svim klasama odsustvo osećaja zajednice dolazi od navike neposlušnosti naučene tokom vekova despotizma. Čak se i plemstvo naviklo na opstrukcije i mislilo da se vlasti mogu pravično prevariti bez moralne devijacije dokle god je prevara uspešna. ... Umesto da prepoznaju da porez mora da se plati, stav je više da ako jedna grupa ljudi otkrije unosno izbegavanje, onda ostale grupe

*treba da se postaraju za svoje interese. Svaka pokrajina, klasa, grana privrede je stoga nastojala da ostvari dobit na račun zajednice.*¹²²

U opisu ruralnih oblasti južne Italije u periodu 1880-1920. koji se nalazi u nastavku razrađeno je odsustvo poverenja i njegov štetan uticaj na saradnju.

*Klase seljaka su se više borile jedne protiv drugih nego protiv drugih sektora seoskog društva; rat koji se hranio na terenu ponovnih i pravih kontrasta, kako ekonomskih, tako psiholoških i kulturnih... Opterećenje prošlosti, u kombinaciji sa neuspesima državnih vlasti nakon 1860. godine i katastrofalnih odnosa između seljaka i zemljoposjednika proizvelo je društvo u kojem je građansko poverenje svedeno na minimum: „ako postupaš iskreno skončaćeš jedno“ kaže kalabrijska poslovice.*¹²³

Ovo iskonsko nepoverenje uhvaćeno je u brojnim poslovicama:

„Proklet je onaj koji veruje drugome“.

„Ne pozajmljuj, ne poklanjaj, ne čini dobro, loše će ti se vratiti.“

„Svako misli na svoje dobro i vara svog druga.“

*„Ako komšijska kuća gori, nosi vodu u svoju“.*¹²⁴

Nasuprot tome, istorijsko iskustvo Italije radikalno je drugačije, kao što je ilustrirano primerom ispod:

*Tokom sedamdesetih godina 19. veka, može se reći da su najnaprednije pokrajine u Italiji već izražavale svoju volju preko slobodnih institucija odnosno udruženja – agrarnih udruženja, društava za međusobnu pomoć, privrednih komora, štedionica – dok su južne bile sklonije da koriste lične kontakte odnosno parlamentarne i opštinske klijentele.*¹²⁵

---

122 Robert Putnam. "How to Make Democracy Work – Civil Traditions in Contemporary Italy." Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993. str. 143

123 *Ibid.* str. 143.

124 *Ibid.* str. 144.

125 *Ibid.* str. 145.

ZAJEDNIČKE KARAKTERISTIKE DRUŠTVENOG KAPITALA

Iako postoje mnoge definicije društvenog kapitala, takođe postoje i zajednički uslovi i karakteristike društvenog kapitala:

- Svi se slažu da je društveni kapital skup normi i pravila.
- Društveni kapital se, kao i bilo koji drugi oblik kapitala, akumulira vremenom. Ne može da se pribavi u jednom danu. Akumulacija delotvornog društvenog kapitala zahteva priličan napor.
- Društveni kapital, kao i bilo koji drugi oblik kapitala (npr. ekonomski kapital), ne može samo da se stvara već se i smanjuje, troši pa čak i gubi.
- Postoje dve vrste društvenog kapitala: vezujući i restriktivni. Restriktivni društveni kapital podrazumeva veze sa klanom ili grupom, koje vremenom ograničavaju širenje i proširivanje društvenog kapitala. Vezujući društveni kapital pravi veze ne samo između rođaka i prijatelja, već i između nepoznatih osoba.
- Društveni kapital zahteva uspostavljanje udruženja. Veze između ljudi prerašće u formalizovana udruženja da bi se ostvarili dugoročni ciljevi.
- Pojam društvenog kapitala širi je od pojma civilnog društva. Oblici društvenog kapitala mogu biti očigledni na polju politike i ekonomije, odnosno tamo gde se ostvaruje profit. Nasuprot tome, kada OCD počnu da se bave političkim aktivnostima ili ostvarivanjem ekonomskog profita, obično se prelaze virtuelne granice civilnog društva, ali društveni kapital nastavlja da postoji. Ukratko, za razliku od civilnog društva, društveni kapital je svuda gde su udruženja.
- Svaki oblik društvenog kapitala sastoji se od sledeća tri elementa: davalaca, koji dele svoj društveni kapital sa drugima (npr. upoznaju ljude sa svojim prijateljima i rođacima); primalaca, koji primaju društveni

kapital i resurse; i samog kapitala, koji se razmenjuje između davalaca i primalaca.

- Poverenje. Neki naučnici veruju da je poverenje neophodan preduslov za društveni kapital, dok drugi zastupaju da društveni kapital unosi poverenje među pojedince. Uprkos suprotstavljenim mišljenjima, jasno je da su društveni kapital i poverenje međusobno isprepletani. Sjedinjene Američke Države su poznate po velikom broju udruženja i velikim osećajem poverenja unutar ovih udruženja. Još u 19. veku, u svojoj knjizi „Demokratija u Americi“ (1835), Aleksis de Tokvil je iskazao svoje divljenje jedinstvenosti SAD i sposobnosti Amerikanaca da prave privatna udruženja. Uprkos činjenici da svako udruženje radi na ostvarivanju ekonomske, političke i druge vrste koristi, ona dele jednu ključnu odliku – uopšteno gledano, ova udruženja nastoje da dovedu do koristi koja je veća od pojedinačne koristi svojih pripadnika. U udruženjima ljudi se uče demokratskim vrednostima, pravilima igre i vremenom rade na produbljivanju društvenog kapitala.

Kao što je zastupao Aleksis de Tokvil, dobrovoljna udruženja se mogu posmatrati kao velika škola za sve, u kojoj se uči opšta teorija udruživanja.

Dejvid Hjum
(1711-1776)

Slučaj u nastavku tiče se seoske zajednice o kojoj je govorio škotski filozof Dejvid Hjum (1711-1776) a sjajan je primer odnosa između poverenja i rada na ostvarivanju profita u društvenom kapitalu. Tamo gde nema poverenja teško je ostvariti materijalnu korist. Slučaj u nastavku jasno pokazuje koliko je racionalno i profitabilno za pojedince da veruju jedni drugima, bez obzira na to da li se dopadaju jedni drugima ili ne.

Tvoj kukuruz je zreo danas; moj će biti sutra. Profitabilno je za oboje da ja s tobom radim danas, a da mi ti pomogneš sutra. Nemam naklonost prema tebi, a znam da i ti isto toliko imaš prema meni. Stoga neću trpeti muke za tebe; a ako radim sa tobom za svoj račun, znam da treba da budem razočaran i da treba uzalud da zavisim od tvoje zahvalnosti. Stoga te sad ostavljam da radiš sam: ti ćeš prema meni postupiti na isti način. Godišnja doba se menjaju; a oboje ćemo izgubiti žetvu zbog nedostatka međusobnog poverenja i sigurnosti.¹²⁶

126 David Hume. "A Treatise of Human Nature."

VEŽBA 4

DRUŠTVENI KAPITAL, DRUŠTVENE MREŽE I KORISTI

Pojedinci i društvo imaju koristi kada je stepen udruživanja među ljudima visok. Robert Kolman je objasnio da pojedinci imaju koristi iz odnosa koje formiraju kroz udruženja, kroz razmenu usluga. Fransis Fukujama je istakao da norme koje stvaraju društveni kapital i obezbeđuju da pripadnici grupe veruju jedni drugima i ispunjavaju svoje obaveze donose korist organizacijama na mnogo nivoa. Robert Putnam je zaključio da predstavničke vlasti delotvornije rade u regionima Italije gde postoji viši nivo građanskog učešća.¹²⁷ Svi ovi pojedinci posmatraju angažman u civilnom društvu poželjnim i prepoznaju da do toga može doći u mnogim vidovima. Fukujama i Putnam posmatraju članstvo u horskim udruženjima i fudbalskim klubovima vredno kao i učešće u sindikatima ili političkim strankama. Putnam i Leri Dajmond takođe smatraju da udruženja građana obavljaju važne funkcije koje podržavaju demokratiju. Ono što su mnogi drugi sociolozi zaključili jeste da udruženja omogućavaju razvoj mreža, normi i društvenog poverenja koje dovodi do koordinacije i saradnje među pripadnicima društva na opštu korist. Kako možete da primenite ove ideje na vaš život u našem društvu?

---

¹²⁷ Robert Putnam. "Bowling Alone: America's declining Social Capital." *Journal of Democracy*, Volume 6, No. 1.

AKTIVNOST -

- Razmislite o klubovima ili udruženjima kojima pripadate ili ste im pripadali. Da li možete da prepoznate primere društvenog kapitala koji je proistekao iz tih udruženja?
- Sada navedite vrste aktivnosti u kojima redovno učestvujete sa drugima u prepoznatim grupama. Pregledajte spisak i analizirajte koje bi od ovih aktivnosti bile korisne i pomogle vam da razvijete veštine koje se povezuju sa delotvornim demokratskim građanstvom. Takve veštine obuhvataju sposobnost za kompromis, slušanje drugih, jasno iskazivanje stavova, saradnju sa drugima, postavljanje i ostvarivanje ciljeva, prihvatanje ili davanje usmerenja.
- Na osnovu analize, kako biste objasnili odnos između članova organizacija, društvenog kapitala i delotvornog reprezentativnog upravljanja?

4.5

IZAZOVI CIVILNOG DRUŠTVA

Kroz čitavo ovo poglavlje civilno društvo je predstavljeno kao višestruko korisno za pojedince, društvo i demokratiju. Međutim, takođe ima i izazova koji prate ovaj treći sektor društva. Ovi izazovi mogu poticati iz organizacija, mogu biti izazovi za vlast ili izazovi od strane vlasti. Razmotrićemo svaku ovu oblast pojedinačno.

IZAZOVI IZ CIVILNOG DRUŠTVA

Jedan od osnivača američke demokratije i veliki podržavalac Ustava SAD bio je Džejms Medison. Medison je duboko verovao u sistem predstavničke vlasti i potrebe ljudi da se slobodno udružuju i usklađuju sa drugima koji dele njihove interese i vrednosti. Međutim, takođe je upozoravao i na „frakcionalizam“, koji je opisao kao

*jedan broj građana, bilo da je to većina ili manjina celine, koji su ujedinjeni i vođeni nekim zajedničkim impulsom ili strašću, ili interesom, suprotstavljen pravima drugih građana, ili stalnim i ukupnim interesima zajednice.*¹²⁸

Medison je upozoravao na potencijal da frakcije steknu moć koju bi upotrebile bilo da predstavljaju interese male grupe, a ne opšteg dobra, „tiraniju manjine“ ili za one koji steknu većinsku vlast, da zanemare interese manjine, što može dovesti do „tiranije većine“. Obe situacije predstavljaju pretnju po zdravlje demokratije. Medison je zastupao da struktura predstavničke vlasti mora da bude uspostavljena tako da

---

¹²⁸ James Madison, "Federalist 10." 1787. <https://history.hanover.edu/courses/excerpts/111federalist.html>.

predstavnici moraju da dosegnu određeni broj da bi se sačuvali od zavera manjine; a da koliko god da je veliki, broj mora biti ograničen da bi se sačuvali od konfuzije mnogobrojnosti,"

i da se na taj način sačuva od tiranije manjine nad većinom. Medison se bavio strukturom vlasti, a ne uticajem OCD, međutim, ovi strahovi mogu biti relevantni, naročito u sistemima u kojima posebne interesne grupe mogu da utiču na državne zvaničnike.

IZAZOVI ZA VLAST

Sloboda govora podrazumeva slobodu za one koje prezirete i njihovu slobodu da izraze najodvratnije stavove. Ona takođe podrazumeva da vlast ne može da bira koje će izraze da dozvoli a koje će da spreči.¹²⁹

U ovom citatu, naučnik i pisac Alan Deršovic potvrđuje potrebu da se poštuje pravo drugih na slobodu izražavanja, međutim on takođe postavlja ključno pitanje poštovanje ovog prava od strane vlasti. Kada navodi „ona takođe podrazumeva da vlast ne može da bira koje će izraze da dozvoli, a koje će da spreči“, on govori o izazovu koji to predstavlja za vlast. Kao što je prikazano u vežbi br. 1, „Koliko daleko treba da ide zaštita slobode govora i udruživanja?“, ispunjavanje ove obaveze može da podrazumeva odbranu prava organizacija da postoje i izražavaju svoja stanovišta, čak iako su ta stanovišta užasavajuća za većinu društva. Demokratske vlasti zadužene su da obezbede da su zaštićena prava svih građana, što može da znači izdvajanje resursa da bi se ovo pravo obezbedilo. Na primer, ako pripadnici neke nepopularne organizacije dobijaju pretnje smrću, vlast mora da mobilise snage da istraži i zaštiti ove pojedince. Čak i nepopularne organizacije i njihovi pripadnici imaju pravo na bezbednost.

---

129 Alan Dershowitz. "Quotes About Freedom of Speech" http://www.azquotes.com/author/3892-Alan_Dershowitz/tag/freedom-of-speech

IZAZOVI OD STRANE VLASTI

Prva funkcija civilnog društva koju je predstavio Leri Dajmond u ovom odeljku bila je da pruži „osnovu za ograničavanje moći države“. To je objašnjeno kao potreba civilnog društva da prati i ograničava demonstraciju moći u demokratskom političkom sistemu. Iz tog razloga, OCD se ponekad pominju kao „kontrolori vlasti“. U ovoj ulozi, OCD mogu biti važan mehanizam nadzora javnosti i odgovornosti vlasti i državnih institucija. U delovima sveta u kojima je demokratija u razvoju, ova uloga je od izuzetnog značaja. Dr. Karlos Eduardo Ponce Silen, koji je proučavao rast civilnog društva u demokratijama u razvoju, nudi neke uvide i upozorenja o ovom procesu. Dr. Ponce Silen objašnjava da su preduzete direktne mere protiv grupa i pojedinaca da bi se ugušio i ukinuo rad OCD.¹³⁰ Ove mere obuhvataju zastrašivanje i uznemiravanje, proizvoljno hapšenje i pritvaranje, nestanke, mučenje i druge činove fizičkog nasilja. Drugi oblici represije pojavljuju se u nacionalnom zakonodavstvu i pravosudnim sistemima. Zakonodavne mere često otežavaju formiranje ili rad OCD propisivanjem obaveze komplikovane registracije, odbacivanjem zahteva i izbacivanjem međunarodnih organizacija i radnika iz zemlje. Druge zakonodavne mere otežavaju ili onemogućavaju organizacijama da informišu javnost o svom radu odnosno da mobilišu javnost tako što ograničavaju pristup štampi ili zabranjuju javna okupljanja. Izveštaj Međunarodnog centra za neprofitno pravo (*International Center for Not-for-Profit Law, ICNL*) beleži da, naročito u Južnoj Americi, na Bliskom Istoku, u bivšem Sovjetskom savezu i u Africi, neprofitne organizacije se suočavaju sa nizom prepreka, uključujući i direktno oduzimanje imovine i prostorija, raspuštanje, oduzimanje dozvola, restrikcije i zabrane korišćenja stranih sredstava i zastrašivanje.¹³¹

---

130 Carlos Eduardo Ponce Silén. "Limitations to Freedom of Association of Civil Society Organizations in Latin America: Comparative view and special case study of Nicaragua, Bolivia, Ecuador, Cuba and Venezuela." 2010. http://www.ohchr.org/Documents/Issues/FAAssociation/Responses2012/other_contributions/World-Report_of_Sr.Ponce_on_Free_Association_in_Latin_Am.pdf

131 *Ibid.*

4.6.

CIVILNO DRUŠTVO I DEMOKRATIJA U SRBIJI

ISTORIJA RAZVOJA CIVILNOG DRUŠTVA U SRBIJI PRE I POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

Malobrojna istraživanja o razvoju civilnog društva u Srbiji, svedoče o različitim inicijativama udruživanja građana tokom 19. i 20. veka. Među prvima takvim inicijativama bila su udruženja mladih i ženske organizacije. U istoriji je zabeleženo delovanje *Družine mladeži Srpske* (1847. godine), koju su pokrenuli istaknuti studenti različitih stranih univerziteta, zalažući se demokratizaciju srpskog društva i emancipaciju Srbije od turskog nasleđa. Značajno je, takođe, pomenuti aktivnosti *Ujedinjene omladine Srpske* (1866. godine), čiji su se članovi okupljali oko zajedničkog uverenja da su nauka, obrazovanje i liberalne ideje temelj dobrobiti jednog društva. U drugoj polovini 19. veka uspostavljaju se prva udruženja žena organizovana u okviru jevrejskih opština. Najpoznatije organizacije bile su *Jevrejsko žensko društvo* (1874.) i *Žensko društvo* (1875.), koje su pokrenule prve humanitarne akcije podržavajući najsiromašnije porodice. Ubrzo se u Srbiji formiraju i humanitarne društva, pa tako *Crveni Krst* u Srbiji počinje sa radom 1876. godine, ubrzo, 1903. godine, osniva se i *Kolo srpskih sestara*.¹³² Godine 1911. osnovana je i prva skautska grupa po ugledu na izviđački pokret u Engleskoj, a organizacija je aktivna i danas, pod nazivom *Savez izviđača Srbije* i deluje sa sličnom misijom.

Iako su navedene inicijative postojale u periodu pre Drugog svetskog rata, brojni društveni faktori bili su prepreka razvoju građansko-demokratske kulture na ovim prostorima. Usporena modernizacija, nerazvijeno buržoasko društvo, prevladavanje poljoprivrednog stanovništva u ukupnom udelu stanovništva,

---

¹³² N. Božinović. "Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku". Beograd: Devedesetčetvrta, Žene u crnom, 1996.

autoritarna država, dominacija politike nad ostalim društvenim podsistemima i kolektivističko-tradicionalistički kulturni obrazac, činili su širi društveni milje koji nije pogodovao razvoju koncepta građanina, pa ni generisanju civilnog društva i demokratije u Srbiji.

Nakon Drugog svetskog rata i formiranja Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) dolazi do promene društvenog ambijenta, koji će imati specifične karakteristike u odnosu na druge zemlje socijalističkog bloka. Pre svega, radilo se o jednopartijskoj državi, centralizovanom i kontrolisanom totalitarnom društvu unutar kojeg nije bilo autonomnih polja delovanja, pa tako ni nezavisnog civilnog društva.¹³³ Dejan Jović navodi da je jedini relevantan politički akter u tadašnjoj Jugoslaviji bila politička elita, dok je građanski aktivizam grupa i masa počivao na kratkotrajnim, povremenim inicijativama, kontrolisanim od strane vlasti i policije (Jović, 2003).¹³⁴

Kontrola delovanja raznih organizacija i udruženja omogućena je preko krovne organizacije *Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (SSRNJ), koji je imao ulogu da nadzire njihovo delovanje. SSRNJ je zamišljena kao najšira organizacija u sklopu koje su građani mogli učestvovati u društveno- političkim dešavanjima. Unutar sebe obuhvatao je brojne društvene organizacije formirane na dobrovoljnoj osnovi na nivou federacije, republika, pokrajina i opština, kao što su *Savez komunista*, *Savez sindikata*, *Savez socijalističke omladine* i *Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata*. Cilj postojanja ovakve strukture, čiji su članovi mogli biti pojedinci i udruženja, bio je uključivanje građana u upravljanje društvom, a sve sa namerom jačanja socijalističkih vrednosti. Na sastancima su se vodile rasprave, pokretale društvene i političke inicijative, davali predlozi političkim delegatima i slično.

Što se tiče radničkih sindikata, oni su obuhvatali sve zaposlene (sve "radne ljude"), ali su delovali kao poslušne institucije koje su služile kao posrednici između vladajuće političke oligarhije i širokog sloja zaposlenog stanovništva. Iako su imali čak i višemilionsko članstvo i prilična materijalna sredstva, sindikati se nisu suštinski bavili socijalnim problemima radnika. Njihov prevashodni zadatak je bio da mobilišu radnike da ostvare planove proizvodnje i olakšaju sprovođenje radne discipline, dok su sindikalni lideri najčešće bili i partijski funkcioneri. Štrakovi u

---

133 M. Lazić. "Promene i otpori". Beograd: Filip Višnjić, 2005, str. 67.

134 D. Jović. "Jugoslavija – Država koja je odumrla". Zagreb: Prometej, 2003.

socijalizmu su uglavnom bili organizovani na neformalnoj i blisko solidarnoj osnovi sa ograničenim brojem učesnika, što je sprečavalo zajednički nastup u čitavom preduzeću ili privrednoj grani. Direktori radnih kolektiva su dobro znali da bi, zbog ideološko-političkih ograničenja, svako produžavanje štrajka išlo samo na njihovu štetu, pa su tadašnji štrajkovi (eufemistički nazivani „obustavama rada“) brzo prekidani, manje-više bezuslovnim prihvatanjem svih zahteva radnika, često i na štetu poslovnih rezultata. Tako su jugoslovenski radnici uspevali da „trosatnim prekidom rada često dobiju od uprave više nego što bi američki radnici uspeali postići tromesečnim štrajkom.“¹³⁵

Iako je, u svojoj suštini, jugoslovenski politički sistem bio totalitaran i autoritaran, on je po mnogo čemu bio jedinstven i drugačiji od onoga što se u to vreme smatralo komunističkim sistemima u zemljama Istočnog bloka. Naime, Titov pokušaj da razvije alternativni sistem staljinizmu bio je više od eksperimenta, kratkoročnog političkog incidenta. Jugoslovenski socijalizam se razvijao kroz kontinuirani proces eksperimentisanja koji je rezultirao novim konceptima i novim praksama ne samo drugačijim, već na mnogo načina direktno suprotnim, apolitičkim sistemima dizajniranim u drugim komunističkim zemljama Istočne Evrope. Ovaj novi jugoslovenski pristup zasnivao se na uvođenju samoupravnog ekonomskog i političkog sistema, koji je bio pokušaj da se sprovede direktna, participativna demokratija u okviru političkih, ekonomskih i drugih sfera života (obrazovanje, kultura itd.), promovisući učešće svakog člana zajednice na različitim nivoima (u radnom okruženju, u lokalnoj zajednici, kreiranju i realizaciji usluga u zajednici u domenu obrazovanja, kulture itd.). Iako su se sve te participativne aktivnosti odvijale u okviru jednopartijskog sistema vlasti, to je ipak dovelo do razvoja specifične participativne kulture u društvu, stvarajući atmosferu posvećenosti i angažmana građana¹³⁶. U skladu s navedenim, vredi spomenuti primer obrazovne reforme sprovedene pod pokroviteljstvom UN-a početkom 1950-ih (u isto vreme kada se ta reforma sprovodila i drugim zemljama Evrope). Reforma je doprinela otvaranjem škola za učešće različitih aktera u društvu, omogućavajući školama da postanu svojevrсни pokretači promena koje su dovele do kulturne transformacije i emancipacije različitih krajeva zemlje (posebno onih najmanje razvijenih, ruralnih sredina)¹³⁷. Usledilo je osnivanja brojnih institucija i udruženja koje su nudile

135 J. Županov. „Sociologija i samoupravljanje“. Zagreb: Školska knjiga, 1987, str. 266.

136 N. R. Pasić. „Politička artikulacija i agregacija pluralnih interesa u samoupravnim sistemima: slučaj Jugoslavije, Godišnji izveštaj, Vilson centar, 1988.

137 S. Petrović Todosijević. „U socijalizmu je zbog škole bilo lakše preskočiti klasu“, Abrašmedia, 2022 (članak)

raznolike mogućnosti za neformalno obrazovanje dece i mladih širom zemlje, angažujući upravo decu i omladinu, njihove roditelje, umetnike, pisce, naučnike i druge u razvoj i realizaciju obrazovnih programa. Neka od tih udruženja su i danas aktivna, transformisana u moderne organizacije civilnog društva (OCD) koje zagovaraju i promovišu učešće građana, razvoj obrazovanja i nauke. *Mladi istraživači Srbije* (MIS) su odličan primer jedne takve organizacije, koju je je osnovala grupa mladih entuzijasta spremnih da istražuju i otkrivaju tajne prirode. Prvi klub Mladih istraživača Valjeva (1969. godine) imao je nekoliko istraživačkih grupa: speleološku, biološku, etnografsku, sociološku, turističku i dr. Ubrzo se inicijativa proširila prerastajući u veliku nacionalnu organizaciju. Danas je MIS poznata organizacija koja promoviše učešće građana u zaštiti prirode i biodiverziteta i volonterizam mladih. MIS je inicirao i osnivanje Naučnog centra Petnica¹³⁸ 1982. godine, koji je među najvećim i najstarijim nezavisnim neprofitnim organizacijama za vannastavno, neformalno naučno obrazovanje u Jugoistočnoj Evropi.

U ovom periodu, društvo su potresali povremene demonstracije građana, pre svega studenata. Središnji događaj u protestnom ciklusu od sredine šezdesetih do sredine sedamdesetih godina 20. veka predstavlja studentski protest iz '68. godine, koji se na ovaj prostor prelio iz ostataka Evrope i sveta. Bunt studenta u različitim državama proizlazio je iz nezadovoljstva politikom koje su njihove zemlje vodile na međunarodnom planu – ratna politika vekihih sila, ali su meta kritike bili i kapitalizam i konzumerizam. Ovdasnji kontekst protesta bio je drugačiji, budući da je Jugoslavija bila socijalistička zemlja. U tom smislu, beogradski studenti protestovali su protiv lošeg stanja u privredi i nezaposlenosti, ali i društvenog raslojavanja, elitizacije i birokratizacije društva, zahtevajući demokratizaciju sistema. Socijalistička ideologija za demonstrante, dakle, nije bila upitna. Naprotiv, smatrali su da se društvo mora revitalizovati i vratiti svojim idejnim korenima, dok je kritika bila uperena ka vlasti i vladajućoj komunističkoj partiji. Demonstracije '68 su se dogodile spontanim samoorganizovanjem studenata i okupljanjem na opštim zborovima, ali je tadašnja krovna studentska organizacija, *Savez studenata Jugoslavije*, ubrzo preuzela vođstvo nad pokretom i postala njegov glasnogovornik. Pored ove organizacije, značajnu ulogu u širenju informacija i usmeravanju događaja imao je i list „Student“, koji je svakoga dana u tom periodu štampao vanredno izdanje sa ciljem informisanja studenta i javnosti.¹³⁹ Protest je završen

138 Više o Petnici možete naći na njihovom veb sajtu <http://petnica.rs/>

139 <https://jugpress.com/godisnjica-studentskih-demonstracija-68/>; <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/fredy-perlman-radanje-revolucionarnog-pokreta-u-jugoslaviji>

nakon što je predsednik Tito u svom javnom obraćanju izrazio razumevanje za studente. Bunt je splasnuo, značajan broj studenata je ovo video kao pobjedu, da bi u narednim danima oni koji su označeni kao podstrekači "nemira" ostajali bez posla, bivali hapšeni uz meru oduzimanja pasoša.

U narednoj deceniji, tokom sedamdesetih, građansko društvo biće obeleženo aktivnostima novog feminističkog pokreta, koji, ne dovodeći u pitanje samu ideju socijalizma, preispituje domete ondašnjeg socijalističkog društva i položaj žene u takvom sistemu. Aktivnosti ovog pokreta, koje se mogu razumeti kao plod drugog talasa feminizma, mahom su se ogledale u brojnim konferencijama na kojima su se sastajale feministkinje iz Jugoslavije i sveta.¹⁴⁰ Istorijsku prekretnicu u razvoju feminističkog pokreta u socijalističkoj Jugoslaviji predstavljao je skup iz 1978. godine „DRUG-ARICA ŽENA“ sa sloganom „Proleterci svih zemalja, ko vam pere čarape?“. Osim što je time stvorena prilika da se javno diskutuje o društvenom položaju žena, skup je rezultovao podizanjem svesti o ženskim pravima i ohrabivanjem feminističkog aktivizma. Tokom osamdesetih godina širom SFRJ formirane su razne feminističke grupe, poput „Žena i društvo“ koja je imala ogranke u Zagrebu i Beogradu, a krajem decenije u Zagrebu, Ljubljani i Beogradu otvaraju se i prve SOS telefonske linije za žene i decu žrtve nasilja.¹⁴¹

Tema ekologije takođe je zaokupljala je pažnju građana u Jugoslaviji. Istraživači koji su proučavali istoriju razvoja ekološkog pokreta u SFRJ ukazuju na tri faze u njegovom razvoju koje obuhvataju aktivnosti organizacija/građana:

1. Rani pokušaji početkom 1970-ih, kada je uspostavljen društveni pokret sa idejom da se promišlja o održivom ekonomskom i društvenom razvoju uz puno poštovanje zaštite životne sredine. Inicijativu su predvodile organizacije koje su bile aktivne u različitim delovima zemlje: *Pokret gorana Srbije*, (i danas aktivan) *Savez omladine* (u Hrvatskoj), *Skupnost za varstvo okolja (Zajednica za zaštitu životne sredine)* u Sloveniji, koje su uz podršku naučnika, stručnjaka, mladih, kreirali nacionalni pokret. Na inicijativu ovog pokreta, pravo na zdravu životnu sredinu integrisano je u Ustav SFRJ. Vrlo brzo je ova organizacija/pokret gubi na svojoj snazi i postaje još samo jedna u nizu socijalističkih birokratskih organizacija bez moć uticaja.

---

140 M. Stojčić. "Proleterci svih zemalja - ko vam pere čarape? Feministički pokret u Jugoslaviji 1978-1979". Društvo u pokretu. Novi Sad: Cenzura, 2008. str. 108-122.

141 <https://www.glavne.com/feminizam-u-jugoslaviji-gradanski-protesti-5-deo/>

2. Sredinom 1980-ih – novi pokret je počeo da raste iz građanskih inicijativa i građanskih protesta koji su smatrani opozicijom. Građani su protestovali protiv neregulisanog odlaganja otpada, izgradnje hidroelektrana, izgradnje nuklearnih elektrana. Aktivnosti i protesti su u medijima diskreditovani kao antidržavni, uz službeno obrazloženje da već postoje državne institucije koje se bave ekološkim pitanjima, pa su stoga bilo kakve „nedržavne aktivnosti“ u ovoj oblasti bile suvišne. S druge strane, postojeći ekološki problemi objašnjavani su činjenicom da je ekološka svest građana Jugoslavije još uvek veoma nerazvijena, a da sam sistem zaštite nije zaživeo. Međutim, u ovom periodu, počele su da se rađaju nove ekološke grupe/organizacije, koje su uglavnom razvijali omladinski aktivisti u Vojvodini (Zelena zvezda u Novom Sadu, Zeleni savez Jugoslavije, Savet za ekologiju i dr). Neki od ovih protesta su urodili plodom. Posle katastrofe u černobilskoj elektrani 1986. godine, pojačao se antinuklearni aktivizam. Zajedničko djelovanje organizacija/građana/stručnjaka i protesti u Beogradu doprineli su usvajanju Zakon o zabrani izgradnje nuklearnih elektrana u SFRJ (1989. godine), koji je i danas aktivan u Srbiji.
3. Kraj 1980-ih – bilo je nekoliko pokušaja da se izgradi nacionalni pokret, kroz okupljanje neformalnih grupa/organizacija iz različitih delova zemlje. Međutim, te organizacije/inicijative su ostale izolovane i slabe, ali su inicirale osnivanje prvih zelenih partija, koje su učestvovalе u izbornoj trci u okviru prvih višestranačkih izbora 1990. godine.

Međutim, kako je raspad Jugoslavije bio iza ugla, interesovanje za ekološke i druge društvene probleme je splasnulo, ustupajući mesto političkim temama. Intelektualna elita se podelila, tako da je jedan njen deo postao predvodnik nacionalističkih pokreta, ostavljajući klasni identitet po strani. U takvom društvenom miljeu pojavljuju se autoritarni lideri u svim republikama, a u Srbiji jača uticaj Slobodana Miloševića. S druge strane, u Srbiji se formirala se druga struja unutar intelektualnih krugova koja je ukazivala na opasnost od osnaživanja nacionalističkih narativa i koja se zalagala za demokratski preobražaj Jugoslavije, okupljenih oko različitih udruženja, kao što je *Udruženje za Jugoslovensku demokratsku inicijativu* (UJDI), formiran 1989. godine. Lideri prvih opozicionih političkih partija u Srbiji, kao i lideri organizacija civilnog društva, regrutovani su tokom narednih godina upravo iz krugova ovog udruženja. Pored UJDI-a, na samom kraju osamdesetih godina formiraju se i druge civilne organizacije, kao

što su Ženski parlament, Helsinški odbor u Jugoslaviji, Forum za etničke odnose, Evropski pokret u Srbiji itd¹⁴².

VEŽBA 4.6.1

KONTEKST I USLOVI NEOPHODNI ZA RAZVOJ CIVILNOG DRUŠTVA

U ovom poslednjem odeljku imali ste prilike da čitate o razvoju organizacija civilnog društva i pokreta u SFRJ, koje su postojale uprkos činjenici da mnogi uslovi neophodni za procvat civilnog društva nisu bili ispunjeni, odnosno navedene inicijative uspostavljane su u suštinski totalitarnom sistemu. Na osnovu onoga što ste pročitali i vašeg razumevanja uslova potrebnih za postojanje civilnog društva, odgovorite na pitanja u nastavku.

1. Koji faktori su ograničavali puni razvoj civilnog društva u SFRJ?
2. Koji faktori su omogućili razvoj nekih aspekata civilnog društva?
3. Da li mislite da ovi uslovi utiču na Srbiju danas i ulogu koju ima civilno društvo? Objasnite kako.

---

142 Ž. Paunović. "Mirovne aktivnosti u Srbiji". Filozofija i društvo, VII, 1995. str. 118.

RASPAD SFRJ TOKOM 90-TIH GODINA

Devedesete godine u Srbiji i drugim republikama obeležene su raspadom SFRJ i građanskim ratovima, a Srbija zajedno sa Crnom Gorom postaje deo nove državne zajednice, Savezne republike Jugoslavije (SRJ), 1992. godine. Opšta društvena atmosfera u Srbiji nije pogodovala razvoju građanske kulture. U nizu takvih nepovoljnih faktora mogu se ubrojati rat, ekonomska kriza, sankcije, supstantivno odsustvo demokratije, kontrolisani mediji, ali i nizak nivo obrazovanja stanovništva, što je pogodovalo opstanku autoritarnog režima. Ipak, uprkos takvom ambijentu, grupe udruženih građana uspevaju da kroz razne organizacije civilnog društva stvore osnovu građanskog pokreta koji će dovesti do političke transformacije 2000. godine.

Faktor koji je doprineo stvaranju civilnog društva u ovom periodu je prvenstveno formalno uvođenje političkog i partijskog pluralizma. To je prije svega značilo rađanje novih političkih stranaka i održavanje prvih višestranačkih izbora u Srbiji nakon Drugog svetskog rata, koji su održani 9. decembra 1990. Pored političkih partija, iste decenije beleži se i ogroman porast nevladinih organizacija, odnosno organizacija civilnog društva (OCD). Tako je, na primer, u periodu od 1990. do 2000. godine u Srbiji registrovano blizu 2000 OCD-ova, a njihova ekspanzija vezuje se za 1997. godinu¹⁴³, kada opozicija osvaja lokalne izbore u gotovo svim velikim gradovima u Srbiji. U nastavku ćemo sažeto predstaviti ključne OCD koje su se kreirale u periodu obeleženom građanskim ratom u bivšoj Jugoslaviji.

Od početka rata, od 1992. do 2000. godine, antiratni pokret je stvaran kroz delovanje mirovnih, ženskih i organizacija za ljudska prava. Većina tih novoformiranih udruženja, u atmosferi rata i nacionalističkih narativa koji su dolazili odozgo, zalagala se za miran izlazak iz krize i demokratsku društvenu transformaciju. Ta antiratna udruženja i grupe građana su se uspostavljane su sa idejom da se odupru državnoj ratnoj kampanji, predstavljajući alternativu državnoj ratnoj politici tokom 90-ih. Najistaknutije organizacije bile su: Beogradski krug, Centar za antiratnu akciju, Žene u crnom, Fond za humanitarno pravo, Jugoslovenski komitet pravika

---

143 Ž. Paunović. „Nevladine organizacije. Pravni i politički status NVO u Srbiji“. Beograd: Službeni glasnik, 2006. str. 49.

za ljudska prava (YUCOM), Mirovni pokret Pančevo, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji itd¹⁴⁴.

Beogradski krug je bio naziv za grupu intelektualaca okupljenih oko ideja otpora nacionalističkoj politici i ratovima u bivšoj Jugoslaviji. U periodu od 1992. do 1995. godine, Beogradski krug je funkcionisao kao neformalno sastajalište svih kritičnih glasova koji su predstavljali opoziciju srpskim vlastima i njihovoj ratnoj politici u regionu, nudeći i promovišući „ideje i akcije koje afirmišu vrednosti građanskog i pluralističkog društva“. Organizovana su javna predavanja i diskusije, omogućavajući intelektualcima iz svih bivših jugoslovenskih republika, ali i iz inostranstva da učestvuju na tribinama, posebno naglašavajući ulogu i odgovornost intelektualaca u ratu u Jugoslaviji, promovišući i pozivajući ujedno intelektualce da učestvuju u konkretnim akcijama.

Centar za antiratnu akciju, jedna od prvih antiratnih organizacija osnovanih u Beogradu u vreme raspada Jugoslavije, sprovodio je neposredne antiratne i mirovne akcije i radio na stvaranju civilnog društva, promovišući vrednosti poštovanja ljudskog života, prava pojedinca i manjina, važnost demokratskih institucija. Centar je pružao pomoći građanima koji ne žele ići u rat, kroz savetovalište i aktivno je zagovarao za prekid rata, promovišući mir i nenasilno rešavanje sukoba. Centar, takođe preuzima praćenje primene međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima u Jugoslaviji (Ženevska konvencija i Protokol).

Žene u crnom, aktivistička grupa i mreža feminističko-antimilitarističke orijentacije, osnovana je 1991. godine u Beogradu, sa ciljem pružanja nenasilnog otpora ratu u vidu raznih uličnih akcija. Žene u crnom aktivno su protestovale protiv nasilne i nelegalne mobilizacije muškaraca i odvođenja u rat, progona dezertera u Srbiji, progona i diskriminacije na etničkoj, ideološkoj, verskoj, i seksualnoj osnovi, kao i protiv egzodusa civilnog stanovništva iz Krajine (Hrvatska) nakon vojnih akcija hrvatske vojske „Munja“ i „Oluja“. Žene u crnom su su organizovale preko 2.500 akcija u periodu pre i nakon 2000. Organizacija pored žena okuplja i muškarce različitih generacija i nacionalnosti, nivoa obrazovanja, društvenog statusa, stilova života i seksualnih izbora.

144 Projekat „Neprestajanje: Muzej 90-tih“, Kulturni centar Grad, <https://museum90.com/>

Centar za kulturnu dekontaminaciju (CZKD), osnovan 1995. godine u Beogradu, predstavlja „instituciju za kritičko promišljanje kroz afirmaciju prava na pobunu“. CZKD se svojim radom zalagao za zaštitu ljudskih prava i prava manjina, kreirajući „prostor za preispitivanje tema koja mogu vode transformaciji društva, čineći ga otvorenijem i inkluzivnijim“. U svom pristupu, kroz kulturu, umetnost i javni govor konituirano su dovodili u pitanje nacionalizam, ksenofobiju i druge oblike nasilja.

Grupa 484, osnovana 1995. godine, nastala je kao reakcija na proterivanje srpskih civila iz Pakraca, Hrvatske u maju 1995. godine. Prvi cilj Grupe je bio da pomogne i podrži 484 porodice koje su izbegle iz Krajine i utočište potražile u Srbiji. Prodicama su pomagali organizovanjem smještaja, prikupljanjem paketa humanitarne pomoći i mobilizacijom građana Srbije da pomognu izbeglicama. Grupa 484 danas pruža podršku migrantima i izbeglicama, angažujući mlade i građane da sprovede aktivnosti usmerene na podršku osobama u potrebi, i ujedno učestvuju u izgradnji društva u kojem se poštuju različitosti i prava svih.

Civilno društvo devedesetih godina intenzivno se razvijalo zahvaljujući i učestalim protestima građana protiv autoritarnog režima, koji je bio najzastupljeniji vid građanskog delovanja u Srbiji u tom periodu. Prve masovne demonstracije dogodile su se 9. marta 1991. godine, predvođene opozicionim političkim partijama. Na ulicama Beograda tada je bilo između 70.000 i 100.000 ljudi, a u sukobima policije i građana nesretno su stradale dve osobe. Iako su se protesti dešavali manje-više u kontinuitetu, naredni masovni protesti građana desiće se tek nekoliko godina kasnije, novembra 1996. godine, kada je usled falsifikovanja rezultata lokalnih izbora na ulice gradova Srbije spontano izašlo desetine hiljada građana.

U ovom periodu formirane su nove organizacije civilnog društva sa misijom da promovišu i podrže građane da aktivno učestvuju u demokratizaciji društva. Među najuticajnijim na nacionalnom nivou bile su sledeće organizacije: *Centar za razvoj neprofitnog sektora (CRNPS)*, *Građanske inicijative (GI)*, *Fond centar za demokratiju (FCD)*, *Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID)*. Ove organizacije su informisale i obrazovale građane kako da se organizuju i bore protiv autoritarnih vlasti na lokalnom i na nacionalnom nivou. Na ovaj način, podržane su različite grupe/organizacije (lokalne grupe studenata, žena, poljoprivrednika, organizacije koje su pokrenuli predstavnici manjinskih grupa, lokalni mediji itd.), da se aktivno

uključuje u procese demokratizacije društva, rešavajući različita pitanja u svojim zajednicama.

Od 1994. do 2000. godine broj organizacija civilnog društva značajno je porastao u celoj zemlji, civilni sektor se širi ka manjim mestima, diverzifikujući aktivnosti i učesnike. Velike nacionalne organizacije investiraju u izgradnju kapaciteta novoformljenih grupa/organizacija. Na primer, GI je oformio Tim TRI, grupu edukatora koji su širom zemlje podržavali neformalne grupe i organizacije da se razviju i deluju u svojim sredinama. CeSID je edukovao građane o izbornom procesu i pravima građana i pratio izbore, Evropski pokret u Srbiji je promovisao evropske vrednosti, približavajući građanima procese evrointegracija, itd. Mnoga novoformirana udruženja postaju regionalni centri koji dalje rade na širenju ideja usmerenih na borbu protiv autoritarnog režima, podržavajući demokratizaciji društva i aktivno uključivanje građana, poput *Protekte* (iz Niša), *Edukativnog centra Leskovac*, *Urban in-a* (Novi Pazar), *Force* (Požega), *Libergrafa* (Užice), *Novosadske novinarske škole* i mnogi druga udruženja.

Intervencija NATO-a 1999. godine pogoršala je situaciju u zemlji doprinoseći povećanju represije, praćene ekstremnom nacionalističkom i ksenofobičnom propagandom koju su prenosili mediji pod kontrolom države. Krajnji cilj je bio da se kroz različite forme zatrašivanja i medijskog pritiska diskvalifikuje svaka opoziciona aktivnost – grupa/OCD, opoziciona politička stranka i pokret, koje je vlast proglašavala „izdajnicima“ i „stranim plaćenicima“, eliminišući ih na taj način iz političkog života. U toj atmosferi su rođeni *Građanski parlamenti* u različitim gradovima širom zemlje udruženi u mrežu Građanski parlament Srbije. Prvi Građanski parlament osnovan je u Čačku, dok su druge inicijative iz različitih gradova sledile ovaj primer. Program Građanskog parlamenta Srbije bio je da se na jednom mestu okupe svi – opozicija, sva udruženja, svi oni koji se borili protiv režima Slobodana Miloševića, zahtevajući promene u političkom i u ekonomskom sistemu. Oni su oštro protestovali protiv rastuće represije u Srbiji i nove vojne operacije na Kosovu.

U svrgnjavanju autoritarnog režima u Srbiji, sindikati su odigrali značajnu ulogu. U periodu od 1990-2000. formirano je više većih sindikalnih centrala i granskih sindikata koji su imali drugačije programe, nastupe i ciljeve od većinskog, podržavnog sindikata. U tom periodu, zahtevi koje su postavljali štrajkači pred posloводство i vlast ticali su se prvenstveno osiguravanja uslova za fizičko

preživljavanje, da bi ubrzo, nezadovoljni radnici postavljali zahteve za promenu uslova privređivanja, pa i čitavog društva. Proglašeni opšti generalni štrajk, u isto vreme kada se na ulicama Beograda dešavao 5. oktobar, „značio je zatvaranje kruga od nacionalnih okupljanja i mitinga, preko izrazito socijalnih štrajkova i protesta, do zahteva okupljenih građana za korenitim promenama političkog sistema¹⁴⁵“.

Omladina, posebno studenti, bili su važan činilac u borbi protiv autoritarne vlasti tokom devedesetih. Od 1992. godine studenti su protestovali protiv režima u nekoliko talasa velikih protesta, predvođeni studentskim organizacija, od kojih je nauticajnija bila *Studentska unija Srbije* (SUS). Bez obzira što je postojala saradnja između studenata i političkih partija opozicije, studenti su svoje skupove organizovali samostalno, što ukazuje na politički, ali ne i stranački karakter pokreta. Tokom decenije, bilo je više talasa studentskih protesta, a sumirano gledano, najvažniji zahtevi ticali su se ostavke predsednika Slobodana Miloševića, oslobađanja medija, uvođenja slobodnih izbora i ukidanja represivnog Zakona o univerzitetu. U svojim protestima i političkim akcijama, studenti u Srbiji su strastveno, snažno i posvećeno učestvovali u autentičnom stvaranju istorije. U dionizijskom duhu emancipatorskih pokreta, koji su načešće ti koji obaraju totalitarne sisteme i diktatore i grade neko pravednije društvo, nastajao je nezavisni studentski pokret. Tromesečne demonstracije opozicije i studentskog pokreta u Srbiji, a koji je nastao kao reakcija na izbornu krađu na lokalnim izborima iz 1996., odlikovala je svojevrsna “karnevalizacija” protesta i primena nenasilnih metodi borbe, doprinela je širenju uticaja koje su mladi, posebno studenti imali u javnosti. Ono što je začeto tokom studentskih protesta 1991. godine, a razvilo se tokom protesta 1996/97. godine, kulminiralo je 1999/2000. godine kroz aktivnosti *Otpora*, koji je uveo moć mladih u politiku. Borba mladih „otporaša“ inspirisala je građane koji su se suprostavljali vlasti, vraćajući poverenje u mogućnost promene. *Otpor* je razvio istinsku, specifičnu političku strategiju delovanja za borbu protiv antidemokratske vlasti i njenih represivnih mera prema građanima u Srbiji i regionu. Zbog domišljatih i duhovitih kampanja, pokret je vremenom sticao simpatije i popularnost među građanima, iako je vlast njegove aktiviste u domaćim medijima etiketirala kao izdajice i strane plaćenike. Jedna od ironičnih akcija *Otpora* bila je organizacija rođendanske proslave Slobodana Miloševića na gradskom trgu u Nišu, avgusta 1999. godine, kada su građani dobili priliku da

145 N. G. Novaković. „Radnički štrajkovi i tranzicija u Srbiji od 1990. do 2015. godine“. Beograd: Rosa-Luxemburg-Stiftung Southeast Europe i Institut društvenih nauka. 2017. str 193.

napišu rođendansku želju predsedniku na zajedničkoj čestitici. Aktivisti su tom prilikom u ime predsednika od građana primili raznorazne poklone, među kojima su bili zatvorsko odelo i karta za Hag u jednom pravcu.¹⁴⁶ Uz veoma autentične i upadljive parole i akcije, *Otpor* se kao virus širio Srbijom, uglavnom među studentima i srednjoškolcima, upravo zbog autentičnog akcionog delovanja i specifične strategije komunikacije, sa elementima igre, privlačne i prijemčive mladima. *Otpor* je za godinu dana prerastao u narodni pokret kreirajući imidž novog aktera na političkoj sceni – pokreta mladih, energičnih, nezainteresovanih za vlast, nepotkupljivih, nezavisnih od političkih partija i svake druge strukture¹⁴⁷. *Otpor* postaje je simbol antimiloševićevskog političkog fronta koji je inspirisao građane da je promena na izborima 2000. godine moguća i neophodna. Zajedno sa drugim OCD i opozicijom, *Otpor* je sproveo kampanju za izazak na glasanje (GOTV¹⁴⁸), mobilišući posebno mlade, ali i druge građane kroz dve velike kampanje: „Vreme je” i „Gotov je!”

Pored Otporove kampanje, OCD okupile su se zajedno u okvir predizborne GOTV kampanje EXIT 2000, sprovedene u bliskom partnerstvu i koordinaciji sa svim akterima (NVO, formalne/neformalne grupe, pokreti, sindikati, nezavisni mediji, itd.), u veoma složenom političkom kontekstu. Intervencija NATO-a 1999. godine, aktivnosti OCD, Otpora i drugih pokreta, uticali su na rast represije. Nacionalistička i ksenofobična propaganda državnih medija bila je sve intenzivnija, praćena represivnim policijskim intervencijama prema opoziciji i OCD, pokretima i stalnim zastrašivanjem građana i aktivista. S druge strane, od 1996. do 2000. godine, zahvaljujući aktivnostima OCD, širom zemlje su se razvijale aktivne grupe civilnog društva, osnažene kroz umrežavanje i saradnju. Te brojne organizacije i pokreti, promenili su karakter delovanja civilnog sektora od centralizovanog, kakav je bio na početku devedestih, do izrazito decentralizovanog sektora, koji je okupljao raznolike pojedince, grupe i koji je kontinuirano rastao. Upravo ova raznolikost i decentralizovano, lokalno delovanje širom zemlje predstavljalo je najveću prepreku režimu da suzbije i stavi pod kontrolu aktivnosti opozicionih grupa. U takvoj atmosferi dočekani su izbori 2000. godine. Svi okupljeni akteri angažovali su se u predizbornoj kampanji koja je imala za cilj da motiviše građane da u što većoj meri izađu na izbore i slobodno glasaju. Jedinstvo opozicije i OCD

146 S. Naumović. „Otpor!” kao postmoderni faust: društveni pokret novog tipa, tradicija prosvetnog reformizma i „izborna revolucija” u Srbiji”. *Filozofija i društvo*, br. 3, 2006. str. 173.

147 J. Gligorijević, *Dnevnik jedne mladosti*, *Nedeljnik Vreme*, 2010.

148 GOTV je skraćenica za Get out the vote (izađi da glasaš) kampanju.

rezultiralo je visokom izlaznošću građana – preko 70% i pobjede opozicije. Pod pritiskom, na masovnim demonstracijama ispred Savezne skupštine 5. oktobra 2000. vlast nad zemljom prešla je na opoziciju i građane. Iskustvo i lekcije naučene iz EXIT kampanje i petooktobarske revolucije inspirisale su mnoge druge zemlje u borbi protiv totalitarnih vlasti (u Gruziji, Ukrajini i Kirgistanu, itd.).

VEŽBA 4.6.2

ULOGA MLADIH U PROMENAMA U DRUŠTVU

U ovom poslednjem odeljku naučili ste da je kolektivna akcija mladih bila snažan element koji je uticao na promene u Srbiji. Molimo vas da prodisutujete sa svojim kolegama u okviru male grupe sledeća pitanja:

- Kako trenutno gledate na mlade ljude?
- Koja su pitanja koja izazivaju zabrinutost?
- Da li su mladi ljudi danas motivisani da se organizuju i rade sa drugima kako bi uticali na promene u društvu?
- Šta mislite koji faktori utiču na zainteresovanost i uključivanje mladih, kako ih vidite?
- Koji faktori utiču na vašu motivaciju i nivo angažovanja u društvu?

CIVILNO DRUŠTVO U SRBIJI NAKON DEMOKRATSKE TRANSFORMACIJE

Nakon demokratskih promjena 2000. godine, civilno društvo ulazi u novu fazu razvoja, podržano kroz institucionalne mehanizme koji su osiguravali društveni pluralizam i odsustvo atmosfere straha i pritiska koja je postojala u prethodnoj deceniji. OCD su naučile da rade u partnerstvu sa vladom, podržavajući razvoj politika kroz konsultacije i učešće u procesima razvoja i sprovođenju politika. Oni su preuzeli ulogu praćenja rada institucija, prepoznavanja izazova u lokalnim zajednicama, na nacionalnom nivou i davanja preporuka za njihovo prevazilaženje. Sektor je postao važan partner državi, pružajući podršku i odgovarajući na potrebe različitih grupa građana kroz programe i usluge. U ovom periodu, međutim, beleži se pojava novih društvenih pokreta, uglavnom desničarske ideološke orijentacije, koji su nastali kao reakcija na građanske inicijative koje se zalažu za ljudska prava, duh slobode i jednakosti. Primer takvog pokreta je *Otačastveni pokret Obraz*, koji je zabranjen kao klerofašistički pokret 2012. godine.

Povećanje broja OCD-ova bila je jedna od glavnih karakteristika razvoja civilnog društva u prvoj deceniji 2000-ih. Istraživanje iz 2004. godine pokazalo je da među zaposlenima u ovim organizacijama preovladavaju žene, sredovečni pojedinci, sa višim i visokim obrazovanjem.¹⁴⁹ Područje delovanja organizacija je raznoliko: socijalni problemi, obrazovanje, humanitarni rad, kultura i umetnost, zaštita životne sredine, razvoj lokalne zajednice, mladi itd. Rast OCD po godinama, pre i posle 2000 godine, prikazan je u tabeli.

Godina	Broj organizacija
1994	196
1997	695
2000	2000
2001	2800

---

149 M. Lazić. "Promene i otpori". Beograd: Filip Višnjić, 2005. str. 83-84.

Godina	Broj organizacija
2002	4000
2004	7000
2006	10 500

U ovom momentu, broj OCD beleži porast, pa je u 2020. godini u Srbiji registrovano ukupno 34.692 organizacije,¹⁵⁰ a najveći broj OCD nalazi se u tri najveća grada: Beogradu, Novom Sadu i Nišu. Polja delovanja udruženja su raznolika. Organizacije se bave socijalnim problema, obrazovanjem, humanitarnim radom, kulturom i umetnošću, usmerene su na zaštitu životne sredine, razvoj lokalne zajednice, podršku mladima itd. Većina njih je usmerena na rešavanje problema određenih društvenih grupa, baveći se pravima osoba sa invaliditetom, pružanjem podrške obolelim od retkih bolesti itd. Aktivna su udruženja roditelja, LGBTQ+ udruženja, udruženja za prava Roma i drugih nacionalnih manjina, itd. Pored toga postoje i organizacije koje svoje rad fokusiraju na ekonomska i politička pitanja, kao što su organizacije za lokalni razvoj, regionalizaciju i decentralizaciju. Na različitim nivoima u zemlji deluju različita ekspertska, strukovna, umetnička, medijska i druga udruženja.

Iako je uticaj OCD na razvoj i demokratizaciju društva neupitan, njihova finansijska održivost ostaje izazov od demokratskih promena do danas. U ovom periodu, Srbija je donela dva zakona koja regulišu rad OCD: Zakon o udruženjima (2009) i Zakon o zadužbinama i fondacijama (2010). Oba zakona čine osnovu pravnog okvira za delovanje OCD i usklađena su sa preporukama Saveta Evrope. Sa idejom jačanja civilnog sektora, 2022. godine doneta je Strategija za stvaranje podsticajnog ambijenta za razvoj civilnog društva u Republici Srbiji za period 2022-2030. U ovom dokumentu navode se nalazi istraživanja koji svedoče o nepovoljnim okolnostima za razvoj civilnog društva u Srbiji, uključujući nizak stepen učešća građana u odlučivanju na lokalnom ili nacionalnom nivou (12%), kao i mišljenje organizacija da je njihov uticaj na kreiranje javne politike na nacionalnom nivou izuzetno nizak (75%). Kako bi se stanje u ovoj oblasti poboljšalo, preporuka je da

150 Strategija za stvaranje podsticajnog okruženja za razvoj civilnog društva u Republici Srbiji za period od 2022-2030. godine: https://mcusercontent.com/1ce8a316448426e5aab4500c/files/01361a1f-5071-30de-69ea-9f6b01ad4808/Strategija_za_stvaranje_podsticajnog_okruzenja_za_razvoj_civilnog_drustva_u_Republici_Srbiji_za_period2022_2030.godine.pdf

se investira u jačanje socijalnog dijaloga, što znači da predstavnici javnih vlasti moraju unaprediti komunikaciju sa OCD.

Od 2000. godine nove vlade su prepoznale važnost ulaganja u kreiranje podsticajnog okruženja za razvoj civilnog društva, razvoj mehanizama koji će podržati učešće građana u procesima donošenja odluka i sprovođenje politika za usmerenih na unapređenje javnog dobra. Podsticajno okruženje za djelovanje udruženja, između ostalog, podrazumijeva: uspostavljanje slobode udruživanja i izražavanja, pravo pristupa informacijama od javnog značaja, omogućeno učešće u javnim poslovima, osiguravanje transparentnosti postupaka donošenja odluka, kao i da su efikasni mehanizmi za finansiranje rada udruženja iz javnih izvora dostupni pod jednakim uslovima svim organizacijama, na javnim konkursima. S tim u vezi, u republičkom i lokalnom budžetu predviđena je posebna budžetska linija za finansiranje OCD, sportskih udruženja i verskih grupa, tzv. Linija 481. Međutim, u praksi, državna sredstva koja su izdvajana tokom svih ovih godina su bila nedovoljna za kontinuiran rad i razvoj OCD. Transparentnost mehanizama državnog finansiranja takođe ostaje izazov. OCD se kontinuirano oslanjaju na sredstva različitih stranih razvojnih agencija (nemačke, britanske, američke, švedske, norveške, itd.), preko kojih se izdvajaju sredstva za podršku Vladi Srbije. Značajna podrška razvoju srpskog društva dostupna je kroz finansiranje EU, u formi direktne podrške državi, zahtevajući da država uključi OCD kao partnere u procese razvoja politika i implementaciji programa.

Zanimljiva pojava u civilnom društvu Srbije poslednjih godina jesu novi društveni pokreti.¹⁵¹ Naročito je primetan porast broja lokalnih/urbanih pokreta i inicijativa (*grassroots movements*), što neki istraživači tumače kao novu fazu u razvoju civilnog društva u postsocijalističkim zemljama.¹⁵² Aktivizam urbanih pokreta, koje karakteriše spontana mobilizacija građana (bez posredovanja organizacija), smatra se najzastupljenijim vidom građanskog aktivizma u postsocijalističkim društvima.¹⁵³ Njihov cilj najčešće je odbrana upotrebe javnog prostora, koji su ugroženi politikama privatizacije sprovedene "odozgo". Građani koji se okupljaju oko urbanih pokreta, staju u odbranu resursa koji su deo svakodnevnog života (park, zelena površina, igralište, voda, zemljište, itd.). Samim tim ovi pokreti nisu

151 B. Delibašić, S. Nikolić, J. Vasiljević. "Demokratizacija odozdo", 2019.

152 Jacobsson, Kerstin. "Introduction: The Development of Urban Movements in Central and Eastern Europe". *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe*. Ashgate Publishing, 2015.

153 Ibid, p. 5.

nužno ideološki opredeljeni, kao ni klasno homogeni. Društveni kontekst u kome ovi pokreti izrastaju je specifičan i bazira se na istovremenom prisustvu neoliberalnog modela (urbane) politike i deficita demokratije u donošenju odluka na lokalnom nivou. Aktivisti okupljeni oko pokreta nemaju poverenja u državne institucije, jer ih smatraju korumpiranim, ali takođe ne gaje veliko poverenje ni u OCD.¹⁵⁴ Pokreću ih etički principi, jer javni prostor smatraju kolektivnim dobrom. Verujući da na krupna politička pitanja, koja se tiču nacionalnog ili šireg društvenog interesa, ne mogu imati uticaj, građani se spontano okreću delovanju na mikrosocijalnom nivou (unutar lokalne zajednice), kao polju svakodnevnog života i areni gde se najneposrednije mogu iskazati kao građani.¹⁵⁵ Aktivizam pokreta o kojima je reč konceptualno se može uokviriti parolom "Pravo na grad". Radi se o ideji koja se zasniva na uverenju da urbani razvoj mora biti vođen potrebama i interesima ljudi koji žive u gradu, i da se građani moraju uključivati u proces donošenja odluka na lokalnom nivou.¹⁵⁶ Poslednjih godina u Srbiji bilo je više sličnih građanskih inicijativa i pokreta koji su iznikli u gradskim susedstvima, ali i ruralnim sredinama. Jedan deo njih okupio se oko ekoloških vrednosti, pa je aktivizam za zaštitu životne sredine donekle uspeo ujediniti građane različitih klasa, mesta življenja, ali i ideoloških uverenja.

Internet i upotreba novih tehnologija u procesu komuniciranja, odražava se i na način delovanja novih društvenih/urbanih pokreta u Srbiji. Društvene mreže su jedan od najvažnijih savremenih kanala komunikacije i širenja ideja i informacija putem kojih održavaju odnose sa javnošću. Grupe na društvenim mrežama omogućile su da se od početnog okupljanja oko neke teme, koju smatraju važnom, među članovima grupe izdvoje oni koji će kasnije činiti jezgro pokreta u nastajanju. Takođe, društvene mreže imaju veliku ulogu i u mobilizaciji javnosti, naročito one koja se primarno informiše putem interneta. Ipak, pored onlajn komuniciranja, aktivisti pokreta u Srbiji veoma važnim smatraju i ličnu komunikaciju, direktan kontakt i terenske posete.¹⁵⁷ S druge strane, lokalni pokreti u Srbiji su slabo umreženi, a njihova saradnja sa organizacijama civilnog društva je slaba.

154 Ibid, p. 18.

155 J. Božilović. "Right to the city: urban movements and initiatives as the pulse of the civil society in Serbia". *Experiencing the post-socialist capitalism: urban changes and challenges in Serbia*, 2019, str. 151-170.

156 A. Lefebvre. „Pravo na grad“. *Operacija grad: Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*. Kovačević i dr. (ur), Zagreb: Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni institut, Platforma 9,81 – Institut za istraživanja u arhitekturi, Su Klultura/Clubture, 2008. p. 17–29; D. Harvi. *Pobunjeni gradovi*. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2013.

157 B. Delibašić, S. Nikolić, J. Vasiljević. "Demokratizacija odozdo", 2019.

Fokusiranje na lokalna pitanja i nepostojanje međusobnog konsenzusa o širim društveno-političkim pitanjima, kao i zatvoreni, nedostupni mediji, okolnosti su koje smanjuju njihove mogućnosti za postizanje značajnih rezultata.

Na kraju treba pomenuti i nove studentske proteste organizovane poslednjih godina, koji se (kao i oni iz devedesetih godina prošlog veka) mogu kvalifikovati kao anti-autoritarni. Ovi protesti su spontano izbili u aprilu 2017. godine kao reakcija na nezadovoljstvo izbornim uslovima i aktuelnom vlašću. Organizator skupa bila je neformalna grupa pod nazivom „Protiv diktature” koja je okupila studente beogradskog univerziteta i univerziteta iz drugih gradova Srbije. Podela u vizijama i zahtevima uticala je na gašenje demonstracija iste godine. Godinu dana kasnije proteti su se ponovo predovđeni udruženjem građana „1 od 5 miliona”, koje je okupilo opozicione političke stranke i studente. Zahtevi pomenute organizacije bili usmereni na demokratizaciju društva, koje se sve više svrstava u svrstava u *manjkave demokratije* ili *hibridne režime*.¹⁵⁸ Međutim, kao i do sada, zbog podela oko strategije delovanja, i unutrašnjih sukoba i ovi protesti su vremenom zamirli. Deo aktivista koji je ostao u udruženju izašao je na parlamentarne izbore 2020. godine, na kojima nije prošao cenzus za ulazak u parlament.

Bez obzira na to što se načelno može reći da su se nakon petooktobarskih promena unapredili demokratski uslovi kao neophodan okvir razvoja civilnog društva, brojni izazovi za njegov opstanak i kontinuirani razvoj i dalje postoje. Sociološka istraživanja pokazala su trend pada participacije građana u građanskim akcijama, što se tumači razočarenjem građana u promene koje su usledile nakon demokratske transformacije, kao i skepticizmom u pogledu budućeg razvoja društva.¹⁵⁹ Zabeležena je, takođe, i izrazita nezainteresovanost građana Srbije za politiku, i to kod svih kategorija stanovnika.¹⁶⁰ Neke karakteristike političke kulture u Srbiji i reprodukcija vrednosnih obrazaca zasnovanih na tradicionalizmu, patrijarhalnosti, autoritarizmu i etatizmu, svakako ne pogoduju demokratizaciji društva, niti participativnoj političkoj kulturi.¹⁶¹

158 <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2022>

159 I. Petrović. „Civilno društvo u Srbiji: analiza klasne osnove”. Sociološki pregled, Vol. L, No. 3, 2016. str. 381.

160 J. Pešić, A. Birešev, T. Petrović Trifunović (2021). „Political disaffection and disengagement in Serbia”. Sociologija, Vol. LXIII, No. 2, str. 355-380.

161 Б. Стевановић. „Политичка култура и културни идентитети у Србији и на Балкану”. Филозофски факултет Ниш, 2008.

ZAKLJUČCI

U ovom poglavlju čitali ste da su demokratske tradicije, kao što je sloboda izražavanja i udruživanja, suštinske za razvoj i održavanje vibrantnog civilnog društva. Međutim, takođe ste naučili da i sâm civilno društvo može biti demokratska snaga u nekom društvu. Jedna studija nekih od pokreta koji su nastali u istočnoj Evropi osamdesetih i devedesetih godina 20. veka omogućava nam da istražimo na koji su način neke od organizacija opisanih u prethodnom odeljku doprinele transformisanju društva i pokrenule novu epohu aktivnog civilnog društva u post-totalitarističkoj državi. Kasnih osamdesetih godina 20. veka, komunističke zemlje bile su preplavljene velikim nemirima. Promene u sovjetskom sistemu zajedno sa građanskim aktivizmom u komunističkim zemljama ugrozile su moć komunističkog bloka i na kraju dovele do okončanja njegovog postojanja (uz druge faktore). Nemiri i protesti u regionu završili su se konačnim slomom komunističkog bloka 1990. godine i nastankom nezavisnih država. Događaji poput „Plišane revolucije“, nenasilne tranzicije vlasti u tadašnjoj Čehoslovačkoj, od 17. novembra do 29. decembra 1989. godine, doveli su do novog poglavlja u skorijoj svetskoj istoriji, odigrali ključnu ulogu u političkoj, ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj transformaciji i doveli do boljeg razumevanja uloge civilnog društva i njegovog značaja. Svaka zemlja bivšeg komunističkog bloka, koja je učestvovala u rušenju sistema, zanimljiv je primer za proučavanje ishoda građanskog aktivizma i funkcija civilnog društva, ali u ovom dokumentu ćemo istražiti nekoliko primera kako su se ovi procesi odigrali u Poljskoj, Češkoj i Rumuniji. Ujedno ćemo se osvrnuti i na primer Srbije, istražujući procese koji su doveli do svrgnjavanja autoritarnog režima 2000. godine.

5. DEO

GRAĐANSKO UČEŠĆE

5. 1.

GRAĐANSTVO I DEMOKRATIJA

Šta je građanstvo?

Svaki demokratski ustav stavlja „građanina“ u centar socijalnog i političkog identiteta društva. Biti građanin podrazumeva skup prava i odgovornosti koje se razlikuju od alternativnih savremenih identiteta, kao što su narod, nacija ili radnička klasa. Građanstvo je stanje u kojem aktivni pojedinci teže ne samo svojoj dobrobiti, već i građanskoj slobodi i skupu prava dostupnih svima i jednakih za sve. Kao što je rekao Dž. S. Mil, građanin prepoznaje „prirodu i granice moći koju društvo može legitimno da koristi nad pojedincem.“¹⁶²

Ustavi mogu da prave razliku između prava državljana i prava građana koji nemaju pravni status državljana; međutim, od svih pojedinaca koji žive u istoj geografskoj zajednici očekuje se da ispune građanske dužnosti, a u svakom slučaju pripadnici društva imaju odgovornost da poštuju ljudska prava svih.

Odgovornosti građana unutar demokratije

U članku „Norme građanstva i širenje političkog učešća“, američki politikolog Rasel Dolton (rođen 1948) prepoznaje karakteristike i mere koje građani u demokratiji treba da ispune da bi održali zdravu demokratiju. Dolton smatra da je učešće građana ključna, vitalna komponenta od koje u velikom stepenu zavisi stepen demokratije u društvu, navodeći:

„Ako građani ne učestvuju u razmatranju javne politike, a njihovi izbori ne strukturišu postupanje vlasti, demokratski procesi su beznačajni.“¹⁶³

---

162 J. S. Mill, *On Liberty*, 3.

163 Russell J. Dalton. "Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation Political Studies." str. 76–98.

Dolton prepoznaje nekoliko dužnosti građana u demokratiji:

- održavanje informisanosti o vlasti da bi se u njoj delotvorno učestvovalo;
- učestvovanje u demokratskom razmatranju i diskutovanju politika sa drugim građanima, odnosno idealno bi bilo razumevanje stavova drugih;
- posvećenost društvenom poretku i prihvatanje autoriteta države (poštovanje vladavine prava);
- posedovanje etičke i moralne odgovornosti prema drugima u političkom prostoru i šire.

Istorija je pokazala da prava i privilegije građanstva nisu dovoljne da bi se ostvario osećaj pripadnosti državi. Osećaj posvećenosti i odgovornosti prema državi razvija se kroz uključivanje građana u upravljanje, političke procese i građanski život. Nastojanje da se ispune građanske odgovornosti smatra se „građanskom normom“.

Ispunjavanje građanskih dužnosti može da zahteva potrošnju određenih resursa, kao što su vreme, trud i finansije. Na primer, služenje u vojsci može da uskrati nekom vreme i prihod da bi se ispunila ova uloga. Ovakve žrtve mogu da nas navedu da se zapitamo: zašto bi se građani angažovali uopšte? Koje su prednosti koje dobijaju za uzvrat? Odgovori na ova pitanja biće razmatrani u sledećem odeljku.

Prednosti građanskog učešća

Biti aktivan građanin je kao hod dvosmernom ulicom: na jednoj strani su lična, politička, ekonomska i socijalna prava, a s druge je skup obaveza kao što su zakonske, poreske, promovisanje javnih dobara i negovanje građanske kulture.

Za ostvarivanje prava i ispunjavanje obaveza potrebno su aktivni građani. Nivo građanskog angažovanja često je određen političkom kulturom društva. Međutim, da bi se neko društvo nazivalo demokratijom u savremenim terminima, minimalni nivo građanskog učešća mora biti nivo predstavničke vlasti.

Predstavnička demokratija je demokratija u kojoj građani biraju svoje predstavnike da govore u njihovo ime i slede zajedničke interese u lokalnom, regionalnom i nacionalnom parlamentu. Kod minimalnih standarda za demokratiju, nivo učešća građana sveden je na izbore, koji se meri izlaskom birača.

Alternativan (idealni) model demokratije jeste neposredna demokratija. Ona podrazumeva angažovanje svih građana, kroz učešće u debatama, raspravama i donošenju političkih odluka glasanjem. Međutim, inkluzivna participativna demokratija uvek je predstavljala ideal. Čak je i Aristotel tvrdio da je participativna, iliti čista demokratija, moguća samo u malim selima i ribarskim zajednicama. Danas, neposredna demokratija još uvek je od vitalnog značaja za lokalne inicijative, gde građani odlučuju koje su najbolje društvene prakse po kojima hoće da žive. Ponekad građani mogu da formiraju širu participativnu koaliciju da bi protestovali protiv odluka vlasti ili zahtevali promene. Ovi politički događaji u sebi nose jaku društvenu energiju, koja se privremeno pokreće. Međutim, društveni i politički protesti uz široko građansko angažovanje mogu da ostave politički beleg na kolektivno sećanje i na taj način utiču na buduće odluke vlasti.

Još jedan oblik demokratije je sistem predstavljanja ljudi u vlasti, uz angažovanje građana i to na razne načine.

Kada su građani **angažovani** oni imaju priliku da utiču na javnu politiku i da pozivaju vlasti na odgovornost. Javnost igra ulogu u odgovornosti praćenjem postupanja zvaničnika i javnim iskazivanjem podrške ili nezadovoljstva. Krajnje sredstvo koje građani mogu da upotrebe jeste da smene zvaničnika sa neke funkcije glasanjem. Kada postoji odgovornost, predstavnici vlasti posmatraju svoja ovlašćenja kao odgovornost a ne privilegiju, a svaki državni službenik razume da je odgovoran pred građanima.

5. 2.

METODE GRAĐANSKOG UČEŠĆA

Informisano učešće igra centralnu ulogu građana u demokratiji. Ono nije samo njihovo pravo, već i njihova dužnost. Učešće građana može da ima različite oblike, uključujući i kandidovanje na izborima, glasanje na izborima, informisanje o važnim javnim pitanjima, raspravu o pitanjima, prisustvovanje sastancima u zajednici odnosno građanskim skupovima, članstvo u privatnim dobrovoljnim organizacijama i prisustvovanje mirnim mitinzima. Informisano učešće gradi bolju demokratiju.

Da bi građansko učešće bilo efikasno, a vlast responsivna, potrebno je da aktivan građanin usvoji niz vrednosti. Jedna od ovih vrednosti je *poverenje*. Kao što ističe američki politikolog Robert Putnam: „Vrli građani su spremni da pomognu, imaju poštovanje i poverenje jedni prema drugima, čak i kada se ne slažu oko suštinskih stvari”.¹⁶⁴ Poverenje se takođe može posmatrati vertikalno, što znači da građani imaju poverenje da su rezultati rada institucija u najboljem interesu građana. Kad postoji poverenje građansko učešće oduzima manje vremena građanima, u smislu da aktivnost može biti potrebna samo da bi se ukazalo na institucionalne prakse koje treba da se poprave. Poverenje je najbolji način da se zadrži optimalni nivo motivacije za građansko angažovanje.

Još jedna ključna vrednost za demokratsko društvo je *strpljenje*. Jednom kada se inicijativa pokrene, angažovani građani treba da pokažu strpljenje za odluku koju treba doneti i koja treba da bude od koristi za javnost. Strpljenje je takođe ključno da bi se ujedinili međusobno povezani interesi i energije u društvu. Živimo u heterogenom društvu, sa puno identiteta, puno slojeva. Nije uvek lako pronaći pravu ravnotežu da bi se sav interes ukrstio u jednoj tački. Angažovano građanstvo podrazumeva razmatranje, a za razmatranje je potrebno vreme. Iz tog razloga,

---

¹⁶⁴ Putnam, *Making Democracy Work*, 88-89.9.

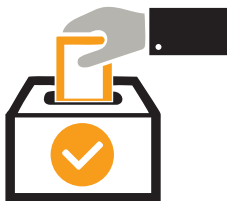
biti građanin takođe znači imati strpljenja i slušati potrebe drugih i nastojati da se ispregovara da one budu prihvatljive svim pripadnicima zajednice.

Konačno, da bi građansko učešće pozivalo državne zvaničnike na odgovornost, mora da postoji još jedna komponenta demokratije: transparentnost. Transparentnost znači da su građani informisani o prošlim, sadašnjim i budućim aktivnostima vlasti. Da bi se garantovala transparentnost, građanima je potrebna zakonska osnova kojom se obezbeđuje javni pristup relevantnim informacijama. Mnoge zemlje, uključujući Srbiju, Sjedinjene Američke Države i Veliku Britaniju, usvojile su zakone o slobodi informacija¹⁶⁵, koji obavezuju organe da obezbede pristup javnim informacijama, kako proaktivnim otkrivanjem informacija tako i na zahtev. Javne informacije moraju da se objavljuju i obezbeđuju u čitljivom formatu.

Građansko učešće može da bude usmereno na uvođenje promena političke ili socijalne prirode. Politički aspekt znači uticanje na političke aktere i/ili učešće u procesu donošenja i izvršavanja odluka, kao i praćenje rada vlade i pozivanja zvaničnika na odgovornost. Socijalni aspekt podrazumeva mere koje bi pomogle ostalim članovima društva, brigu o životnoj sredini i unapređenje kvaliteta života u zajednici.

U demokratskim državama, postoje brojni različiti metodi učešća koji omogućavaju građanima da ostvaruju različite ciljeve.

Glasanje i izbori

Izbori su jedan od najstarijih oblika učešća građana u političkoj upravi, koji omogućava građanima da lično učestvuju u procesima donošenja odluka i da prave sopstvene slobodne izbore. Iako su savremene demokratije prvenstveno republičke odnosno predstavničke demokratije, postoje neki slučajevi neposredne demokratije kada su građani ti koji donose odluke glasanjem, pre nego preko izabranih predstavnika ili nameštenika. Osnovni uslov za korišćenje ovog

¹⁶⁵ Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Službeni glasnik RS, br. 120/2004, 54/2007, 104/2009, 36/2010 i 105/2021, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_slobodnom_pristupu_informacijama_od_javnog_znacaja.html

alata je srazmerno mali broj glasača i pitanja podnetih na dnevni red koja ne zahtevaju puno vremena i energije glasača. Neposredna demokratija može da se sprovodi, na primer, na seoskim sastancima ili na generalnim skupštinama lokalnih organizacija sindikata ili političkih stranaka itd. Savremena demokratija je uglavnom predstavnička: građani neposredno biraju svoje predstavnike koji, zauzvrat, donose političke odluke, zakone, politike i strategije i doprinose njihovom sprovođenju.

Moderni parlamentarni demokratski izbori su uvedeni u Srbiji 1989. godine, a prvi izbori su održani 1990. Samo su prvi izbori održani većinskim principom, a za svake sledeće korišćen je proporcionalni izborni sistem. Tokom devedesetih godina 20. veka i vladavine autokratskog režima Slobodana Miloševića, izbori su uglavnom smatrani neslobodnim, nepravičnim, a često i represivnim. Ovaj period karakterišu masivni mitinzi protiv Miloševićevog režima, koji je često koristio nasilje nad mirnim demonstrantima, kao i masovne medije koji su ih nazivali narodnim izdajnicima. Tek je nakon revolucije 5. oktobra 2000. godine i Vlade Zorana Đinđića srpski izborni sistem počeo da se reformiše.

Načini učešća građana u odlučivanju i obraćanja vlastima

Referendum je najpoznatiji oblik građanskog učešća u Srbiji. To je ustavna kategorija definisana Zakonom o referendumu. Referendum mogu da pokrenu poslanici ili građani na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Zakon o referendumu iz 2021. godine propisuje da je parlament u obavezi da sprovede referendum ako peticiju potpiše najmanje 100.000 glasača. Regionalni parlament treba da sprovede referendum ako peticiju potpiše najmanje 30.000 glasača, a lokalni parlament je u obavezi ako barem 10% glasača (sa registrovanom adresom u opštini) potpiše peticiju za referendum. Iako je cenzus za nacionalni referendum relativno visok i više naginje ka predstavničkoj demokratiji, što više silazimo na lokalni nivo to referendum postaje pristupačniji. U mnogim lokalnim zajednicama u Srbiji potrebno je samo nekoliko stotina pot-

pisa da se pokrene referendum, što demokratiju čini participativnijom kada se radi o pitanjima koja se direktno tiču svakodnevnog života građana. Paradoksalno, nacionalni referendum su pokretani nekoliko puta od 2000. godine, dok su lokalni referendum izuzetno retki.

Narodne inicijative su takođe popularna opcija za učešće građana u Srbiji, iako ih država često ignoriše. Narodna inicijativa je moćan alat za građansko učešće u Srbiji. Zakon iz 2021. godine omogućava čak da narodne inicijative predlažu ustavne izmene, kao i izmene drugih zakona, statuta i izvršnih odluka. Narodne inicijative se mogu pokrenuti na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Nakon što skupština odobri narodnu inicijativu, organizatori imaju 30 dana da pribave potpise građana. To nije mnogo vremena, tako da opet, što je veća decentralizacija, to su veće šanse za uspeh narodne inicijative.

Peticije, predstavke i predlozi su oblici direktnog obraćanja Narodnoj skupštini Republike Srbije, odnosno skupštinskim odborima. Ovi oblici građanskog učešća su Ustavom zagarantovano pravo u Srbiji. Da bi se podnela peticija, predstavka ili predlog, građanin ili udruženje građana treba da popuni obrazac (dostupan na internet prezentaciji Narodne skupštine Republike Srbije) i da obrazloži svoju inicijativu. Obrazac može da se popuni i podnese i elektronskim putem i u štampanom obliku. Nakon što se podnese, inicijativa se upućuje nadležnom skupštinskom odboru, koji mora da informiše građane o ishodu peticije, predstavke ili predloga.

Pitanja za predsednika Narodne skupštine Republike Srbije odnosno poslanika takođe je mogućnost građanskog učešća koju obezbeđuje pravni sistem Srbije. Obzirom da je izborni sistem u Srbiji proporcionalan i da nema svaka lokalna zajednica svog poslanika, postavljanje pitanja može približiti predstavnike i učiniti demokratiju neposrednijom. Pitanja se mogu postavljati onlajn, putem internet prezentacije skupštine, a građanin može po imenu da izabere kojem poslaniku želi da uputi pitanje. Međutim, kada se jednom pošalje, pitanje ne može da se isprati i ne postoje javno dostupne procedure u odnosu na vremenski okvir, niti mora na njega da se odgovori.

Protesti su daleko najpopularniji način privlačenja pažnje vlasti u Srbiji putem neposrednog učešća. Protesti nisu samo ustavno pravo; oni su važan deo političke kulture u Srbiji. Protest je postao osnovni oblik građanskog angažovanja devedesetih godina 20. veka. Režim Slobodana Miloševića je pao, nakon niza masovnih

demonstracija, kada su se ljudi borili za demokratiju u Srbiji, još uvek spremni da se vrate protestima i podsete vlast na njene obaveze. Iz tog razloga, relativno je jednostavno organizovati miran protest u Srbiji, potrebno je samo podneti zvaničnu najavu policiji 5 dana uoči događaja.

Mesne zajednice su drugi po redu najčešći vid neposrednog učešća u institucionalnom sistemu Srbije. Mesne zajednice su najniži nivo decentralizacije u Srbiji. Njih osnivaju opštine u mestima ili delovima grada i odgovaraju na sve konkretne lokalne potrebe koje građani te oblasti mogu da imaju. Ako mesnu zajednicu ne osnuju opštinske vlasti, građani mogu da pokrenu peticiju da se osnuje mesna zajednica, sa najmanje 10% stanovnika koji žive u datoj oblasti. Mesna zajednica se sastoji od lokalnog saveta predstavnika, koji se biraju na lokalnim izborima na period od četiri godine, sa izvršnim ovlašćenjima na teritoriji mesne zajednice. Svaka mesna zajednica ima autonomiju da donese pravni akt kojim se utvrđuje broj predstavnika u savetu, njihove odgovornosti i prava, u skladu sa zakonom o organizovanju lokalne samouprave. Takođe, može da se organizuje i mesna skupština, na kojoj može da učestvuje svaki građanin sa registrovanom adresom na teritoriji mesne zajednice. Drugim rečima, lokalne zajednice su najneposredniji vid demokratije u sistemu uprave u Srbiji.

Učešće u organizacijama

Pojedinci su slobodni da se udruže u grupe da bi se bavili nekim pitanjem ili interesom. Primeri ovih grupa su crkvene ili verske grupe, školske grupe, sportsko ili rekreativno udruženje, udruženje građana ili klub u zajednici. U nekom smislu, učešće u grupi može da se čini sličnim partnerstvu sa civilnim društvom. Međutim, u ovom slučaju pažnja je usmerena na aktivnosti koje pojedinac može sam da obavi da bi bio građanski uključen i bavio se nekim pitanjem, za razliku od aktivnosti organizacija civilnog društva. Još jedna razlika je u tome što neke od ovih grupa mogu da postoje samo da bi služile određenoj zajednici ili interesu, kao što je lokalna kulturna organizacija. Postoje primeri organizacija i klubova širom sveta u koje se pojedinci udružuju sa drugima sa kojima dele zajedničke interese,

a nekad i da bi služili svojoj zajednici. Jedan takav primer je učlanjivanje u lokalni klub za baštovanstvo. Članovi klubova za baštovanstvo često se sastaju da bi razmenjivali informacije o održavanju bašte, ali i da bi se uključivali u projekte kao što je sadnja i održavanje bašte u zajednici, možda u nekom lokalnom parku. Ova vrsta udruživanja može da bude veoma neformalna, bez neke rigidne hijerarhije liderstva odnosno uslova za članstvo. Druge organizacije mogu imati formalniju strukturu i pravila o tome ko može da se učlani. Na primer, postoje neke organizacije civilnog društva koje primaju samo članove koji su pozvani da se učlane, a potrebno je plaćati članarinu i ispunjavati druge obaveze. Ove organizacije organizuju brojna okupljanja članova, a takođe služe zajednici na različite načine, kao što je prikupljanje sredstava i doniranje sredstava za važne teme, kao i obezbeđivanje edukativnih programa i programa za podizanje svesti javnosti. Nečiji izbor da se pridruži postojećoj grupi ili da se formira nova grupa jeste sredstvo da se slede sopstveni interesi i interesi zajednice. Takve grupe mogu da ostvare značajan doprinos društvu.

Postoje tri konkretna mehanizma na raspolaganju građanima Srbije za angažovanje na ovaj način, a sva tri su opisana u nastavku.

Stambena zajednica je pravna kategorija u Srbiji; svaka stambena zgrada mora da obrazuje svoje udruženje kao pravno lice i da izabere upravnika i održi (najmanje) jednu godišnju skupštinu vlasnika stanova. Obim učešća je u rasponu od formalnog sastanka, koji je propisan zakonom, do veoma participativnih stanara koji dosta utiču na kvalitet života u svom mikro okruženju. Što je više vlasnika stanova u stambenim zgradama aktivno, to se u lokalnim zajednicama može očekivati bolji kvalitet života.

Udruženja građana su još jedno pravno lice koje se može smatrati ključnim mehanizmom participacije u Srbiji. Da bi se registrovalo udruženje građana, potrebna su bar tri osnivača (bar jedan mora da ima prebivalište u Srbiji), statut i da organizuju skupštinu. Udruženje građana takođe može da bude neformalno i neregistrovano, što je slučaj kada građani treba da razreše neko ad hok lokalno pitanje. Broj kako formalnih tako i neformalnih udruženja raste tokom poslednje decenije u Srbiji, naročito u oblasti zaštite životne sredine.

Udruženja studenata imaju dugu i važnu tradiciju u borbi za demokratiju u Srbiji. Njih slobodno osniva grupa studenata na univerzitetima i potpuno su decentral-

izovana, jer svaki fakultet može da ima svoju organizaciju koja je nezavisna od centrale univerziteta. Studentska udruženja se angažuju oko studentskih pitanja, kao što je stanovanje, uslovi studiranja i školarine itd. Međutim, udruženja studenata u Srbiji imaju veliki potencijal za mobilisanje ljudi, organizovanjem protesta i mirnih blokada institucija, kada ustanove da su im ugroženi politički i društveni interesi.

Praćenje rada vlasti

Jedna od najvažnijih uloga koju građani mogu da igraju u demokratiji jeste da prate rad vlasti i da ih pozivaju na odgovornost ljudima i vladavini prava. Za to postoji nekoliko mehanizama koji su građanima Srbije na raspolaganju.

Ekspertsko mišljenje je još jedna prilika za javno učešće. Javni eksperti mogu da ocene aktivnosti izvršnih institucija, procesi odlučivanja i njihov rad na sprovođenju da bi se odgovorilo na probleme od društvenog značaja. Ekspertsko mnjenje mogu da daju javna udruženja, saveti zajednice, dobrotvorne organizacije, „grasrut“ inicijative, udruženja stambenih zajednica itd. Nakon pribavljanja ovih mišljenja, izvršne ustanove su u obavezi da ih objave na zvaničnoj internet prezentaciji, da ih razmotre uz učešće OCD i da naprave i odobre neophodne zaključke.

Pregled nacrtu odluka je najjednostavniji alat za kontrolu javnosti nad procesima odlučivanja. Nakon što se napišu, odluke moraju da se objave, inače ne mogu da se usvoje. Ako neki građanin ima bilo kakav predlog ili komentar na nacrt odluke, može da pošalje zvaničan dopis gradonačelniku, vođama poslaničkih grupa i članovima izvršnog odbora. Građani takođe mogu da iskažu svoje mišljenje na sastancima stalnih skupštinskih odbora, koji pregledaju nacrtu odluka.

Građani mogu da **prisustvuju sastancima** nacionalnog, regionalnog i lokalnog parlamenta. Da bi to učinili, moraju zvanično da najave da će prisustvovati sednici. Postoje dva načina da se najavi prisustvo. Prvi je da se podnese potpisan zahtev skupštini. Tokom proteklih godina Narodna skupština i većina lokalnih skupština

daju mogućnost da se najavi prisustvovanje na zvaničnoj internet prezentaciji. Nakon dobijanja odobrenja, građanima je potrebna samo lična karta da prisustvuju sastanku. Povrh toga, građani imaju pravo ne samo da prisustvuju sednicama, već i da beleže sve što se dešava.

Povezivanje sa informacijama i aktuelnim dešavanjima

U demokratskom društvu, pojedinci imaju odgovornost da budu informisani o aktuelnim dešavanjima. Kada su pojedinci informisani, oni su u boljem položaju da

učeštvuju u javnom odlučivanju i da prate rad vlasti, privrede, organizacija i pojedinaca i uočavaju ponašanja koja su pretnja za dobrobit društva.

Postoje mnogi načini na koje pojedinci mogu da pribave informacije, kao što je gledanje vesti na televiziji, čitanje novina i časopisa, slušanje radija, pronalaženje informacija onlajn, odlazak na predavanja i razgovor o pitanjima sa drugima (često uz pomoć tehnologije, kao što su internet forumi na ili društvene mreže). Građanski nastrojeni pojedinci koji su informisani o aktuelnim dešavanjima uglavnom redovno praktikuju ova ponašanja i smatraju svojom odgovornošću da ostanu informisani i da po potrebi reaguju na informacije. Na primer, pojedinac koji prati vesti o predloženom povećanju poreza koje bi nepravično uticalo na male privrednike u Srbiji, može da iskoristi ove informacije da edukuje druge, da postavi pitanje poslanicima koji se zalažu za povećanje poreza, da podnese zvaničnu peticiju ili podnesku skupštinskom odboru za finansije i administraciju, pa čak i da započne kampanju za narodnu inicijativu za poništavanje poreskog zakona.

Zahtev za informacije od javnog značaja jedna je od najuređenijih oblasti javne kontrole i praćenja vlasti u Srbiji. Centralna ličnost za pristup informacijama od javnog značaja je Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti koji deluje kao nezavisno telo. Svaki građanin može da podnese zahtev povereniku za pristup informacijama, da vidi njihov sadržaj i da dobije primerak dokumen(a) ta koji sadrži/e informacije. Da bi podneli zahtev građani mogu da pošalju pismo,

da podnesu potpisan obrazac na papiru ili da popune obrazac onlajn na internet stranici Poverenika. Nakon što se podnese zahtev, Poverenik šalje zvaničan zahtev za pristup informacijama od javnog značaja vlastima, javnoj organizaciji ili javnom preduzeću. Rok za pružanje ovih informacija je 15 dana. Uloga poverenika da odbrani pravo građana na informisanje veoma je značajna u Srbiji i često je koriste OCD i udruženja građana da pozovu državne organizacije na odgovornost.

Zaštita podataka takođe je vitalan deo učešća građana u Srbiji. Političko učešće često je u vezi sa podizanjem svesti o nepravilnostima, korupciji i zloupotrebi javnih resursa. Da bi se obezbedila zaštita u ovom procesu, pravni okvir omogućava zaštitu ličnih podataka građana, koju prati i obavlja poverenik za zaštitu podataka o ličnosti. To je izuzetno značajno za „uzbunjivače“, odnosno primere građanske hrabrosti koji se bore protiv zloupotrebe javnih dobara. Tokom proteklih godina, nekoliko slučajeva uzbunjivanja dovelo je do razotkrivanja korupcije i pokretanja masovnih protesta protiv lokalnih i centralnih organa vlasti. Ovi protesti su uzrokovani time što sudstvo nije uspešlo da zaštiti uzbunjivača i njegov identitet. Ova grana učešća još uvek je u razvoju u Srbiji, što znači da zaštita podataka nije uvek blagovremena; političko učešće podrazumeva vrlinu i hrabrost mnogih građana da se suprotstave političkoj korupciji u društvu.

Ekonomске mere

Ponekad građani mogu da ostvare uticaj ekonomskim merama. To se može ostvariti bilo kupovinom ili bojkotovanjem proizvoda ili usluge da bi se pokazalo suprotstavljanje ili podrška u odnosu na vrednosti i prakse proizvođača. Na primer, bilo je slučajeva kada je veliki broj pojedinaca prestao da kupuje određenu marku odeće nakon što je saznao da su predmeti proizvedeni pod uslovima koji krše ljudska prava drugih. Kada se kompanije suoče sa ogromnim gubicima profita, one ponekad odaberu da promene praksu da bi zadovoljile javnost i povratile kupce.

Međutim, ova vrsta delovanja nije masovna u Srbiji. Poznati primeri su pozivi Nacionalne organizacije

potrošača na bojkot banaka koje previše naplaćuju svoje usluge, pružalaca usluga mobilne telefonije itd. Ponekad se ove kampanje zasnivaju na nacionalnoj netoleranciji, kao što je poziv da se odmor ne provodi u regionu Balkana, s obzirom na turbulentnu prošlost iz devedesetih godina 20. veka. Vlada često organizuje pozitivne kampanje da bi podstakla na kupovanje lokalne robe proizvedene u Srbiji.

Konačno, izbornim zakonom u Srbiji definisane su donacije koje građani mogu da daju političkim organizacijama. Ove donacije su od vitalnog značaja za manje i lokalne organizacije. Takođe, doniranjem građani ukazuju podršku određenim politikama ili utiču na organizacije da promovišu politike za koje smatraju da su od zajedničkog interesa. Donacije građana takođe mogu da zaustave korupciju, jer čine protok novca u političkim organizacijama transparentnijim.

Podrška političkom delovanju

Pojedinci mogu politički da se angažuju na brojne veoma značajne načine. Na primer, mogu da iskažu podršku jednoj stranci ili kandidatu. Pojedinci mogu da izaberu na koji način će da pokažu podršku kandidatu tako što će nositi bedževe ili nalepnice na automobilima sa odštampanim imenom kandidata ili sloganom

kampanje; prisustvovati ili pomagati da se organizuju svečanosti za prikupljanje sredstava za nekog kandidata ili političku stranku; davati novac za kampanju, obavljati telefonske pozive ili dobrovoljno raditi za nekog kandidata. Osim izbora, građani mogu da igraju značajnu ulogu uticanjem na javne politike; pribavljanjem potpisa za peticiju skupštini ili lokalnoj samoupravi za izmene zakona; kontaktiranjem lokalnih i nacionalnih zvaničnika ili prisustvovanjem javnim sastancima da bi se izrazilo gledište o nekom pitanju; ili edukovanjem javnosti o značajnim pitanjima da bi se drugi motivisali da preuzmu mere. Ostale metode prenošenja stavova javnim zvaničnicima obuhvata-

ju organizovanje i prisustvovanje mirnim mitinzima i demonstracijama. Izabrani javni zvaničnici treba da budu naročito osetljivi da saslušaju javnost kojoj služe. Iz tog razloga, građani mogu da igraju ključnu ulogu u donošenju javnih politika ako su glasni u izražavanju svojih stavova o određenim pitanjima.

Volonterizam kao redovna praksa ili pojedinačno delo

Volonteri mogu da pružaju mnoge usluge drugima i svojoj zajednici. Volontiranje može redovno da se obavlja, na primer jednom nedeljno, ili može da bude jednokratno solidarno delo. Razlika je u tome što pojedinac poklanja svoje vreme slobodno da služi druge ili da radi na nekom pitanju. Skoro je neograničen potencijal za odgovor na društvena pitanja volontiranjem. Neki od primera su obezbeđivanje obroka starijim licima ili beskućnicima, čitanje ili predavanje deci u sirotištu ili pomaganje da se očisti gradski park. Ponekad pojedinci mogu sami da volontiraju, na primer, tako što direktno kontaktiraju sirotište i ponude da pruže potrebnu uslugu. U drugim slučajevima pojedinci mogu da volontiraju putem organizacije koja je prepoznala potrebe i uspostavila sisteme i veze da odgovori na potrebu. Bez obzira na učestalost ili vrstu preduzete akcije ili metoda (samostalno ili preko organizacije), volontiranje je način na koji skori svi pojedinci mogu da se uključe i odgovore na neka pitanja u društvu.

Sprovođenje kampanje za podizanje svesti

Ponekad pojedinci biraju da budu građanski angažovani kada postoji neko pitanje koje je za njih važno i hoće da edukuju druge u nadi da će dovesti do promena. Pitanje ne mora da bude političko, već može da bude i neko značajno društveno pitanje. U kampanjama podizanja svesti u Srbiji najvidljivije su dve oblasti, politike zaštite životne sredine i podizanje ukupnog učešća u izborima. Prva je često politička, ali ne mora biti. Najuspešnije zelene kampanje u Srbiji odnose se na organizovanje građana za očuvanje ekosistema voda, šuma, zaštitu porodice ptica ili sisara u lokalnim zajednicama itd. Što se tiče kampanja za podizanje nivoa glasanja, organizacije civilnog društva i drugi

oblici građanskog učešća uobičajeno su usmereni na mlade u Srbiji koji su često apolitični ili apatični u odnosu na to da će njihov glas nešto promeniti (vidi odeljak 5.5). Ove kampanje se obično sprovode na društvenim mrežama kao ključnim forumima za promišljanje i interakciju sa mladima u Srbiji.

VEŽBA 1

NAČINI UČEŠĆA GRAĐANA

U prethodnom odeljku predstavljeni su brojni načini na koje pojedinci mogu da se angažuju u građanskom i političkom životu. Postoje mnogi razlozi zašto neko može da odabere jedan ili drugi metod. Za neke od metoda potrebno je veoma malo vremena, a za druge je potrebno da pojedinac poseduje određene veštine, kao što je organizacija događaja. Uz to, deluje da će neki metodi verovatnije dovesti do promena od drugih, ili da će imati veći potencijal za praćenje postupanja vlasti.¹⁶⁶

U ovoj vežbi ocenićete načine za građansko angažovanje pojedinaca. Pogledajte spisak u nastavku i odgovorite na sledeća pitanja:

1. Koje su prednosti i mane svakog navedenog oblika učešća? Uzmite u obzir aspekte kao što su: da li će za ovaj metod biti potrebno puno vremena? Koja je verovatnoća da će metod biti uspešan?
2. Da li su ovi oblici učešća podjednako značajni za zaštitu naših osnovnih prava? Zašto jesu, odnosno zašto nisu? Koji se čini da su najznačajniji?

METODI GRAĐANSKOG/POLITIČKOG UČEŠĆA:

- pretraživanje informacija u novinama, časopisima i referentnim materijalima i prosuđivanje njihove tačnosti;

¹⁶⁶ „How Can Citizens Participate?” We the People: The Citizen & the Constitution, 2nd Edition. The Center for Civic Education, 1998. <http://www.civiced.org/resources/curriculum/lesson-plans/456-how-can-citizens-participate>

- glasanje na lokalnim i nacionalnim izborima;
- učešće u političkoj diskusiji;
- potpisivanje peticije;
- nošenje bedža ili nalepnice na automobilu i time iskazivanje podrške nekom pitanju ili političkom kandidatu;
- pisanje pisama izabranim predstavnicima;
- davanje novca stranci ili kandidatu;
- prisustvovanje sastancima da bi se stekle informacije, diskutovala pitanja ili iskazala podrška;
- pretraga kandidata (aktivno nastojanje da se prikupi podrška za kandidata putem telefonskih poziva, razgovora sa prijateljima i susedima ili uz pomoć društvenih mreža);
- lobiranje za zakone koji vas posebno dotiču;
- demonstriranje kroz marševe, bojkote, sit-in i druge oblike protesta;
- javna služba;
- učešće u činovima građanske neposlušnosti (nepoštovanje zakona i trpljenje posledica da bi se pokazalo da je taj zakon ili politika nepravedna i da bi se podigla javna svest o tome.

5. 3.

INFORMISANO GRAĐANSTVO

Važna komponenta aktivnog građanstva jeste informisanost o aktuelnim pitanjima i sposobnost donošenja odgovornih odluka o pitanjima od javnog značaja. Ispunjavanje ove odgovornosti zahteva mnogo više od praćenja aktuelnih dešavanja putem društvenih mreža. Pojedinci treba da budu spremni da kritički analiziraju informacije da bi prepoznali pristrasnost i procenili kredibilitet izvora. Traženje informacija iz raznolikih izvora i iz različitih perspektiva takođe je značajno za donošenje edukovanog mišljenja.

U doba interneta, građani imaju pristup većoj količini informacija nego u bilo koje drugo vreme u istoriji. Tehnološke inovacije i pristup informacijama nastavljaju da transformišu način na koji se mladi uključuju odnosno isključuju iz svojih demokratija širom sveta. Od štampe, preko Tvitera, Fejsbuka i Instagrama, način na koji ljudi primaju, razmenjuju i tumače informacije nastaviće da bude značajan faktor uticaja na zdravlje naših demokratija.

Borba protiv dezinformacija i potraga za objektivnom istinom počinje od pojedinca. Postavite sebi sledeća pitanja, koja će vam pomoći da kritički razmislite o informacijama koje dobijate putem društvenih mreža i drugih kanala i načina na koje ih obrađujete.¹⁶⁷

Koliko „viralnih postova“¹⁶⁸ – bilo da su članci, video snimci ili fotografije – pogledate svake nedelje? Koliko u proseku podelite na društvenim mrežama?

1. Koliko često proveravate da li je to što delite sa drugima ili komentarišete stvarno? Kako to saznajete?
2. Koliko vam je stalo da li je priča, koja se predstavlja kao stvarna, zaista i stvarna?
3. Koliko ste pažljiviji sa onlajn izvorima kada radite nešto za školu u odnosu na to kada jednostavno pretražujete internet iz zabave? Kako odlučujete šta je pouzdan izvor za školski rad?
4. Kojim izvorima vesti uobičajeno verujete? Kojim izvorima retko verujete? Zašto?
5. Koliku odgovornost imaju novinari i informativni kanali koji postavljaju ili objavljuju linkove do ovih priča da bi utvrdili da li su one istinite? Da li je njihov posao da osiguraju da nešto nije podvala, pre nego što naprave reportažu ili objave link? Kako mislite da oni proveravaju ove informacije?
6. Da li ulepšane ili potpuno lažne priče mogu da imaju posledice u stvarnom životu? Koje primere za to možete da date?
7. U svetu u kojem vest može da prenese bilo ko ko ima mobilni telefon, kako odlučujete šta je istinito? Koja pitanja treba da postavite da biste saznali? Koja lična pravila možete da definišete da biste odlučili koje vesti postavljate i kada ih postavljate? Kakva šteta može nastati ako se ne pridržavate ovih pravila?

---

167 Katherine Schulten "Skills and Strategies. Fake News vs. Real News: Determining the Reliability of Sources." The New York Times, October 2, 2015. <https://learning.blogs.nytimes.com/2015/10/02/skills-and-strategies-fake-news-vs-real-news-determining-the-reliability-of-sources/>

168 „Viralni post“ je link, poruka, slika ili video snimak koji se širi brzo kroz zajednicu ili zajednice jer ga često podele razni pojedinci.

Iako su tradicionalni mediji poput novina, televizije i radija bili i nastavljaju da budu moćan i uticajan alat za angažovanje glasača širom sveta, danas, sve veća dominacija digitalne tehnologije i društvenih mreža predstavlja novu stvarnost. Ako su u prošlosti građani birali novinski, radio ili televizijski program koji su hteli da prate, gledaju ili slušaju, danas društvene mreže i digitalne tehnologije, kroz sve veće baze podataka sa informacijama o potrebama, željama i preferencijama građana, imaju sve veću mogućnost da pronađu potrošače, pre nego potrošači njih.

Jedan od ključnih izazova informisanja na društvenim mrežama su lažne vesti (*fake news*). To nisu samo pogrešne informacije, već sadržaji koji nastaju kombinovanjem dve ili više činjenica, bez uzimanja konteksta u obzir. Lažne vesti su društveno zarazne; one se zasnivaju na brzom širenju, brzom preuzimanju i masovnom deljenju. Da bi se ispunili ovi uslovi, lažne vesti treba da sadrže informacije koje su zanimljive, šokantne i da utiču na emotivne i/ili procenjivačke elemente stava, čime zasenjuju racionalno prosuđivanje. Lažne vesti zasnivaju se i postižu verovanje umesto prosuđivanje, a posledično daju osećaj, iluziju učešća (putem društvenih mreža) umesto istinskog „pravog“ učešća.

Analiza izvora vesti je važna veština koju građani treba da razviju. Za učenje i razvoj ove veštine mogu biti od pomoći smernice koje predstavljamo u nastavku.

KONTEKST

Čitanje ili slušanje o nekoj činjenici samo je deo celokupne slike. Da bi se doneo validan sud, treba uzeti u obzir istorijat događaja, potrebno je posmatrati informacije iz svih uglova vesti. Pronalaženje porekla problema, ne podrazumeva samo ocenjivanje validnosti informacija – već podrazumeva i razumevanju vaših motiva za reagovanje na vesti i spremnost za učešće u rešavanju problema na koji se vesti odnose.

Tragati za izvorom problem ne podrazumeva samo procenu validnosti informacije, već je to i ključan korak u formiranju vaših preferencija i razumevanja motiva koji utiču na reakciju na vesti i naposljetku, utiču na spremnost za učešće u rešavanju problema predstavljenog u toj vesti.

JEDNA STRANA MEDALJE

Jednostrano posmatranje informacija, bez aktivnog slušanja onih sa kojima ne saosećamo, vodi pristrasnosti. U Srbiji je sagledavanje samo jedne strane medalje dubinski strukturalni problem koji se manifestuje kroz polarizaciju medija. S jedne strane, postoje tabloidi koji podržavaju vlast, koji aktivno izvrću reči političke opozicije i predstavnika civilnog društva i karakterišu ih kao neprijatelje „pravog naroda“. Međutim, s druge strane, postoje „politički i građanski“ angažovane novinske agencije, televizijske mreže i istraživačke redakcije koje slepo brane proizvoljno uspostavljene „demokratske vrednosti“, što ponekad dovodi do kreiranja lažnog konteksta, koji takođe vodi pristrasnosti. Polarizacija između dve strane pojačana je komentarima čitalaca (botovanjem), podelama na društvenim mrežama i postovima, tvitovima itd, zasnovanim na uverenjima, a ne na prosuđivanju.

„FILTRIRANI BALONI“

Prema istraživanju iz 2020. godine, društvene mreže su najčešći izvor informacija za građane Srbije. Čak 88% mladih ispod 25 godina starosti, informiše se prevashodno preko društvenih mreža.¹⁶⁹ Društvene mreže obezbeđuju širi okvir dostupnih informacija; međutim, informisanje samo ovim putem može da dovede do stvaranja tzv. „filtriranih balona“ (engl. *filter bubble*), odnosno virtuelnih sfera u kojima se okupljaju prevashodno istomišljenici, koji raspravljaju o informacijama i događajima, a da ne uzimaju u obzir drugu stranu medalje, pokazujući često eksplicitnu mržnju i aktivno „trolovanje protivnika“. Jedna od društvenih posledica ovakvog ponašanja su eho komore, stanje u kojem neko ima (lažno) uverenje o uticaju koji njegovo ili njeno mišljenje ima na druge, čime se opet stvara iluzija učešća i uticaja koje vodi promeni.

MEDIJI I VLASNIŠTVO IZVORA

U Srbiji, oni koji su vlasnici medija i plasiraju informacije određuju i utiču na oblikovanje vrednosnog stava koju će vesti predstaviti. Kada se ocenjuje validnost

---

169 <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/drustvene-mreze-ubedljivo-prve-za-informisanje-gradjana/>

vesti, treba uvek proveriti ko ju je napisao, sponzorisao i koja je vrsta novinarstva u pitanju. Postoji velika razlika između tabloida i istraživačkog novinarstva, između vesti sa nacionalnom pokrivenošću i lokalnih vesti. Takođe utiče i to da li su vesti plaćene (tekstovi za promociju), što je po zakonu obavezno da se prikaže, ali nije dovoljno istaknuto odnosno vidljivo. Pogrešna interpretacija vesti može da demotiviše građane za učešće u događajima za koje smatraju da su od javnog interesa, odnosno doprinosi kreiranju atmosfere i mišljenje da je stvarnost takva kakva je i da jedan glas, odnosno pojedinačni društveni čin, ne može ništa da promeni.

Mnogi izvori vesti tvrde da su nepristrasni, ali korišćenje navedenih tehnika pomaže da se utvrdi da li postoji težnja ka pristrasnosti, bilo da je izvor štampani, onlajn ili video/audio materijal. Uvek je dobra ideja proveriti više izvora, pre nego što se izvuku zaključci o nekom pitanju. Dijagram u nastavku, takođe, sadrži korisne preporuke koje se tiču praćenja najvažnijih vesti.

Priručnik za praćenje najvažnijih vesti¹⁷⁰

1. Odmah nakon događaja, novinske kuće koje neposredno izveštavaju sa lica mesta mogu pogrešno shvatiti šta se desilo.

Ovo je iskustvo različitih novinara, sa kojima smo razgovarali. Detalji na terenu mogu biti nedorečeni, strelac će možda i dalje biti aktivan, svi mrtvi možda neće biti evidentirani, itd. "Šta god da čujete u prvih nekoliko sati nakon velike vesti, verovatno treba uzeti s rezervom", kaže Andy Carvin, viši strateg NPR-ovog Digital Deska. „Sasvim je moguće da informacija, koju čujete u vestima sledećeg jutra, može biti sasvim drugačija od one koju ste čuli dan ranije.”

2. Ne verujte anonimnim izvorima.

Često će novinske kuće citirati «izvore» ili «službenika za provođenje zakona». «Mislim da treba da budete veoma oprezni [koju težnu dajete ovim informacijama]«, kaže Ian Fisher, pomoćnik glavnog urednika za digitalne operacije u New York Timesu. «[Službenik za provođenje zakona] može biti bilo ko, od FBI-a do policajca u autu. Tako da, jednostavno, ne znate u kojoj meri treba verovati tom informacijama.»

3. Ne verujte pričama u kojima se kao izvor informacija navode druge vesti.

„Takođe, budite oprezni prema organizacijama koje slepo citiraju druge organizacije bez solidnog izvora“, kaže Fisher. «Te organizacije ne preuzimaju odgovornost za tačnost vesti, navodeći druge kao izvor. Uvek mogu reći <o, to su oni pogrešili, ne mi.> Tako da mislim da su ove kuće mnogo manje pažljive prilikom izveštavanja, nego što bi bile da one nose punu odgovornost za objavljene informacije.»

4. Gotovo nikad nema drugog strelca.

U slučaju pucnjave DC Navy Yarda, pucanja Sandy Hooka i mnogih drugih, početni izveštaji uključivali su moguće druge i treće strelce. „Uglavnom nikada ne postoji drugi“, kaže Fisher. «Dakle, ako to čujete, tako što, gotovo uvek možete reći da je takva vest problematična dok se ne potvrdi.»

170 "On The Media" Presents: A Consumer's Guide To Breaking News." NPR, September 20, 2013. <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2013/09/20/224498227/on-the-media-presents-a-consumers-guide-to-breaking-news>

5. Obratite pažnju na jezik koji mediji koriste.

Shvatali vi to ili ne, jezik koji mediji koriste govori vam koliko je pouzdan. Evo korisnih informacija o rečniku koji se koristi u kontekstu pouzdanosti informacija:

«Primamo informacije» - izvori tvrde da se nešto dogodilo, ali nije potvrđeno.

«Tražimo potvrdu» - uvereni su u vesti da su tačne, ali još uvijek ne mogu potvrditi.

«Možemo potvrditi» - informacije su stigle iz više izvora, a novinska kuća je uverena da nešto može tvrditi kao stvarnu činjenicu.

«Do nas je stigla informacija» - jedna novinska kuća izjavljuje da ima trag. Kako kaže Andy Carvin, «s jedne strane, to bi moglo značiti da su oni prvi koji su potvrdili nešto. Ili to znači da će riskirati i izaći sa informacijom o nečemu o čemu drugi još uvek nisu spremni da izveštavaju.»

6. Potražite vesti u blizini incidenta.

«Ono što je važno da se zapitate ko od onih koji izveštavaju je dovoljno blizak ovoj situaciji», kaže Craig Silverman. «U slučaju terorizma ili pucnjave, ili čak kada je vremenska prognoza usredsređena na određeno područje, to je uvek vaš preferirani izvor. Da li su to zaista videli svojim očima? Jesu li zaista tamo i poznaju li područje? Ovo je zaista, zaista, važno da uradite.»

7. Uporedite više izvora.

«Ako neka novinska organizacija kaže «možemo potvrditi da se to i to dogodilo», obratite pažnju na ono što druge mreže govore.» kaže Andy Carvin. «Zato što u idealnom slučaju možete uporediti te informacije i doći do nekog zrna istine. Što manje imate primera agencija koji tvrde da se nešto dogodilo, to biste trebali biti oprezniji u vezi s zaključivanjem šta je se desilo.»

8. Velike vesti otkrivaju „lažnjake“ i fotošopere.

«Postoji mnogo prevaranata koji znaju da će u trenucima kad se dešava nešto važno, ljudi prihvatiti sve informacije i slike koje mogu pronaći», kaže Craig Silverman. «Dakle, mogli bi nešto da fotografišu i pošalju, ili da slike koje su ranije snimljene predstavljaju kao da su nove. Ako pronađete da neko deli fotografiju na twitteru, vrlo je moguće da tu fotografiju nije sam slikao. Takođe, morate nekako da triangulirate i proverite “da li je još neko to podelio, i da li mi daju link na koji mogu otići da zapravo proverim više o situaciji?»

9. Pazite se brzog retweetinga. Nekad širenje lažnih vesti zavisi samo od Vas.

Zahvaljujući Twitteru i Facebooku, Vi ste reporter i repetitor informacija, i dobrih i loših. Na Vama je da izvršite kontrolu informacija na koje naiđete kako biste izbegli dalji protok i pojačavanje neistinitih informacija.

5. 4.

FAKTORI KOJI UTIČU NA DEMOKRATSKO UČEŠĆE GRAĐANA

Civilna kultura

Stvarna priroda građanskog učešća među pojedincima u demokratskim društvima može da se razlikuje iz nekoliko razloga. Jedan od značajnih faktora, koji utiče na građansko učešće, je civilna kultura koja postoji u datom društvu.

Civilna kultura može da se shvati kao grupa opštih stavova koje pripadnici društva imaju prema političkom sistemu i strukturama vlasti, kao i način na koji posmatraju svoj odnos prema sistemima. Civilna kultura, koju karakteriše poverenje u sistem i osećaj pripadanja procesima koji se realizuju u društvu, integralan je deo zdrave demokratije.

U svom istraživanju o POLITIČKOJ KULTURI¹⁷¹ Gabrijel Almond i Sidni Verba prepoznali su četiri opšta tipa civilne kulture:

1. *parohijska*, kod koje su građani, uglavnom, nesvesni ili pomalo svesni političkog sistema i posebnih uloga vlasti i gde ne postoje jasna očekivanja među akterima;
2. *subjektna*, kod koje građani razumeju institucionalne i političke procese, ali uglavnom imaju pasivan odnos prema vlasti;

---

¹⁷¹ Gabriel Almond and Sidney Verba. "Civilna kultura: Politički stavovi i demokratija u slučaju pet nacija."

3. *participativna*, kod koje su građani svesni i informisani o političkom sistemu, kako o upravljačkim, tako i u političkim aspektima i u kojima su odnosi između specijalizovanih institucija i mišljenja i aktivnosti građana interaktivni;
4. *civilna*, kao mešavina participativne i subjektne političke kulture. Civilna kultura predstavlja najbolji oblik političke kulture za savremena demokratska društva, jer kombinuje građanski aktivizam i strpljenje i legitimitet rezultata rada vlasti, čime se stvara optimalan pritisak na državu da bude i odgovorna i responsivna u razumnim okvirima.

Almond i Verba objašnjavaju da

*„u demokratskim političkim sistemima obični građani učestvuju u političkim odlukama... demokratska politička kultura treba da se sastoji od skupa uverenja, stavova, normi, percepcija i slično, koji podržavaju participaciju.“*¹⁷²

Stoga, stavovi koje građani imaju prema vlastima i njihov odnos sa vlastima utiče na njihovu spremnost da učestvuju u demokratskim procesima.

Okvir koji su predstavili Almond i Verba korisni su kada se razmišlja o građanskom angažovanju kao kontinuumu kod kojeg je „parohijalno“ na jednom kraju spektra a „građansko“ na drugom. Moguće je da će pojedinac uvideti promene svog položaja na ovom kontinuumu tokom vremena. Da li je takođe moguće da se civilna kultura nekog društva vremenom promeni? Gde smatrate da se nalazi većina građana Srbije na navednom kontinuumu (bliži parohijalnoj, subjektnoj ili participativnoj kulturi)? Gde se vi nalazite? Bez obzira na vaš odgovor, značajno je uvažiti da jaka civilna kultura nije karakteristična samo za jednu naciju ili narod, već je oblikuje i na nju utiče bezbroj istorijskih i političkih faktora, kao i građani poput vas. Iako su decenije pod sovjetskom vladavinom ugušile civilnu kulturu širom regiona, proteklih godina, u državama kao što su Ukrajina, Gruzija, došlo je do ponovnog pojavljivanja vibrantnih civilnih društava i primera građanskog učešća, koji odražavaju i doprinose razvoju civilne kulture u ovim društvima. Na sličan način i u Srbiji se kreirao snažan građanski pokret tokom devedesetih godina, a o čemu smo više govorili u prethodnom poglavlju.

---

¹⁷² Gabriel Almond and Sidney Verba. "The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations." Sage Publications, Inc. 1963.

Upravljanje orijentisano na građane

Važan uticaj na civilnu kulturu ima postupanje vlasti. Vlast može da uvede mehanizme i prakse koje omogućavaju i ohrabruju građane na učešće ili, nasuprot tome, ih obeshrabruju. U demokratiji treba da postoji saradnja između građana i vlasti. Kada se ljudi osećaju otuđeni od vlasti, oni su manje spremni da se angažuju politički. U nekom smislu, mera u kojoj građani učestvuju rezultat je postupanja vlasti. Šeri Arnstin, politička analitičarka koja je radila u saveznoj vladi SAD razvila je „Lestvicu građanskog učešća“¹⁷³, koja se koristi da se proceni na koji način vlast podstiče učešće građana različitim merama. Kako ona navodi, postoji osam nivoa građanskog učešća koji potpadaju pod jednu od sledeće tri kategorije: odsustvo učešća, simboličko učešće (tokenizam) i građanska moć. Nivoi su predstavljeni na slici u nastavku.¹⁷⁴

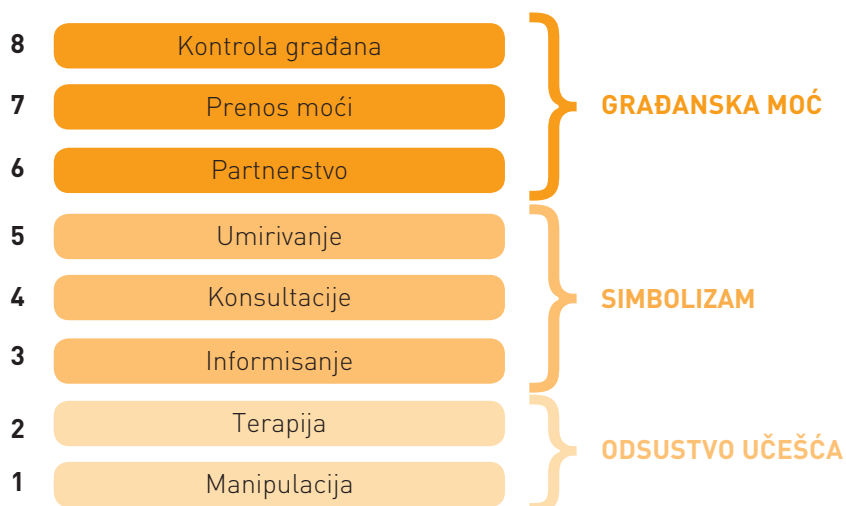
Slika 12:

LESTVICA GRAĐANSKOG UČEŠĆA

---

173 Sherry R. Arnstein. "A Ladder of Citizen Participation," JAIP, Vol. 35, No. 4, July 1969.

174 *Ibid*

Prva dva nivoa, manipulacija i terapija, nisu zapravo osmišljeni tako da podstiču učešće građana. Cilj je pre da se omogući nosiocima moći da „edukuju“ ili „umire“ učesnike. Na ovaj način postoji privid doprinosa građana, ali vlast i dalje drži moć. To može biti u obliku ankete, koja deluje kao da se traži doprinos od građana, ali u realnosti podaci nemaju nikakav uticaj na praksu, proces donošenja odluka.

Nakon prva dva nivoa dolazi faza upravljanja koju Arnstin naziva simboličko učešće („tokenizam“). Ova faza uključuje nivoe minimalnog učešća, kod kojih građani imaju više prostora da iskažu svoje mišljenje, ali nisu adekvatno saslušani. Na primer, na nivou informisanja građani se upoznaju o planovima onih na vlasti, te je to značajan korak ka legitimnom učešću građana. Međutim, često je naglasak na jednosmernom protoku informacija i nema kanala za povratne informacije. Najčešći kanali koji se koriste za informisanje su informativni kanali, pamfleti itd.

Naredni koraci su konsultacije i umirivanje. Na ovim nivoima vlast traži mišljenje građana, a iako su dobrodošli stavovi i ideje pripadnika zajednice i grupa u zajednici, građani nemaju moć da obezbede da se njihovo mišljenje uključi u odlučivanje. Međutim i dalje ima vrednosti u tome da građani iskazuju svoje stavove s obzirom da mogu ostvariti uticaj na državne zvaničnike.

Sledeća tri nivoa na lestvici tiču se osnaživanja građana. U fazi partnerstva, građani mogu da pregovaraju sa vladom i da učestvuju u procesu sprovođenja – na primer, kroz koalicije i saradnju sa OCD. Konačno, u fazi delegiranja vlasti i kontrole

građana, građani imaju resurse da donose odluke i sposobnost da prate njihovu realizaciju.

Iako je ovaj model pojednostavljen pregled građanskog učešća, on ilustruje razlike između različitih nivoa učešća i meru u kojoj građani, zapravo, mogu da uspostave partnerstvo sa državom i da učestvuju u donošenju i sprovođenju javnih politika. Takođe je važno imati u vidu da u jednom okruženju sredstva građanskog angažovanja, kao što je razmena stavova na javnoj raspravi, može predstavljati partnerstvo, jer se javni zvaničnici oslanjaju na komentare javnosti prilikom formiranja odluka. Međutim, u nekoj drugoj situaciji, javno slušanje može da bude primer terapije i da postoji samo da ostavi utisak da je javnost konsultovana, ali se odluke rutinski donose bez obzira na primljene komentare. Takođe je moguće da pojedinac redovno izražava svoje stavove državnim zvaničnicima raznim kanalima, ali smatra da se njegovi stavovi ne uzimaju u obzir prilikom odlučivanja i uzrok je što stavovi pojedinca ne predstavljaju stanovište većine. To je realnost demokratije i ne mora da bude rezultat neresponsivne vlasti.

VEŽBA 2

STUDIJE SLUČAJA METODA UPRAVLJANJA ORIJENTISANIH NA GRAĐANE

Mnoge svetske demokratije usvojile su metode u nastavku. Dok čitate o pojedinačnim metodama, razmotrite:

1. Koje karakteristike pomažu da se pomogne veća interakcija između vlasti i javnosti.
2. Gde biste stavili svaku od njih na lestvici učešća?
3. Koju bi po vama vrednost svaka od njih imala za Srbiju?
4. Koje su potencijalne mane svakog od primera?

Participativno budžetiranje. Lokalno planiranje i sprovođenje javnog budžeta važan je proces koji se može učiniti više demokratskim kroz učešće građana. Davanje građanima da učestvuju u odlučivanju o načinu raspodele lokalnih budžeta poznato je kao participativno budžetiranje. Ovaj proces je pokrenut 1989. godine u Brazilu, a sada se primenjuje u zemljama širom sveta. On se odvija u nekoliko koraka: prvo, predstavnici vlasti utvrde deo budžeta o kojem će pripadnici zajednice odlučiti kako da ga raspodele. To je uobičajeno dugotrajan proces, može da traje čak i godinu dana, putem javnih sastanaka, da bi se obezbedilo da ljudi imaju vreme i resurse da donesu odluke na osnovu informacija. Pripadnici zajednice diskutuju o lokalnim potrebama i donose predloge kako da ispune ove potrebe. Kroz javno glasanje, stanovnici tada odlučuju koje predloge da finansiraju.

Izveštaji građana. Izveštaji su participativne ankete za pružanje kvantitativnih i kvalitativnih povratnih informacija o percepcijama građana vezano za kvalitet, adekvatnost i efikasnost javnih usluga dostupnih na lokalnom i nacionalnom nivou. Oni se koriste da bi se unapredilo pružanje javnih usluga i služe kao delotvorni mehanizmi za komparativnu analizu, da bi se obezbedila dostupnost postojećih resursa svim pripadnicima društva. Povratne informacije koje se dobijaju od korisnika mogu da se upotrebe za izradu akcionih planova javnih službi i organizacija civilnog društva radi veće transparentnosti i odgovornosti upravljanja.

Građanska vrlina

Iako je postupanje vlasti značajno za razvoj civilne kulture i građanskog angažovanja, pojedinci takođe igraju značajnu ulogu. Način na koji neko vidi svoju ulogu kao građanin jeste značajan aspekt građanstva. Građanska vrlina jedan je od atributa kojim se definiše način na koji neko vidi svoju ulogu.

Građanska vrlina je objašnjena kao stavovi koje ljudi imaju u odnosu na njihovu ulogu u javnom životu i spremnost da ostave po strani čisto sebične motive.

Filozofi čak iz Platonovog i Aristotelovog doba prepoznali su značaj građanske vrline za demokratsko upravljanje. Dejvid Hjum je smatrao građansku vrlinu ne-

ophodnom da bi se lični interes ublažio i podržala samouprava. U njegovim tekstovima jasno je da

„građanska vrlina kojom se obuzdavaju sebične sklonosti zahteva vežbu prve od vrlina – razboritosti.“¹⁷⁵

Aleksis de Tokevil je zapisao svoja zapažanja o američkoj demokratiji u knjizi „Demokratija u Americi“ i napomenuo da je građanska vrlina osnovni aspekt uspešne samouprave, naročito na lokalnom nivou. Tokevil je napisao,

„Doktrina ličnog interesa podrazumeva da nema velike posvećenosti; ali ukazuje na male svakodnevne žrtve; ... ona formira veliki broj građana koji su regulisani, blagi, umereni, dalekovidni, svoji gospodari... neosetno, kroz navike.“¹⁷⁶

Pitanje koje sebi moraju da postave svi građani koji žive u demokratskoj državi je, čega sam spreman/na da se odreknem da bih obezbedio/la stabilnost demokratije u mojoj zajednici i zemlji? Učešće građana ima određenu cenu za pojedince. Ponekad je cena minimalna, a ponekad može da znači zalaganje za prava drugih, čak i kada je malo onih koji su spremni ili u mogućnosti da to učine. U sledećem odeljku razmatraju se različiti nivoi i posvećenost građanskoj vrlini koju građani mogu imati. Svaki je važan, ali ima različite potencijalne ishode za društvo. U ovom odeljku imaćete priliku da detaljnije promislite koji su aspekti građanstva značajni za vas i za razvoj građanskog učešća u Srbiji.

Koja vrsta građanina?

Kanadski sociolog Džozef Vesthajmer i američki sociolog Džozef Kejn, u njihovom radu: „Koja vrsta građanina, politika obrazovanja za demokratiju“, opisuju tri koncepcije građanstva¹⁷⁷: lično odgovorni građanin, participativni građanin i građanin orijentisan na pravdu. Pojedinci koji spadaju u ove kategorije pokazuju različite

---

175 William Young. "Civic Virtue and Western Civilization." National Association of Scholars, December 1, 2011. https://www.nas.org/articles/civic_virtue_and_western_civilization

176 Tocqueville cited in, Civic Virtue and Western Civilization, National Association of Scholars, December 1, 2011 https://www.nas.org/articles/civic_virtue_and_western_civilization

177 Westheimer & Kahne "What Kind of Citizen," the Politics of Educating for Democracy American Educational Research Journal. Summer 2004; 41, 2, p. 237-269.

vrste ponašanja. Na primer, lično odgovorni građanin poštuje zakon, unapređuje javne prostore (tako što, na primer, sakuplja đubre) i dobrovoljno pomaže drugima. Participativni građanin aktivno je uključen u građanske poslove na lokalnom, državnom i nacionalnom nivou, a građanin orijentisan na pravdu bavi se strukturalnim društvenim, ekonomskim i političkim silama, koje dovode do ugnjetavanja i neravnopravnosti. Slika u nastavku sadrži karakteristike i primere ponašanja ovih vrsta građana. Neka od pitanja koja se pokreću su:

- Da li svi građani treba da nastoje da budu orijentisani na pravdu ili je dovoljno ostati lično odgovoran?
- Da li različite koncepcije zahtevaju različite žrtve od pojedinaca?
- Da li društvo ima podjednake koristi od svakog tipa građana?

Vesthajmerova i Kejnova klasifikacija tipova građana

TRI VRSTE GRAĐANINA

LIČNO ODGOVORNI GRAĐANIN	PARTICIPATIVNI GRAĐANIN	GRAĐANIN ORIJENTISAN NA PRAVDU
<i>OPIS</i>		
<p>Ponaša se odgovorno u svojoj/njenoj zajednici</p> <p>Radi i plaća porez</p> <p>Poštuje zakone</p> <p>Reciklira, daje krv</p> <p>Volonteri da pomognu u kriznim vremenima</p>	<p>Aktivni članovi društvenih organizacija i/ili ulažu napore u poboljšanje stanja u zajednici</p> <p>Organizuje napore zajednice za brigu o onima kojima je to potrebno, promovise ekonomski razvoj ili čišćenje okoline</p> <p>Zna kako rade vladine agencije</p> <p>Poznaje strategije za ostvarivanje kolektivnih zadataka</p>	<p>Kritički procenjuje društvene, političke i ekonomske strukture kako bi video dalje od površinskih uzroka</p> <p>Traži područja nepravde i rešava je</p> <p>Zna o demokratskim društvenim pokretima i kako da utiče na sistemske promene</p>
<i>PRIMERI AKCIJA</i>		
<p>Donira hranu koja se dalje distribuira ljudima u potrebi</p>	<p>Pomaže u organizaciji distribucije hrane</p>	<p>Istražuje zašto su ljudi gladni i deluje na rešavanju uzroka</p>
<i>KLJUČNE PRETPOSTAVKE</i>		
<p>Za rešavanje društvenih problema i poboljšanje društva građani moraju imati dobar karakter; oni moraju biti poštteni, odgovorni članovi zajednice koji poštuju zakon</p>	<p>Da bi rešili probleme i unapredili društvo, građani moraju aktivno učestvovati i zauzeti liderske pozicije u okviru uspostavljenih sistema i struktura zajednice.</p>	<p>Da bi rešili društvene probleme i unaprijedili društvo, građani moraju preispitati, raspravljati i menjati uspostavljene sisteme i strukture koje reprodukuju obrasce nepravde</p>

Kroz čitavu istoriju bilo je pojedinaca koji su bili spremni da urade nešto hrabro da bi zaštitili svoja prava i prava drugih. Hrabri pojedinci kao što su Martin Luter King junior u SAD i Nelson Mandela u Južnoj Africi, istupali su protiv zloupotreba individualnih prava po osnovu rase. Oba ova čoveka predvodila su pokrete koji su doveli do ogromnih društvenih promena i unapređivanja ljudskih prava u njihovim zemljama.

Još jedna braniteljka ljudskih prava, Malala Jusafzai, rođena je u Pakistanu jula 1997. godine. Dok je Malala odrastala, Talibani (ekstremistička islamska fundamentalistička grupacija koja vlada uz teror i ugnjetavanje u Avganistanu i delovima Pakistana), preuzela je kontrolu nad regionom gde je živela i počela da nameće svoje stavove, u koje spada i uskraćivanje obrazovanja ženama. Talibanski zvaničnici su zastrašivali i pretili porodicama koje su slale svoje kćerke u školu, pa čak i napadali škole. Još kao devojčica od jedanaest godina, Malala je održala govor u Pešavaru, u Pakistanu, pod nazivom „Kako se Talibani usuđuju da mi oduzmu osnovno pravo na obrazovanje?“ Naredne godine počela je da vodi blog za BBC o životu pod pretnjama Talibana da će njoj i ostalim devojčicama uskratiti obrazovanje.¹⁶⁵ Veliki su rizici bili zbog njenog delovanja, a 2012. godine ju je upucao talibanski strelac dok se vraćala kući iz škole autobusom. Malala je imala sreće da preživi napad, ali to nije umanjilo njenu posvećenost. Danas je ona poznata širom sveta po svom aktivizmu i radu na rodnoj ravnopravnosti u obrazovanju.

Većina pojedinaca nikada neće steći globalno priznanje za odbranu ljudskih prava, ali može da odigra neku ulogu. Na šta ste spremni da biste obezbedili pravdu za sve pripadnike društva?

5.5.

GRAĐANSKO ANGAŽOVANJE U SRBIJI

Kratak istorijat

Istorija građanskog angažovanja u Srbiji znatno se razlikuje od ostalih postkomunističkih istočnoevropskih zemalja. Jugoslavija je bila komunistička federacija sa liberalnim pogledom na učešće radnika. Od kraja pedesetih godina 20. veka, uveden je koncept samoupravljanja na svakom nivou društveno-institucionalne interakcije, što znači da je svaki kolektiv, bilo u ekonomiji, kulturi, obrazovanju ili politici strukturisan tako da obezbedi 100% učešća svojih članova. To je takođe značilo i dubinsku decentralizaciju države, kao opšti socijalistički projekat rasipanja moći sa centralnog nivoa vlasti i njene birokratske mašinerije.

Na stranu sve mane samoupravljanja, ova struktura je pokrenula posebnu vrstu participativne kulture u autokratskom sistemu. Pokazala je da je moguće da građani budu informisani, angažovani i uključeni u procese odlučivanja, a da i dalje podržavaju autokratski stil upravljanja. Da upotrebimo konceptualni okvir koji su dali Almond i Verba, politička kultura koja je negovana u komunističkoj Jugoslaviji bila je specifična mešavina subjektivnih i participativnih elemenata. Subjektivni element je upotrebljen da podrži autoritativni stil vladavine, odnosno kult vođe Tita. Kao doživotni predsednik Jugoslavije i šef Komunističke partije, njegova moć ostala je neosporna. To je pravilo osećaj stabilnosti, odnosno da autoritarna vlast podrazumeva napredak i dobrobit, uz žrtvovanje nekih sloboda. Da bi se razdvojio od totalitarne verzije sovjetskog komunizma, Tito je dozvolio neke slobode kroz samoupravljanje, što je pokrenulo participativne elemente u kulturi Srbije uopšte. Prvo je da je Srbija (i ostatak bivših jugoslovenskih republika) bila jedno od

malobrojnih post-komunističkih društava koja su ostala autokratska nakon 1989. godine, sve do 2000. Građani Srbije su izabrali i demokratski ustav sa širokim građanskim pravima i autokratskog lidera, Slobodana Miloševića, koji je većinu vremena ignorisao ustav.

Drugi fenomen bio je bogat život političke opozicije i organizacija civilnog društva u borbi protiv Miloševićevog režima. Početkom devedesetih godina 20. veka, osnovan je veliki broj organizacija civilnog društva, sa ciljem da edukuju građane o stvarnoj demokratskoj participaciji i pomognu da se organizuje građanska mobilizacija u odbranu demokratskih vrednosti. To je dovelo do masovnih političkih i studentskih protesta krajem 1996. godine, što je za ishod imalo učvršćivanje političke opozicije u većim gradovima Srbije, što je bio početak pada Miloševića. Ključnu ulogu u padu Miloševića imalo je udruženje „Otpor“, koje je osnovalo nekoliko studenata entuzijasta kao tajnu političku organizaciju, a ubrzo je prerasla u masovni društveni pokret koji je mobilisao glasače da izađu i glasaju protiv Miloševića. Na septembarskim izborima 2000. godine, Srbija je imala svoj istorijski vrhunac izlaznosti na izbore, kada je preko 70% građana glasalo. Nikada potom nije postignut ovakav odziv, iako kolektivno sećanje na građansku energiju od 5. oktobra ostaje i pojavljuje se s vremena na vreme da podseti političku elitu da je potrebno da pokažu veću odgovornost kada donose odluke.

Od 2000. do 2017. godine, građansko angažovanje uglavnom je usmereno na socijalizaciju građana i elita i podizanje kvaliteta demokratije, naročito u politici pluralizma i identiteta. Nakon 2017. godine, ciljevi OCD su se donekle promenili i okrenuli ka osporavanju populizam, borbu za medijske slobode i sve više obraćaju pažnju na probleme koji se tiču životne sredine.

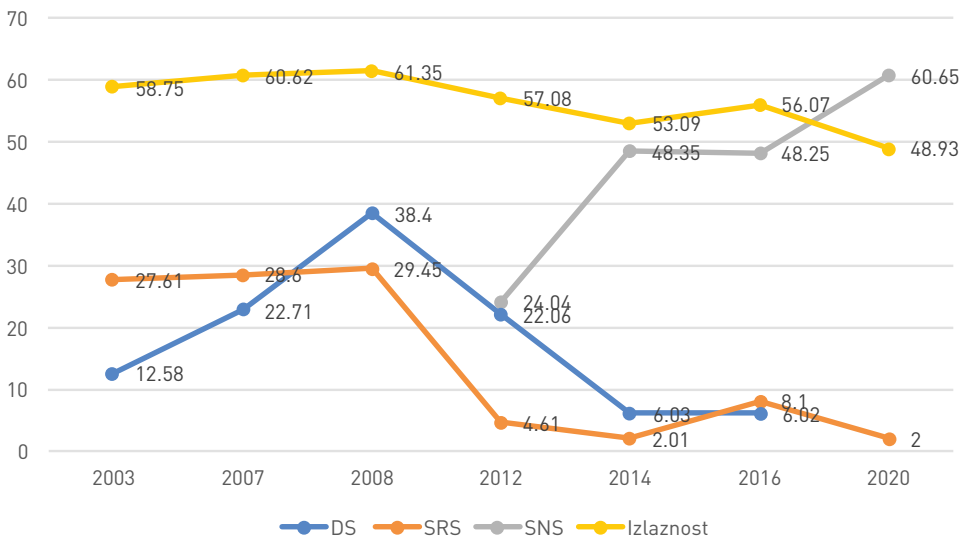
Građanski aktivizam na lokalnom nivou

Kao što ste pročitali u ovom poglavlju, građani Srbije su aktivni u protestovanju protiv postupanja vlasti i koriste svoj kolektivni glas da dovedu do promena vlasti. Međutim, potencijal aktivnog građanstva dosta prevazilazi glavne nacionalne reforme vlasti i može biti moćno oruđe za ostvarivanje promena na lokalnom nivou. To je od naročitog značaja jer je ovo oblast sa velikim uticajem na svakodnevni život pojedinaca. Dok čitate primere u nastavku, uzмите u obzir sledeća pitanja:

- Koje alate su građani koristili da bi doveli do promena na lokalnom nivou?
- Koliko su delotvorne ove mere?
- Da li biste postupili na isti način?
- Da li su i drugi alati korišćeni?

Da bi se razmotrilo građansko učešće na lokalnom nivou, moramo da uzmemo u obzir dva aspekta: kakve su institucionalne mogućnosti za građansko učešće i šta se može učiniti samostalnim organizovanjem akcija. Institucionalni okvir u Srbiji, kao što je razmatrano u odeljku 5.2, uglavnom je reprezentativan. To ukazuje da građani, uglavnom, učestvuju u odlučivanju samo tokom izbornog perioda i tako biraju svoje predstavnike. Posledica je ta što građani često ostanu nemotivisani da učestvuju u promeni kroz delovanje, čak i na dan izbora. Sledeći dijagram pokazuje izlaznost na izborima tokom godina, kao i uspeh najvećih političkih stranaka na izborima od 2003. godine¹⁷⁸:

178 Republička izborna komisija (<https://www.rik.parlament.gov.rs>).

Možemo da kažemo da izlaznost nije mnogo visoka i da suštinski zavisi od trenutne političke situacije. Ako glasače pokreće zbir političkih dešavanja i želja da se kazni vlast, izlaznost će da bude najviša. Međutim, ako vladajuća stranka može da održava relativno zadovoljstvo građana, izlaznost će biti niža nego u proseku, što dovodi do izbora koji će privući samo članove stranke, čime će odluke biti partokratske (vladavina stranačke elite), a ne demokratske.

Kao što je pomenuto u odeljku 5.2, građani mogu biti uključeni u mesne zajednice i praktikovati neposredniju demokratiju. Mesne zajednice su igrale značajnu ulogu u socijalističkom sistemu samoupravljanja, a mnogi građani imaju kolektivno sećanje na ovo zlatno doba neposredne demokratije. U mnogim delovima Srbije, naročito u ruralnim područjima, mesne zajednice su bile prve koje su pokretale pitanja od javnog značaja i o javnom dobru. Ova pitanja su se uglavnom ticala primarnih pitanja, kao što je dostupnost vode, kvalitet puteva, odlaganje smeća itd. Retko je da angažovani građani raspravljaju o pitanjima društvenih prava i prava identiteta na sastancima mesne zajednice, delimično zato što im je nadležnost dosta ograničena.

Oni građani koji hoće da pokrenu društvena pitanja i pitanja koja se tiču identiteta u lokalnim zajednicama, obično idu putem samostalnog organizovanja. Kao što je naglašeno u odeljku 5.2, zakon u Srbiji nudi nekoliko mogućnosti za samostalno organizovanje, među kojima se izdvajaju udruženja građana. Najučestaliji vid lokalnog udruženja građana jesu neprofitne organizacije koje promovišu lokalnu kulturu etničke zajednice ili međuetnički dijalog između zajednica.

Srbija je multikulturalna zemlja sa preko 30% nacionalnih manjina. U regionima poput Vojvodine i Sandžaka nekad žive i ljudi preko 20 različitih nacionalnosti. Da bi život u ovim zajednicama bio održiv, građani se organizuju u udruženja za unapređivanje multikulturalne razmene. Ove vrste udruženja imaju dugačku istoriju i vitalan su deo društvenog povezivanja zajednica na lokalnom nivou.

Prema zvaničnim podacima Agencije za privredne registre (APR) iz 2020. godine, neprofitni građanski sektor u Srbiji zapošljava 17.164 osoba u 46.488 institucija. Oko 70% ovih neprofitnih institucija su udruženja građana. To znači da je većina udruženja građana osnovana da reši neki lokalni problem, bilo putem inicijative ili vršenjem pritiska na lokalnu upravu.

Tokom proteklih nekoliko godina, sve veći je broj lokalnih udruženja građana za zaštitu životne sredine. Srbija je društvo koje prolazi kroz izraziti period industrijalizacije, a često ni vlada ni privatni investitori ne uzimaju životnu sredinu u obzir kada govore o BDP-u i o novim radnim mestima. Da bi se izbegla preterana industrijalizacija i disbalans lokalnog ekosistema, građani su sve više angažovani u očuvanju životne sredine. Aktivizam je počeo nakon 2015. godine, kada je više protesta protiv izgradnje mini hidroelektrana preraslo u kapilarni društveni pokret protiv prekomerne eksploatacije resursa, kao što je krčenje šuma ili rudarstvo. Ova udruženja su veoma značajna za lokalnu demokratiju u Srbiji, jer imaju veliki potencijal za mobilizaciju, koji može građane da drži uključene u pitanja od opšteg značaja.

Izazovi

Srbija se uklapa u opšti trend opadanja učešća i apatije u postkomunističkim zemljama. Međutim, ključni problem sa građanskim angažovanjem i učešćem je kod populacije ispod 30 godina starosti, što je alarmantno, jer su to generacije čija se politička socijalizacija odvijala tokom godina demokratske konsolidacije Srbije nakon 2000. Posle petooktobarske revolucije, optimistična teoretska očekivanja bila su da će nastati novi vid demokratske političke kulture. Uz slobodu štampe, promene sistema obrazovanja, povećan broj OCD koje se bave demokratskom tranzicijom u obrazovanju, smatralo se da će nove generacije biti istinski pioniri demokratije. Međutim, ne samo da je preživela i našla svoj put i do privatnog sektora, već je i ojačala autokratska tradicija u užem krugu onih „za stolom“. Ljudi u svojim ranim dvadesetim godinama osećaju se pre kao da je demokratija niz neuspeha nego sistem vrednosti za koji se treba boriti. Istovremeno, njima starije generacije govore o dobrim vremenima u doba komunizma, prenoseći tako nostalgiju prema autoritarnom sistemu.

Prema istraživanju sprovedenom (pre pandemije kovida-19) 2019. godine¹⁷⁹, mladi „ne pokazuju nikakvo interesovanje“ za politiku u 59% slučajeva. Samo 4,16% mladih je veoma zainteresovano za politička pitanja. Međutim, kada ih upitate da li bi glasali na predstojećim izborima, 59% njih kaže da bi. To ukazuje da mladi

---

179 <https://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/mladi-i-politika/718>

glasači izlaze i glasaju iako nemaju relevantne informacije o partijskim programima i politikama, praveći bilo nasumičan izbor ili konformistički, glasanjem za istu opciju za koju glasaju njihovi vršnjaci ili roditelji. Da li se ova situacija odnosi i na vas i vaše prijatelje? Kako se osećate u odnosu na to?

Građanski aktivizam je takođe podriven nedostatkom poverenja u organizacije civilnog društva (OCD-ove). Ovi negativni stavovi su toliko uvreženi da čak ni dobrovoljne organizacije nemaju visok indeks poverenja. Prema istom istraživanju iz 2019. godine, 51% mladih nema poverenja ili ima veoma malo poverenja u OCD, a samo 2% im u potpunosti veruje. To zabrinjava na mnogo nivoa, ali kada uzmemo broj programa za mlade i njihovo obrazovanje o demokratiji od 2000. godine, možemo da zaključimo da je ova vrsta neformalnog obrazovanja pokazala značajan pad. Dobrovoljne organizacije imaju nešto bolji rezultat, pri čemu 42% ima negativno poverenje, a samo 4% ljudi im u potpunosti veruje.

Ovi rezultati se direktno odražavaju na demokratiju. Na sledećem dijagramu možemo da vidimo stavove mladih u Srbiji u odnosu na opšte uslove i kvalitet demokratije¹⁸⁰:

180 <https://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/mladi-i-politika/718>

VEŽBA 4

GRADJANSKI AKTIVIZAM: IZAZOVI I PODSTICAJI

Pregledajte podatke iznad o stanju političkog angažovanja i građanskog aktivizma mladih u Srbiji i odgovorite na pitanja u nastavku.

1. Na šta ukazuje analiza ovih podataka o trenutnom stanju građanskog aktivizma u Srbiji?
2. Koje mere smatrate da su potrebne da bi se povećao angažman mladih u Srbiji?

Koje ću ja mere preduzeti

Konačni zadatak u okviru ovog poglavlja je da se osvrnete na sve što ste pročitali i zapitate se kako možete da primenite ovo znanje. Razmotrite sledeća pitanja:

1. Da li postoji neko pitanje u mojoj zajednici koje mislim da treba da se promeni?
2. Koji alati znam da su mi dostupni i mogu da ih upotrebim da bih odgovorio/la na ovo pitanje zajedno sa drugim ljudima i vlastima?
3. Koje informacije još treba da pribavim da bih delotvorno mogao/la da odgovorim na ovo pitanje?
4. Šta sam spreman/na da uradim da bih doveo/la do promene po ovom pitanju?

